

HISTÒRIA ECONÒMICA I SOCIAL DE L'EDAT MITJANA

Curs 2021-2022

Prof. Ferran Garcia-Oliver

TEMA I. PRIMERES TRACES D'UNA ECONOMIA MEDIEVAL

Una nova conjuntura. La hisenda curtense i la petita propietat. Transformacions del sistema curtense. La represa del comerç. Trets emergents del sistema urbà occidental.

TEMA II. LA REVOLUCIÓ FEUDAL

La pau de Déu i els tres ordes. Noblesa i cavalleria. Llinatges. El matrimoni, les dones i els joves.

TEMA III. CREIXEMENT I TRANSFORMACIONS EN EL MEDI AGRARI

Els indicadors del creixement. Aldees, parròquies, famílies. El senyoriu. Les explotacions camperoles. La mobilitat rural.

TEMA IV. L'EXPANSIÓ DEL MÓN URBÀ.

L'origen de la ciutat medieval. La conquesta del camp. L'embranchida comercial: mercats, rutes i tècniques. La manufactura.

TEMA V. L'AGRICULTURA EUROPEA

Tècniques agràries. Organització social dels paisatges. Els conreus. La ramaderia.

TEMA VI. PESTES, REVOLTES I VIOLÈNCIA

Una conjuntura adversa. El malestar del senyoriu. Les revoltes camperoles. La precarietat de la vida material. Una societat convulsa.

TEMA VII. LA REPRESA

La reconstrucció agrària i la irrupció de l'agricultura comercial. La difusió del crèdit. Economia urbana: de la crisi a la reconversió. Els progressos del comerç i noves àrees de desenvolupament. Els mercats i l'economia camperola.

TEMA VIII. LA SOCIETAT URBANA

Percepció i representació de la ciutat. Marcs d'integració social: parròquies i confraries. Pobresa, treball i mendicitat. Ideals domèstics. Els jueus, una minoria significativa.

TEMA IX. LA SOCIETAT RURAL

L'ascens de les elits rurals. Cultura pagesa, cultura popular. Xarxes de sociabilitat. Els camperols i la literatura burgesa.

TEMA I PRIMERES TRACES D'UNA ECONOMIA MEDIEVAL

Una nova conjuntura

Entre la caiguda de l'imperi romà i l'ascensió dels carolingis, el declivi d'Occident es va manifestar en tots els àmbits de la vida política, econòmica i intel·lectual. El retrocés demogràfic, els primers símptomes del qual s'aprecien ja cap a la darreria del segle II, s'accentuà al segle VI amb la irrupció de la pesta i altres malalties. La mortalitat infantil era altíssima, entorn del 45% segons que sostenen els especialistes, conseqüència d'unes condicions de vida difícils, com revelen les restes humanes trobades en tombes. Probablement la longevitat mitjana se situava entre els 40 i els 50 anys per als homes, i entre els 30-40 per a les dones. Els contemporanis mateixos consideraven excepcional, al segle VI, viure més de 70 anys. Fortes deficiències biològiques frenaven precoçment el curs de la vida.

Globalment, els demògrafs han suggerit que caldria rebaixar la xifra de 67 milions per al segle III fins als 27 milions durant el segle VII, amb un descens més pronunciat a la part occidental. Més que xifres absolutes, que en tot cas serveixen per a marcar tendències, la millor imatge sobre la presència humana, sobre el volum demogràfic a l'Europa dels primers anys de l'edat mitjana, ens la proporcionen les estimacions de densitat. A la Gàl·lia, la densitat demogràfica devia ser de 5,5 persones per km² i de 2 a Britània, dades que representarien una població de menys de mig milió d'habitants. A la Germània, on la densitat devia ser de 2,2, l'espai cultivat, a les regions més intensament ocupades, no devia representar més d'un 3,5 o 4% del total de la superfície.

La sensació del declivi del món encara era més punyent davant la visió del destí de les ciutats. Les més cèlebres havien quedat reduïdes a aldees i muralles, i les seues pedres es feien servir per a construir cases, esglésies i monestirs. En els primers segles de l'edat mitjana, les ciutats estaven marcades per una realitat habitual, una presència gairebé fantasmal, que minvava amb el pas del temps, però que no deixava de ser una visió familiar, la qual generava al seu torn tristes fantasies.

El comerç, en particular el de llarg abast, també es ressentí. És veritat que els *negotiatores* llombards i venecians continuaven mercadejant amb Bizanci, portant espècies i teixits de seda d'Orient, i també que les ciutats de Provença i Septimània (des

de Marsella fins a Narbona) exhibien productes vinguts de l'Orient musulmà. I també és veritat que els intercanvis, les donacions i els regals quotidians impediren que l'economia dels primers segles medievals acabara de tancar-se del tot. Sens dubte, a totes les cases, de la del rei a la dels monjos o a la dels camperols més pobres, imperava la preocupació d'assegurar-se el consum a partir de recursos propis. Però, aquesta voluntat o ideal autàrquic no impedia la circulació de riqueses i serveis. Es tracta, cal remarcar-ho, d'intercanvis i no de comerç. Així, doncs, malgrat la presència de mercaders i de la circulació de productes, el comerç mediterrani estava clarament en retrocés.

Amb tot, des de la darrerria del segle VII s'observen a Europa els primers signes d'un tímid creixement demogràfic i econòmic. Els historiadors no es posen d'acord a l'hora d'explicar-ne l'origen. La millora climàtica, sens dubte, és un factor que cal no subestimar. Les fonts palinològiques, arqueològiques i historiogràfiques suggereixen que Occident es beneficià d'un clima menys humit i més càlid entre el segle VIII i la segona meitat del segle XIII. Tanmateix, el fantasma de la fam no va ser definitivament conjurat, com revelen les mesures preses per Carlemany per a limitar els estralls de la baixa producció.

El fet que el nord d'Europa escapara en gran mesura a la gran pesta del segle VI explica que la millora hi fora més precoç, tot i que sempre parlem en termes molt modestos a tot arreu. A la Renània i d'altres regions germàniques hi ha autèntiques rompudes. A Flandes es multipliquen les mencions de rompudes des d'abans de mitjan segle VII, i de forma progressiva es difonen els topònims en *-rhoda* o *-rhodom* per designar petites aglomeracions nascudes de les rompudes. Un fet semblant es detecta a Anglaterra, amb la multiplicació de petits nuclis de poblament que aviat s'agrupen en aldees.

A moltes regions europees l'arqueologia confirma la proliferació de nous assentaments rurals entre els segles VIII i X, i que només en una petita part se sobreposaren als antic, supervivents o abandonats. L'emplaçament tenia molt a veure amb les condicions de salubritat i de seguretat, juntament amb l'accés fàcils als recursos naturals subministrats pel territori. Així, els nous nuclis naixen a la vora dels boscos, tan en medi muntanyenc com de la plana, als encontorns de cursos d'aigua i de zones humides de les planes al·luvials. Es tracta sempre d'assentaments modestos que en el millors dels casos, com a la Toscana, poden reunir fins una trentena de famílies i un població entre 100-150 individus.

De nord a sud i d'est a oest les aldees mostren signes cada volta més profunds de solidesa. La construcció d'esglésies i cementeris adjacents contribuïren poderosament a l'estabilitat de la població, cosa que implicava una millora en el domini de l'espai rural circumdant i una intensificació de la seua explotació. A poc a poc va posant-se fi a formes de poblament molt fluctuants dels segles precedents, afavorits per les tècniques bastant primitives amb què es construïen les cases, simples cabanes de fusta, argila i palla. Les recerques arqueològiques han mostrat que molts assentaments van ser habitats contínuament poc més d'un segle i que la qualitat dels edificis era bastant efímera. Només el cementeri —situat a l'exterior del poblat— romanía fix i representava, per tant, un moment de substancial continuïtat. L'ús de materials constructius més sòlids i duradors, la introducció de mètodes més avançats de cultiu i l'extensió de la cerealicultura afavoriren formes de poblament més estables. És a partir d'aquest moment que la població camperola començarà a mostrar els trets d'arrelament i permanència a la terra que la caracteritzen durant tota l'edat mitjana.

Paral·lelament, entre la darrerria del segle VII i el final del VIII, es va produir una autèntica recuperació monetària destinada a agilitzar els intercanvis. Sota la influència dels pobles comerciants del Nord, en particular anglosaxons i frisons, que cap al 680 multiplicaren les encunyacions de plata de pes baix, tot l'Occident es va convertir a aquest patró monetari. Un patró millor adaptat, que l'antic romanobizantí, a les possibilitats d'extracció minera de l'Europa occidental i al valor i el volum dels intercanvis en una economia en vies d'expansió, que s'allunyava del sud per decantar-se més cap al nord.

Des del punt de vista estrictament agrari, allò que sobreïx en les fonts documentals és, sense cap mena de dubte, el *latifundium*, la gran propietat rural d'herència romana. Cada vegada més identificada amb el terme de *villa*, no sols esdevé el centre de la vida econòmica, sinó també de la vida política, del poder. La gran propietat es veurà, doncs, revigoritzada als nous regnes bàrbars. Ara bé, això no implica de cap manera que l'herència del *latifundium* o *villa* romana fora el model exclusiu d'explotació agrària en aquests temps, per tal com també hi havia una petita i mitjana propietat, de difícil percepció en unes fonts que privilegien sobretot les *villae*. Al cap i a la fi, les fonts escrites són les de qui van poder generar-les, els grans establiments rurals, especialment els monàstics. L'únic reflex documental de petites i mitjanes propietats prové, tot just, del seu procés d'entrada en dependència, econòmica i jurídica, d'un gran propietari laic o eclesiàstic.

D'altra banda, cal recordar que en la mesura que el nucli de les societats bàrbares, germàniques i cèltiques, que s'assentaren en les terres occidentals, estava bàsicament constituït per homes lliures —guerrers i colons lliures—, la presència de petits i mitjans propietaris segurament era considerable. Mentre que els líders o caps germànics es fusionaren amb l'aristocràcia senatorial romana, la gran majoria de pobladors germànics passaren a ser petits camperols, però sense renunciar a la seua llibertat, la mateixa de què havien gaudit en el seu medi originari. No obstant això, amb el pas dels segles, aquests petits propietaris, colons d'origen germànic i amos de les seues explotacions, anaren caient en la dependència o patronatge dels *potentiores*, els propietaris dels grans latifundis. Un lent procés contribuirà a homogeneïtzar la població rural en una nova classe de camperols dependents.

Tant a les petites explotacions com als grans dominis, la producció estava destinada bàsicament a l'autoconsum, més que no al mercat. Això condicionava la pràctica d'un policultiu que incloïa cereals al pla i vinya i oliveres a zones generalment més elevades. Cada casa rural estava envoltada d'un petit hort o jardí, on es criaven els animals domèstics i es plantaven lleguminoses. Els arbres fruiters, que encara pertanyien majoritàriament al món salvatge, sols foren integrats a poc a poc a l'economia domèstica. Els cereals eren el cultiu més àmpliament difós, sobretot a les zones més meridionals i romanitzades. A fi de regenerar el sòl es practicava la rotació biennal, és a dir, un any de conreu i un de guaret, que era fertilitzat pel bestiar domèstic, qui en tenia.

Les limitacions objectives d'adobs naturals provocaven l'esgotament dels sòls més pobres, cosa que obligava els camperols a abandonar els seus camps després de diversos cicles de conreu. En qualsevol cas, els riscos de subproducció eren enormes, sobretot si tenim en compte que en anys normals els rendiments eren molt exigu.

Tant les fonts documentals com sobretot les arqueològiques revelen l'avanç de la ramaderia i la formació d'àrees destinades a aquest ús. Les dades paleopalinològiques revelen que una part del paisatge altmedieval va ser transformat en pastures mitjançant la desforestació. Així succeeix a diverses zones de la península Ibèrica (l'entorn de Barcelona, Sistema Central, vessant nord dels Pirineus), al Massís Central o a tossals de la Toscana.

El bestiar de talla grossa predominava a les grans explotacions, mentre que la cria del porc era omnipresent, fins i tot a les cases més petites; les gallines i els animals de corral són esmentats amb menys freqüència, però devien ser abundants, sobretot perquè

aportaven ous. En canvi, són molt més nombroses les referències a les abelles, el furt de les quals era considerat prou greu per merèixer un càstig exemplar, consignat en les narracions dels miracles. D'altra banda, s'observa una reducció de la grandària de les espècies respecte al període romà. Aquesta disminució s'ha de relacionar amb un canvi en la manera de gestionar la cura del ramat: els animals s'alimentaven a l'ou, pel seu compte.

Podem concloure, doncs, que la major estabilitat dels nuclis de població rural, les primeres rompudes i una modesta millora del treball agrícola, juntament amb una tímida però significativa recuperació mercantil, de la qual les encunyacions monetàries i la seua circulació són el millor reflex, tanquen, cap a la fi del segle VII i les primeres passes del segle VIII, la fase d'hemorràgia demogràfica europea i posen les bases d'una lenta recuperació. El moviment s'observa pertot arreu: al cor de l'imperi franc, però també a la perifèria, tant a la Itàlia central i la vall del Po i al nord de la península Ibèrica, als diversos fronts contra l'islam, com sobretot a l'Europa septentrional.

La hisenda curtense i la petita propietat

Durant l'alta edat mitjana, una de les formes més característiques i més esteses d'organització de l'economia i del treball fou l'anomenada hisenda curtense, del mot llatí *curtis*, que fou utilitzat per a designar aquell tipus d'unitat econòmica, difós sobretot entre els segles VIII i X. Mentre que el mot *curtis* prevalgué al sud dels Alps, el terme *villa* dominà en l'àrea franco-alemanya i ibèrica i el de *manor* en l'àrea anglesa. L'aspecte fonamental del sistema curtense fou la divisió de la hisenda en dues parts, estretament complementàries entre si: la reserva o *pars dominica*, també *mansus indomnicatus*, i els masos, *pars massaricia*.

El sistema del domini bipartit va aparèixer al cor del reialme franc, a la meitat septentrional de la conca de París, generalment sobre terres propícies a la cerealicultura. La seua posada en funcionament, que es percep més que res entorn dels principals centres de poder —dominis fiscals, palaus, abadies, bisbats—, ha estat sens dubte fruit de la iniciativa dels medis pròxims als sobirans francs, en particular dels membres de la família carolíngia, de xarxes aristocràtiques que hi estaven lligades i de les grans cases religioses. En tots els casos, es tracta de racionalitzar la gestió dels dominis públics i dels grans

patrimonis amb l'objectiu de regularitzar els aprovisionaments. Potser, la difusió del sistema, més enllà del bressol originari, s'haja de relacionar amb l'expansió franca. Però, el fet que es retroben pertot, fins i tot fora de les zones d'influència directa dels francs, estructures territorials comparables, sembla indicar una expansió difusa d'un model perfectament adaptat a les condicions de producció del temps.

La reserva contenia, sobretot, àmplies àrees de conreu. En primer lloc, terres de sembrada, la superfície de les quals variava d'un domini a un altre. Malgrat les diferències, es pot considerar que una *villa* carolíngia clàssica consagrava a la cerealicultura d'explotació directa entre un quart i un terç de les superfícies cultivades totals.

A més dels espais bladers, les reserves incloïen sovint parcel·les de vinya, que aleshores es cultivaven al màxim de les seues possibilitats ecològiques. Els prats de sega (*prata*) es mencionen sovint. Sempre es tracta de prats naturals que ocupen amb preferència els fons de la vall humida. Els documents els distingeixen dels *pascua*, és a dir, dels diversos tipus de terres sense cultivar per a ús pastoral extensiu. Els boscos i les landes ocupaven una part important també de les reserves dominicals. Dins de la reserva es trobava la casa principal, castell o casa forta, residència abacial o seu episcopal, juntament amb diverses dependències, com ara l'era, el molí o el trull, els tallers (*genitia*, *laboratoria*), on les dones es dedicaven al teixit, les terres, a vegades un bosc i sempre la capella o l'església.

Aquesta part, a diferència de l'altra, era gestionada pel propietari directament, mitjançant el treball dels camperols dels masos, als quals s'afegia una colla de *servi*, anomenats *praebendarii* perquè rebien d'ell la *praebenda*, la manutenció: s'assemblaven en tot, en efecte, als antics esclaus, i restaven a completa disposició del patró, que els alimentava i els hostatjava. Es defineixen pel seu estatut d'exclusió. Els fruits del seu treball pertanyien totalment al propietari, que tenia en la cort una residència pròpia, que no sempre l'habitava, i de fet la seua presència cal considerar-la bastant esporàdica, i més si es té en compte que posseïa normalment moltes hisendes escampades per zones de vegades ben allunyades.

La *pars massaricia*, gestionada pel propietari de forma indirecta, es subdividia en un nombre variable de lots menors segons la grandària de la *curtis*, anomenats *mansi*, concedits a cultivadors dependents, lliures o serfs, que se n'ocupaven quasi autònomament, unes vegades individualment, cada família en la pròpia explotació,

d'altres vegades coordinant les forces, o fins i tot posant en comú animals i eines. Al propietari de la terra havien de pagar un cànon anual, sovint en natura: generalment una part de la collita, rarament fixa. Era aquest el moment en què el propietari entrava, a través de l'agent corresponent, en l'esfera econòmica de l'explotació camperola, per a controlar la percepció del cànon. I pel que fa a les tècniques de conreu, les modalitats i els temps de treball, la iniciativa era gairebé tota deixada als colons. Aquests, d'altra banda, estaven obligats a prestar un cert nombre de jornades de treball o corvées, *operae*, a la *pars dominica* de la cort.

Amb el mas, el camperol carolingi disposa d'una petita explotació adaptada, a grans trets, a la subsistència d'una família nuclear. Els polítics més detallats enumeren els elements constitutius d'aquest mas: abans de res, la casa habitació del tinent casat (*mansio, casa, area, curtile*), que cal imaginar en general com una casa de fusta; un hort d'hortalisses contigu a la casa i sovint també amb arbres fruiters; algunes parcel·les de terra llaurable, que a vegades incloïa lots-corvée distribuïts en les *culturae* de la reserva, i, a vegades també, una parcel·la de vinya, un prat o un canyar. A l'últim, generalment, el costum dominical assignava al mas drets definits d'ús: drets de pastura comunal a les *culturae* l'endemà de la collita i, sobretot, drets als boscos dominicals.

El sistema de la *curtis* tenia com a objectiu assegurar l'autosuficiència econòmica tan completa com fora possible: amb la presència de sectors econòmics diversos —camps, vinyes, horts, prats, boscs, pastures— s'esperava obtenir tot el que era necessari per a viure. Fins i tot les manufactures artesanes es fabricaven en gran part al seu si, mitjançant treball dels serfs de la reserva o dels colons dels masos. Així, el recurs al mercat es feia sols excepcionalment: almenys per a les necessitats ordinàries, l'organisme curtense tendia a l'autarquia.

És clar, però, que l'autosuficiència coneixia uns límits, i per a proveir-se de certs productes calia recórrer a l'exterior. Ara bé, fins i tot aleshores el propietari recorria a intercanvis "interns" més que no al mercat: atès que sovint posseïa moltes corts, amb freqüència reeixia a obtenir tot allò que necessitava simplement integrant les produccions de les diverses propietats. L'autosuficiència es realitzava, doncs, no dins de cada *curtis*, sinó dins de la xarxa més o menys àmplia de possessions de cada propietari: Saint-Germain-des-Prés posseïa sota Carlemany més de 30.000 ha, i les 25 *villae* conegudes comprenien uns 2.000 masos. El 850, Saint-Bertin té el mateix nombre de dominis i unes 11.000 ha, aproximadament.

Tot i la importància del gran domini, cal tenir en compte que no cobreix el conjunt dels camps d'Occident, i més aviat el model clàssic coincideix amb les regions de fort arrelament de les estructures polítiques carolíngies. A regions situades fora del seu radi, les grans explotacions, *fundi* i *massae*, eren treballades de forma indirecta mitjançant contractes agraris temporals sense cap esment de corvées. En efecte, els grans dominis foren creacions polítiques, destinades a atendre les necessitats de palau, dels poderosos, de les *familiae* episcopals i de les comunitats monàstiques. Participaren del creixement, és cert, però és un error atribuir-los-hi el paper preeminent, ja que es van mantenir d'esquena a la principal font de dinamisme, la petita producció familiar.

I, per descomptat, entre l'obscuritat i el silenci de les fonts emergeix el gran iceberg de les explotacions camperoles autònomes. Els capitulars carolíngis donen fe de la seua tenaç resistència, enfront de la rapacitat dels grans. Un grup social que fins i tot avança en algunes regions europees, sobretot a la llarga façana del nord de la península Ibèrica, on els aloers es multipliquen gràcies a la dinàmica de la conquesta i la colonització territorials. Més prompte en els documents mediterranis que no en els del nord, sorgeix, doncs, l'evidència d'una petita propietat camperola, en els límits dels dominis, en petites donacions piadoses i també en els microtopònims: *locum*, *porciuncula*, *villare*, *masionite*, *curticella*. L'abundància al nord de la Gàl·lia de topònims en *villers* ha suggerit l'existència de nombroses explotacions modestes. D'altra banda, els estudis dels *vici*, burgs comercials emplaçats a les cruïlles dels camins, als guals, a l'eixida dels camins forestals, fan pensar que estaven poblats per camperols no dependents, els camperols aloers.

Robert Boutruche ja els va definir com la veritable aristocràcia pagesa, i més recentment han estat enquadrats més apropiadament dins les elits rurals. Fora del domini, alguns d'aquests personatges exerceixen funcions polítiques o administratives i posseeixen per això una fortuna i un prestigi indubtable entre els homes lliures. Gràcies a la possessió de petits poders obtinguts per herència o per designació, hi ha individus, i amb ells les seues famílies, que emprenen ascensions socials i a vegades les culminen amb èxit. Són limitades, però reals. Cap als anys 840-850, a Rankweil, a la diòcesi de Chur (Alemanya), Folcwin exercia funcions de policia i estava encarregat de mobilitzar els contingents locals de l'exèrcit, i igualment posseïa responsabilitats fiscals i judicials. Estava subordinat al comte que el nomenà d'acord amb la població. La societat de Rankweil està dominada per petits propietaris en absència de gran domini. Folcwin

recolza en una densa xarxa de notables, composta per clergues locals i oficials subordinats (*prepositi*), i exerceix una protecció social entre els homes i les dones del lloc, documentada per un conjunt de donacions que li fan laics, homes i dones, per guanyar-se el seu favor. Ací la terra, doncs, serveix de moneda de canvi, i s'ofereix com a regal per a l'aconseguit d'una protecció eficaç. El moviment iniciat és, però, insuficient per a desequilibrar la societat, i fer entrar els donadors sota la dependència de Folcwin.

En els documents tots aquests notables, que comencen a ser designats, sobretot cap al sud, com a *boni homines* o *viri idonei*, poden posseir alguna mena de lideratge en l'entorn que els envolta, assumir funcions públiques i tenir, ells mateixos, un paper de mediadors. Els *scabini*, veritables especialistes del dret encarregat d'assistir els jutges durant els processos, pertanyen a aquest grup del qual són representants orgànics i contribueixen a la seua direcció. La seua influència és únicament local, però la seua presència és indispensable per al funcionament de les institucions judicials públiques. Hi ha també, en el cim de la societat camperola, una elit que pertany exclusivament a la comunitat rural, els membres de la qual no duen cap títol ni exerceixen cap funció pública. A través seu s'estableixen vincles entre l'escaló superior del poder i el seu grup local.

N'hi ha que deixen de fer d'agricultors ells mateixos. Sense obligacions ni per les seues persones ni per les seues terres (alous), devien fidelitat, impostos i serveis al rei. Les càrregues eren tan aclaparadores que el sobirà les va haver de limitar en nombroses ocasions arran de la violència exercida pels funcionaris estatals, que els pressionaven per a aconseguir la cessió o la venda de les seues explotacions. A part de la recaptació d'impostos il·legals, se'ls obligava a prestar servei militar amb més freqüència i durant més temps que la llei prescrivia, cosa que els portava a un empobriment i a l'alienació de les propietats. D'altres ingressaven en el sistema de vincles de vassallatge o dins dels dominis rurals, mentre que els alous es convertien, en les seues mans, en feus o tinences.

Transformacions del sistema curtense

No podem dir que el gran domini fora una unitat aïllada, com suggereix la lectura ràpida d'alguns inventaris. Ben al contrari, estava en comunicació amb altres dominis i amb els camperols que l'envoltaven. Vivia enmig d'un món en moviment, per bé que prou imperceptible.

Aquest mateix moviment era causa de la seua transformació. En primer lloc, quant a la forma. Quan pertanyia a una família laica, el territori podia patir a cada generació els efectes dels repartiments deguts a la successió. Separades unes parts de les altres, s'integraven en conjunts econòmics independents. Els donatius, que tenien importància dins el sistema de relacions socials de l'època, constituïen un segon factor de dislocació: regals als amics, a gent a qui es volia recompensar o bé atraure, a les esglésies i als monestirs. Així, els conjunts dominicals es desfeien constantment, per bé que alhora d'altres emergien, sobretot a les àrees perifèriques de colonització.

En qualsevol cas, les relacions entre el domini i les tinences s'alteraven, es trencava l'equilibri necessari entre les necessitats del domini en mà d'obra, el nombre dels masos i els serveis en treball que els eren exigits. D'altra banda, l'impuls demogràfic que es detecta en algunes regions ja abans de l'any mil, lent però continu, tendia a multiplicar el nombre de components que vivien en un mas, que és el precedent per a la seua divisió.

Cal tenir en compte, a més, que les transformacions del sistema curtense no segueixen unes mateixes pautes arreu de l'Occident. Per a l'àrea mediterrània s'ha d'afegir un factor essencial: la transformació radical de l'hàbitat arran de l'*incastellamento*. Es tracta de la fundació de nuclis rurals entorn d'un castell a instàncies dels senyors, que oferien als pobladors casa i terres de conreu. Nascut com un fet de naturalesa sobretot militar, l'encastellament es revelà després com un instrument d'imposició del poder senyorial que es desenvolupà lliurement, una volta passat el temor bèl·lic, tot fent servir el poder i la força militar per a una més decidida afirmació social, econòmica, política. L'establiment del castell com a centre d'agregació territorial comportà una ampliació de l'esfera d'influència del *dominus*. Aquest, exercint funcions d'indiscutible naturalesa pública, tendia de fet a assumir la fisonomia d'un senyor territorial, que tenia poder no sols sobre els propis dependents, sobre cadascú que treballava en la seua propietat, sinó sobre tot aquell que habitava en el territori subjecte a la seua jurisdicció. També els propietaris lliures, i eventualment els dependents d'altres propietaris, en el moment en què acceptava o patien la seua protecció, se sotmetien al seu domini, al seu poder de "ban", de comandament i constricció.

Si bé el castell representà l'evolució definitiva de nombroses hisendes curtenses, també determinà la desnaturalització de les funcions originàries. S'unificaren cànons, s'esborraren les diferències jurídiques dels camperols, empitjorà en definitiva la seua

condició. I en l'àmbit del castell edificà la seua senyoria jurisdiccional, tenint en compte que el gran propietari de la *curtis* no hauria esdevingut senyor si no haguera madurat una consciència nobiliària, la qual havia de caracteritzar les famílies aristocràtiques com a centres de poder justificat per la sang i per la casta. El terme *curtis* passa gradualment del significat d'hisenda territorial al de districte administratiu. La crisi del sistema curtense s'evidencia sobretot per dos fets fonamentals: la desaparició de la corvée i la difusió del cens en metàl·lic.

És significatiu en aquest sentit comprovar que, quan el sistema curtense arriba al seu apogeu, a la fi del segle IX i la primeria del X, en monestirs com el de Bobbio les corvées experimenten un fort retrocés. Aquesta caiguda del treball personal s'ha vinculat a un canvi en els mètodes de gestió de la terra, a favor d'uns altres que estaven orientats a l'establiment de parcel·les, prèviament fragmentades de la reserva, als camperols, i l'inici de les commutacions. Cinzio Violante ho posà en relació també amb el nou clima de represa econòmica.

Si tenim en compte l'evolució de les corvées, podem assenyalar tres zones:

Al flanc sud d'Europa, particularment a la zona mediterrània, la corvée és generalment lleugera, estable i de molt escassa significació econòmica. Prèviament inexistent, és el resultat de l'aparició de la senyoria castral o de la senyoria banal.

La segona zona correspon als vells països francs i els seus marges. Ací, les corvées dominicals, feixugues al principi, s'afebleixen progressivament a partir del segle XI gràcies als rescats que en fan els camperols mateixos. El moviment s'amplifica i es generalitza al segle XII a les planes cerealistes situades entre el Loira i el Rin. Tanmateix, a la meitat septentrional del continent, a regions com la Lorena, Alsàcia o la Germània carolíngia, les prestacions de treball obligatori eren encara considerables al segle XII, tot i la indubtable disminució respecte a segles anteriors. Amb tot, el rescat progressa també i les rendes en diners comencen a substituir els serveis personals. L'«astuta (llesta) mandra dels camperols que fan corvées», com diu l'abat de Marmoutier el 1117, la concentració de la reserva sobre les millors terres, la millora de la productivitat del sòl a les tinences, el fraccionament del mas, la pressió dels camperols, són factors que faciliten un canvi en el qual convergeixen els interessos dels senyors i dels camperols. Més que els serveis personals, fet per vassalls que mengen molt i treballen poc, el senyor prefereix el jornalero, contractat segons el ritme de les necessitats.

És a la tercera zona, la de l'espai anglonormand, que perdurarà més el lligam orgànic entre reserva i tinença travat per les corvées, i que trobem en ple funcionament als *manors* del segle XIII encara. Els que suportaven més serveis eren els *vilains* o *virgaters*. Havien d'efectuar, com tots els camperols, les corvées de suport a cada estació, però també les tasques setmanals fins a dos o tres dies. El rescat de certes prestacions no era impossible, però el cost elevat impedia de dur-ho a terme. En la forma clàssica del *manor* anglès, la proporció mitjana és aproximadament d'un terç per a la reserva i els altres dos terços per a les tinences, molt més gran que al continent.

Quan arribem a la primeria de la centúria següent, la imatge que s'imposa és d'afebliment del règim dominical. La circulació monetària, els mercats i l'augment dels preus agraris ofereixen als senyors l'opció entre els procediments tradicionals i les noves solucions. Algunes prestacions personals foren condemnades per la inestabilitat de les **cèl·lules** que els servien de base, per la resistència dels camperols i per les transformacions de l'instrumental agrícola, que assegurà el mateix rendiment que abans amb un personal reduït. A més, les prestacions entorpien l'administració senyorial. Eren oneroses, perquè calia donar a la gent diners, articles i aliments. Al capdavant, els senyors requeriren la col·laboració de treballadors assalariats, que rendien millor i responien a les exigències del treball estacional.

El camí cap a formes d'explotació noves, doncs, fou llarg i complicat, i l'experimentació amb altres sistemes trigà a imposar-se. Per què aquesta forta resistència, que palesava en el fons un obstinat recurs a concepcions de gestió ja superades? La *curtis* no era sols un model de gestió territorial, sinó el model economicosocial d'una determinada forma de concebre i resoldre les relacions entre l'aristocràcia i els camperols. És per això que la fi de l'edat mitjana curtense no es presentà com un fet de ruptura, sinó com una llarga i inexorable agonia.

D'altra part, Pierre Toubert indica que estudis més detallats haurien de tenir en compte tots els matisos relacionats amb les tipologies curtenses i les àrees regionals. Així, sembla raonable admetre que el decantament senyorial per l'explotació directa ha estat més marcat a les regions bladeres de l'Europa nord-occidental, mentre que la tendència a la parcel·lació de les reserves s'ha vist afavorida al vessant mediterrani de l'imperi franc a causa del predomini de sistemes més complexos de policultiu, on la petita explotació era la que millor s'adaptava a les exigències creixents de la productivitat.

Amb tot, cal tenir en compte que la decadència, i en alguns casos la definitiva desaparició, del sistema curtense no implica necessàriament la desaparició generalitzada de les vastes extensions dominicals. Canvien les formes de gestió, no la base territorial de la gran propietat senyorial i eclesiàstica. D'altra banda, al segle XII encara molts senyors s'aferren a la gestió directa, tot i que les reserves ja no tenen les dimensions d'antany.

L'interès econòmic d'una explotació directa no escapa als bons administradors. Suger, el gran abat cluniacenc, entre els anys 1120 i 1140, restaura les reserves de Saint-Denis.

La represa del comerç

El món carolingi era més que res rural, però no exclusivament. També hi és perceptible una lenta recuperació del comerç i, en menor grau, de la vida urbana. Ho podem veure en una millora dels transports, tant terrestre, amb noves vies sobre el vell traçat romà, com sobretot en la navegació marítima, especialment al mar del Nord, molt més dinàmic ara que no el Mediterrani, encara en declivi. Els vaixells escandinaus i saxons començaren als segles VII i VIII a modificar-ne l'estructura amb la incorporació de la vela quadrada, innovació que permeté reduir la tripulació i, per tant, guanyar espai per als nòlits, a més de guanyar temps en el trajecte. Amb aquests nous vaixells, més ràpids i de major capacitat, els mercaders anglosaxons i frisons, i més tard els escandinaus, van obrir una nova ruta oest-est, que aviat s'estendrà també al Bàltic i adquirirà un major dinamisme que la ruta mediterrània, bastant debilitada.

Una de les primeres tasques de Carles Martell va ser facilitar, amb el capítol del 744, la creació de mercats rurals a cada *vicus*, que es multiplicaren ràpidament. Allí s'intercanviaven productes de primera necessitat amb una única petita moneda, el denari –*pro denerata*–, expressió que ha donat lloc a la paraula francesa “*denrée*” (“producte”), allò que es compra amb un denari. El seu èxit va ser tal que Carles el Calb, el 864, intentà limitar-ne el nombre.

Uns altres mercats apareixien al costat de les velles *civitates*, en particular les fires de vi, com les de Troyes i la de Saint-Denis, que s'obria cada any el 9 d'octubre. A la Germània, els reis multiplicaren les autoritzacions per a crear ports i mercats. Els primers a impulsar aquest nou espai comercial són els mercaders frisons i anglosaxons, que

contribueixen al desenvolupament de ciutats comercials com Londres, York, Colònia, Magúncia o Estrasburg. Però el seu exemple serà seguit poc després pels escandinaus, els vikings.

Cal admetre que al principi els vikings són sobretot aventurers, pirates, que saquegen les costes i les ciutats a la cerca de botí. L'èxit de les seues incursions era degut a l'efecte sorpresa, gràcies al perfecte domini dels seus llargs vaixells que podien remuntar rius i arribar a ciutats de l'interior que es creien segures, com ara fins a París al llarg del Sena. Aquests atacs obligaren les ciutats i els monestirs a emmurallar-se i pertorbaren seriosament les estructures de l'economia mercantil. Les incursions se centraren sobretot al nord de França, Alemanya i Anglaterra, però també s'estendran fins a la península Ibèrica, des de Galícia fins a Sevilla, i al Mediterrani en algunes ocasions. Aquests guerrers, però, una vegada assentats a Europa —tant a la futura Normandia, com al futur regne de York i a nombroses zones costeres d'Irlanda—, es convertiren en mercaders i contribuïren a reforçar les relacions comercials, sobretot entre les regions on s'havien instal·lat i els seus països d'origen.

A més, els vikings ampliaren els horitzons del comerç, obrint noves rutes per l'Atlàntic nord. Després d'haver comunicat tot el nord d'Europa, del Bàltic a Irlanda i les illes Fèroe, als segles IX i X avançaren cap a l'oest, ocuparen primerament Islàndia, que començaren a colonitzar cap al 860, després Groenlàndia, descoberta per Eric el Roig el 981, i finalment Vinland —Terranova i el Labrador— descoberta pel seu fill Leif cap a l'any 1000. També progressaren en direcció contrària, cap a l'est, i establiren relacions amb els pobles eslaus. I fins i tot, remuntant els rius russos, arribaren a Bizanci el 839, erigint en el camí tota una sèrie de punts d'aprovisionament que ajudaren a accelerar el procés de formació de les ciutats russes.

Podem imaginar els circuits comercials d'Occident de la manera següent: tot gira entorn de dos grans pols econòmics: Venècia i Pavia al sud i Quentovic i Duurstede al nord, fins a la seua destrucció. Entre aquests dos pols, els passos dels Alps eren, juntament amb els dos ports nòrdics, els peatges més importants de l'Imperi, on es cobrava el 10% *ad valorem* de tota mercaderia. El sector mediterrani era actiu sobretot a l'Adriàtic, comandat per Venècia. El 833 encunyava moneda i lluitava contra els esclavos, els croats i els serbis pagans, als quals va reduir a esclavitud i va vendre als musulmans a pesar de les prohibicions. Però proporcionava també fusta per als tallers navals egipcis i armes. Dos mercaders ho aprofitaren per robar a Alexandria, el 828, les relíquies de

l'apòstol sant Marc, que es convertí llavors en el patró de la nova potència. A Bizanci venien els mateixos productes que a Egipte, a més de blat, i hi adquirien sedes i espècies. De la zona atlàntica baixen vins, armes, pells, cavalls, draps de llana i lli, teles de cànem i estany, mentre que de la zona mediterrània pugen draps tenyits de colors diversos i productes orientals, duts sobretot pels venecians.

Mentrestant, del Tíber a l'Ebre, la guerra, que continuava amb l'islam, i la pirateria impediren un comerç regular. Només la ruta continental que travessava el Languedoc i els Pirineus occidentals o orientals permetia uns contactes constants amb al-Àndalus. Jueus i cristians hi venien esclaus, en particular eunucs. La guàrdia personal del califa Abd-al-Rahman, cap al 930, estava formada per 14.000 esclaus. Els andalusins compraven també pells, armes i teles, i cedien als cristians perfums, espècies, sedes i cuirs tenyits de Còrdova.

En definitiva, es desenvoluparen dos mons marítims que practicaven tant el comerç de gran tonatge com el d'objectes de luxe. El més jove, l'espai nòrdic, semblava bloquejat per la desaparició al segle X de tots els seus grans ports, particularment Quentovic i Duurstede. Aquest retrocés, però, era només aparent, perquè els successors d'aquests *emporium* massa joves ja naixen des de mitjan segle X. En canvi, l'espai mediterrani, amb Venècia al capdavant, acabava de prendre un avantatge que no disminuï ni fou bloquejat.

En aquesta primera recuperació dels intercanvis, cal remarcar el paper de l'instrument monetari. De nou, les reformes de Carlemany foren decisives. Una de les raons poderoses d'aquesta acció residí en la reserva per al taller de palau del monopoli de l'encunyació, per tal de posar fi al desgavell monetari, la diversitat extrema i els fraus. L'emperador carolingi desitjava sanejar el mercat i facilitar els intercanvis interns del món franc mitjançant bons denaris de plata, destinats a substituir les miserables petites monedes merovíngies. Es tenia en compte tant al-Àndalus, sempre adherit al monometal·lisme de plata, com els països del nord, que també acceptaven aquest sistema. Així, doncs, Carlemany eliminà la moneda d'or com a patró i establí una relació entre el pes del nou denari de plata i el *dirhem* de plata musulmà, que al seu torn tenia pes i valor fixos en relació amb el dinar d'or. La relació entre l'or i la plata era, a Occident, 1:12. A l'Orient bizantí i musulmà, que emetien sous d'or i *dinars* d'or, després que al-Àndalus substituï a partir del 929 el *dirhem* de plata pel *dinar* d'or, l'estat feia pujar els preus del metall d'or a expenses de la plata. Els preus de la plata eren, doncs, més baixos a l'Orient

que no a l'Occident. Els mercaders, italians o jueus, que freqüentaven Alexandria, podien llavors fer dos tipus d'especulació. O bé compraven plata en una relació d'1:15, per exemple, i la revenien a Occident per a encunyar denaris en una relació d'1:12, o bé preferien importar *dinars* i vendre'ls al preu internacional, a canvi de metall plata a preu europeu, que era més elevat. Guanyaven així amb la diferència del preu del metall plata entre Occident i Orient. Els emperadors carolingis, que temien l'especulació, preferien en aquestes condicions equiparar el valor nominal del denari amb el valor intrínsec de la plata i llavors revaluar.

Era missió també de l'autoritat sobirana vigilar estretament el comerç de llarg abast, l'activitat específica d'aquells a qui les fonts anomenen *mercatores* o *negociatores*, mal protegits per les lleis locals. Calia, doncs, que les transaccions comercials foren controlades per l'autoritat pública i sota una estricta vigilància. Els mercaders eren els "fidels" del sobirà, i aquest vincle personal els col·locava sota la pau particular que s'estenia sobre la clientela personal. Atès que pertanyien a la casa del príncep, estaven exempts de tributs sobre la circulació de mercaderies, llevat d'alguns indrets concrets.

Carlemany també fixà els preus dels productes el 794, i prohibí el 805 l'exportació als eslaus de cuirasses i espases. Lluís el Piadós, el 825, eximí els mercaders de palau del servei militar i de les requisicions i els peatges dins l'Imperi. També els emperadors s'ocuparen de la xarxa de carreteres romanes, que prou que ho necessitava. Els *missi dominici* estaven encarregats de vigilar que els ponts públics i els albergs foren reparats o reconstruïts. Amb tot, les invasions daneses tingueren resultats catastròfics per a aquestes infraestructures, ja que el primer mitjà de defensa que s'utilitzà, a partir del 850, consistia a enderrocar els ponts i inundar les calçades a fi d'impedir la penetració.

Tots aquests proveïdors d'articles llunyans, encapçalats pels frisons, però també pels jueus, anglosaxons i italians, actuaven en àrees especialment designades, allà on exposaven les seues mercaderies i intercanviaven entre ells els productes que portaven. Els documents donen a aquests llocs el nom llatí de *portus*, equivalent a la paraula *burh* anglesa o *wik* del dialecte germànic, un terme germànic que originalment significa lloc de desembarcament i que ha donat nom a nombrosos topònims acabats en *wich*, *wig* o *wic*, com Norwich o Reikjavic. Aquests llocs, encerclats per tanques, podien protegir millor els dipòsits de mercaderies dels atacs possibles de bandits.

Uns altres indrets de trobades eren les fires. N'hi havia que s'inserien en el cicle normal d'un mercat setmanal: un dia determinat de l'any una d'aquestes reunions atreia

més gent. Però, la trobada comercial prenia llavors una altra dimensió: jurídicament, perquè la protecció del sobirà es feia extensible a tots els qui desitjaren acudir-hi; econòmicament, perquè la seua finalitat era preparar, a data fixa, un contacte regular entre zones de producció separades per grans distàncies i, per tant, sense relacions normals (Saint Denis, Piacenza). Aquests petits comerciants independents fundaven barris comercials a l'interior de les ciutats, la major part de les vegades a la ribera dels rius. A Birka, a la costa sueca, com a York, ja es beneficiaven d'un privilegi d'extraterritorialitat.

Trets emergents del sistema urbà occidental

L'organització de la resistència contra els vikings va tenir per si mateixa uns efectes beneficiosos per a la història del desenvolupament urbà a Occident. Els reis francs hagueren de multiplicar els emplaçaments fortificats a la Zelanda neerlandesa, on els *burchten* recentment aixecats arribaran a aglutinar el moviment de concentració de població i una economia pròpiament urbana. Tanmateix, és a Anglaterra que aquest mateix fenomen produirà els efectes més determinants sobre el paisatge i l'economia, amb la fundació també de nombrosos emplaçaments fortificats, coneguts amb el nom de *burhs*. Tots aquests llocs, de nova o d'antiga planta, van ser dotats a l'interior de les seues muralles d'un traçat ortogonal. Els homes lliures de les immediacions quedaren subjectes a complir serveis de guaita a canvi de poder-se construir una casa a l'interior del recinte. Tots alhora, artesans i comerciants, es beneficiaren de les relacions estretes entre el *burh* i el camp.

De fet, el creixement urbà estava fortament arrelat en l'autonomia i eficàcia de la producció camperola. L'exemple de Lournand ens serveix per a refermar aquesta idea. Fins a la primera meitat del segle X, la ciutat, a ulls dels seus camperols, era Mâcon, situada a uns 30 quilòmetres. Una distància que, unida a la barrera del relleu, apareix com un obstacle insuperable per a l'establiment de relacions denses i regulars entre l'una i els altres. Per això la importància per als intercanvis que suposa l'aparició de petites ciutats o burgs de mercaderies, és el cas de Cluny amb relació a Lournand, i que són una de les característiques distintives de la societat feudal. Cap camperol no residirà d'ara endavant més enllà de 7 o 8 quilòmetres del mercat més proper. Podrà anar-hi i tornar-ne en la mateixa jornada per vendre la seua producció. Ben diferent era la funció de la *civitas* altmedieval. Mâcon era residència del comte i del bisbe, amb una població que no ultrapassava els 1.500 habitants. Vivia, en principi, de les rendes drenades entorn seu per

l'impost territorial, una part del qual quedava en mans dels seus funcionaris i de l'elit local. Les funcions econòmiques estaven estretament subordinades a aquest tret polític i social de base. Aquestes activitats econòmiques es desplegaven a l'interior d'un circuit urbà quasi hermèticament tancat, sense que elles crearen rendes; ben al contrari, n'eren tributàries perquè es trobaven en dependència de les rendes de la clientela urbana, és a dir, en definitiva de la capacitat de la ciutat d'explotar el món rural circumdant. Ara, per contra, la ciutat és una eixida per als excedents agrícoles, mentre que el camp dels voltants és un mercat que s'obri a poc a poc als artesans. Tot dotat d'una sèrie d'instruments favorables per a l'intercanvi: el mercat setmanal i, des de mitjan segle XI, de fires periòdiques. A més, la moneda comença a córrer i apareixen les primeres formes de crèdit, tan importants per al finançament d'empreses agràries i artesanes i l'acumulació de capitals. Encara som als inicis, amb una formulació jurídica i notarial poc definida, però amb un gran futur per endavant.

Tot i la precarietat dels testimonis arqueològics i documentals, es poden entreveure els primers trets del sistema urbà, en particular en la manera com es modifica i es torna a utilitzar el patrimoni dels assentaments anteriors, i en la lògica que presideix la instal·lació dels nous centres.

Així, els organismes urbans canvien la distribució de les construccions arquitectòniques i simbòliques importants i, per tant, l'equilibri entre les diverses parts, com ara la localització perifèrica de les primeres esglésies cristianes, col·locades sovint en forma de creu al llarg de les principals vies d'accés. La presència d'un santuari important fora de l'àrea urbana provoca alguna vegada el desplaçament del centre; a Bonn, l'església sepulcral de Sant Casi, situada fora del *castrum*, n'esdevé la catedral, i ja al segle IX és el nou nucli de la ciutat. També la coexistència de diferents confessions, cristianes o no, com s'esdevé a Ravenna sota els gots o a Còrdova sota els andalusins, provoca una separació dels centres religiosos, que s'erigeixen en nuclis de diferents barris.

Les modificacions operades en les actituds mentals col·lectives actuaren també sobre el plànol urbà, en particular els ritus de la mort. Mentre que en l'antiguitat clàssica hi havia prohibicions rigoroses d'exhumacions dels cadàvers dins les ciutats, de manera que els cementeris sempre es bastien fora dels perímetres emmurallats, la difusió del cristianisme, que promet la resurrecció dels cossos, associat al culte dels antics màrtirs i de les seues tombes, va anar progressivament acostant els morts als vius. Podem imaginar com s'invertí la prohibició per l'exemple d'Arras. Sant Vaast, bisbe de la ciutat, morí el

540. Havia disposat de ser soterrat en un oratori de taules de fusta, als afores, segons la regla que imposava “que cap difunt no havia de reposar a l’interior de les muralles de la ciutat”. Però, en el moment del trasllat, els portadors no aconseguiren moure el cos, molt pesant, com si es negara a moure’s. L’arxipreste s’afanyà a constatar la intervenció sobrenatural i demanà al sant ordenar “que sigues portat al lloc que des de feia molt de temps nosaltres —és a dir, el clergat— hem preparat per a tu”. I de seguida el cos es tornà lleuger i els portadors pogueren dur-lo sense esforç “a la sepultura que convenia al servidor de Déu, a l’església, al costat dret de l’altar on ell mateix seguia l’ofici religiós des de la seua seu pontifical”. És fàcil de comprendre el que s’amagava darrere aquest fet meravellós: la clerecia de la catedral es negava a deixar-se despullar, en profit d’una comunitat estranya, d’un cos vulnerable, del prestigi i els avantatges que anirien a raure a l’església. Per anul·lar així la prohibició tradicional, però, calia que ja estigués debilitada. El cos del sant, que entra *in ambitu murorum*, havia d’atraure, al seu torn, les tombes dels morts i els seguicis de pelegrins. Els morts foren d’aquesta forma introduïts al cor històric de les ciutats: d’ara endavant, no hi hagué església que no rebera sepultures als seus murs i que no estiguera adossada a un cementeri. La relació estreta entre l’església i el cementeri estava definitivament establerta.

En els nous assentaments independents de l’antiga matriu, les construccions es van emmotllant segons les necessitats inajornables de la defensa i el comerç, per a les quals els models arquitectònics heretats del món antic o són inadequats o són emprats de manera emblemàtica, per a donar dignitat als centres religiosos i civils i assenyalar la pertinença a un mateix univers cultural.

L’abast tècnic i mental de les intervencions ambientals es veu d’aquesta manera disminuït. L’arquitectura perd la seua capacitat de dominar ambients amplis; les parts soltes, columnes i decoracions esculpides sostretes dels edificis pagans i fetes servir de nou en els edificis cristians, són apreciades separadament per la seua factura, o simplement per la seua utilitat, mentre que la regularitat de l’organisme en conjunt s’oblida i és irrecuperable.

Els edificis de nova planta construïts a Occident mostren durant molt de temps la seua dependència dels prototips antics i orientals, i sovint expressen un commovedor desig d’homologació amb un món llunyà, més avançat, com passa amb la Capella Palatina de Carlemany a Aquisgrà, que deriva dels models de Ravenna. La incapacitat de gestionar grans estructures, com carreteres i ponts, aqüeductes o instal·lacions portuàries, fa que

aquesta classe d'obres quede fora de l'esfera de la indústria humana, i assimila les estructures antigues supervivents al paisatge natural o alguna misteriosa manifestació de poders sobrenaturals. Les grans obres d'enginyeria es converteixen en la imaginació popular en els "ponts de Diable" construïts per a desafiar l'home i els seus protectors celestials.

TEMA II LA REVOLUCIÓ FEUDAL

La pau de Déu i els tres ordes

El seu naixement està lligat a l'extrema violència que presidia la vida quotidiana de l'incipient mil·lenari. Són ara temps de fragmentació dels grans dominis, de la definició de les jurisdiccions privades en els marcs de les castellanies, en definitiva de construcció del feudalisme, i, per tant, de contínues lluites entre els poderosos. La noblesa no dubtarà gens ni mica de dirigir els seus atacs no sols contra els més desemparats, els camperols, sinó també contra l'Església. L'agressivitat d'aquells temps sembla als contemporanis com natural, inherent a la societat; però és que, a més, la guerra constitueix per a l'aristocràcia l'indispensable exercici que fortifica el cos. Massa vegades es confon amb una pura i simple rapinya que es dirigeix contra els més febles: mercaders, camperols i clergues. A les regions situades entre el Loira i el Llobregat, on cap poder no podia aturar la violència i l'anarquia, els clergues decideixen prendre iniciatives concretes amb l'objectiu de restablir un mínim d'ordre i de concòrdia, per tal de defensar els drets temporals de les esglésies i posar fi als abusos contra el "poble desarmat".

El moviment a favor de la pau s'havia iniciat al segle X a terres occitanes. La monarquia carolíngia, considerada com la legítima, hi havia desaparegut. Les lluites entre prínceps territorials fa augmentar la inseguretat i, també, la definitiva reculada de les estructures públiques, en especial en l'àmbit polític i judicial. Alguns bisbes i prínceps del sud es reuneixen per restaurar la pau. El primer concili de pau es reuneix a Carós (Charroux) el 989 i el segon, l'any següent. Des d'ací el moviment s'estén cap al Llemosí, Alvèrnia i el regne de Borgonya. Els concilis decreten la prohibició de forçar el recinte d'una església o d'apoderar-se de cap dels seus béns. Recorden també que el qui ataca un clergue és un sacríleg, i censuren els furts de ramat als camperols o a altres pobres.

Amb tot, cal reconèixer que la idea de pau no venia de nou. La novetat en tot cas passa pel fet que els bisbes substitueixen el rei en la seua missió de defensar les esglésies i els homes lliures "pobres". Prova ben clara, doncs, que els tribunals públics ja no funcionaven de manera satisfactòria.

Les fórmules presentades a les assemblees de Borgonya de 1021 introdueixen un jurament provisional de set anys de duració de la pau. Tots aquells que a la diòcesi són cavallers, *caballarii*, i porten armes, han d'acceptar aquest jurament. Els qui s'hi neguen

o els qui no el serveien seran excomunicats. Els preceptes que s'introdueixen fan especial esment de la immunitat de les esglésies, excepte en el cas que hi haguera malfactors. La protecció dels clergues desarmats ateny els qui els acompanyen. També es prohibeix agafar les bèsties de càrrega, i apoderar-se dels *villani*, que han estat col·locats al costat dels mercaders. Hi ha la protecció de les cases, que no han de ser incendiades ni destruïdes, tret del cas que un cavaller enemic o un lladre s'hi refugiara; protecció de les vinyes o els molins, dels quals no es pot traure blat. I, finalment, prohibició de donar ajuda als lladres públics i reputats i a qui infringeix la pau. Es tracta, doncs, no tant de protegir el camperol en general, com de frenar la violència i l'agressivitat dels *caballari*, a més de contenir les exigències senyorials, sobretot les dels seus agents intermediaris, dins de límits suportables, recorrent a l'únic temor existent: la condemna eterna.

Treuwa, treuga, treva, era una antiga paraula de la llengua vulgar, d'origen germànic. Era, en origen, un jurament que interrompia durant un temps les hostilitats de la venjança, la *faida*, entre les parenteles. Sembla que en època carolíngia s'havia pres el costum que el diumenge era dia de treva obligatòria. En la pau borgonyona, però, es tracta d'establir una especial protecció per al període que va de la Quaresma a Pasqua Florida, sense que encara no s'hi esmente el mot treva. Ara, els interdictes de pau no concerneixen ja sols l'espai sinó també el temps.

Cap a 1040, ambdues idees, la de la treva dominical i la dels temps de pau, que es multipliquen, es fusionen. A partir d'aquest moment, durant els grans períodes litúrgics anuals, els cavallers han de renunciar a les armes, tret de l'autorització dels bisbes. Els monjos cluniacencs posen al servei de la Treva de Déu la poderosa xarxa dels seus monestirs i de les seues amistats. Aquesta segona empenta, malgrat les inicials oposicions del nord, podrà superar-les i ampliar-se lentament fins a Anglaterra, Flandes, Normandia, la Champagne i Catalunya, sota els impulsos de l'abat Oliba.

Al nord del Loira, on el poder públic s'havia mantingut amb més fermesa, els bisbes, a diferència dels occitans i catalans, d'antuvi no contemplaren amb bons ulls la Pau de Déu. Hi veien una autèntica subversió, des del moment que actuaven mancomunats nobles, eclesiàstics i camperols. Fins i tot es podia homologar el pacifisme instrumentalitzat pels cluniacencs amb l'heretgia contemporània. En reacció, en efecte, contra la religió oficial es desenvolupen a Occident, a partir de la fi del segle X, tota una sèrie d'agitacions religioses sense coordinació, amb aspectes sovint diversos, però totes caracteritzades per un espiritualisme exacerbat. Aquestes tendències es fan paleses amb

una nitidesa particular en els primers brots que floreixen per terres franceses i italianes. A Vertus, prop de Châlons-sur-Marne, és un camperol, Leutad, qui destrueix el crucifix de la seua parròquia i convida els fidels a no pagar més el delme. A Ravenna, el gramàtic Wilgard ensenya al seu auditori atònit que les faules de l'antiguitat contenien tantes veritats com els textos de la revelació cristiana. A Aquitània, vers el 1020, a Orléans cap al 1022, a Arras el 1025, a Montforte el 1028, són desemascarats i condemnats heretges.

Les sectes no agrupaven només camperols. Sembla que el reclutament es feia preferentment als barris nous de les ciutats en creixement, dirigides freqüentment per clergues. Per a ells, no sols les obres i les manifestacions exteriors de la pietat són inútils per a obtenir la salvació eterna, sinó la mateixa Església no serveix per a res. N'hi ha que, fins i tot, dubtaran del paper mediador de Crist. Aquests homes que rebutjaven tots els aspectes materials i carnals de la religió i de la condició humana —ja que condemnaven el matrimoni i la procreació— creien en la possibilitat que els iniciats podien entrar en relació directa amb Déu. Aquest ideal es vivia en el si de petites comunitats tancades, en les quals eren practicats valors com la fraternitat, la puresa i la llibertat d'actuar conforme a la inspiració interior. Tots els grups es nodrien preferentment d'aquells que se sentien exclosos dels ordes establerts —pagesos, pobres, forasters, dones— i preferien cercar la seua inspiració en la vella cultura mediterrània, també en la Bíblia, però sense marginar els evangelis apòcrifs i els tractats herètics dels primers segles del cristianisme.

En aquesta situació, per les reticències davant el moviment de pau i per l'oposició a l'heretgia, és on cal inserir els escrits dels bisbes Gerard de Cambrai i Adalberó de Laon, els quals es veieren en l'obligació d'elaborar una contraproposta que enunciava els principis bàsics i universals dels sistema social i que dona coherència a l'esquema trifuncional, esbossat en múltiples propostes eclesiàstiques. Així, en el terreny de la sexualitat, establiren la distinció entre el masculí i el femení, com també entre els servidors de Déu, alliberats del treball i del pecat sexual, i els laics que han de procrear, copular, però dins del matrimoni. Assentaren la necessitat de la mediació sacramental i la necessitat dels consagrats a l'ofici de les armes perquè ells són els garants de les seues proposicions. Per tant, sustentaren una teoria de tres oficis, de tres funcions, els qui preguen, els qui combaten i els qui treballen: «Triplex ergo Dei domus est, quae creditur una. Nunc orant, alli pugnans alii que laborant». Entre aquests tres grups hi ha relacions de subordinacions i lligams de solidaritat. La gent de l'Església ocupa el lloc més elevat perquè s'ocupa de la funció més noble, que consisteix a intercedir pels homes prop de

Déu; després venen els senyors, que no es lliuren a obres vils i exerceixen el poder i la justícia; i, a la fi, la massa dels serfs, sotmesa als precedents i destinada a assegurar la vida material de la col·lectivitat. Però, cada categoria hi té un paper indispensable i cap no pot subsistir sense les altres. En assignar a cada grup una funció específica, Adalberó tendia a fixar les estructures socials del seu temps mitjançant la seua sacralització. Si la societat tripartida era la volguda per Déu, esdevenia un sacrilegi modificar-ne les estructures o el funcionament.

El sistema dels *ordines*, considerat pels seus creadors com molt antic, fins i tot etern, es conceptua com un teoria del govern reial i una representació simbòlica del poder. Els qui preguen, els qui guerregen i els qui treballen són les eines necessàries perquè el rei pugua realitzar la seua obra d'equilibri i harmonia. Tot alhora els utilitza, els ordes, els transcendeix i va molt més enllà que ells. Rei dels *oratores*, participa del que és sagrat i manté amb el seu orde relacions estretes. Rei dels *bellatores* és, com ho recordarà Adalberó, el més noble entre els nobles, aquell de qui procedeix tota noblesa. Rei dels *laboratores*, els llibres carolingis l'anomenen "el gran agricultor, el sembrador i prudent llaurador de la futura collita". La finalitat ideològica de l'esquema tripartit és explicar l'harmonia, la interdependència, la solidaritat entre les classes, entre els ordes. Si no es respecta l'equilibri entre els grups, l'estat s'enfonsa. El rei és qui en garanteix l'equilibri.

Aquest model, simple, nascut en ambients clericals, ha estat fruit d'una ideologia defensiva. En primer lloc, perquè tracta de reduir o aturar les modificacions en les relacions socials com a conseqüència del progrés de la civilització material. En segon lloc, perquè s'elabora amb la finalitat, precisa o inconscient, de reduir els antagonismes nascuts en el si de l'Església mateixa i de la societat laica. I en tercer lloc, perquè és un model ideològic que naix vell, en contradicció amb la realitat concreta que és l'acceleració del desenvolupament econòmic general, i que omet els grups socials emergents a les ciutats, a més de les dones. Les reivindicacions camperoles, d'altra banda, qüestionaran radicalment els pressupòsits de l'esquema tripartit. A mitjan segle XII, els tres ordes no són ja més que una aparença. La noblesa denuncia els nous rics, petits cavallers o ministerials que pretenen assolir-la gràcies al servei reial. Els clergues no són cap model de conducta, mentre que el tercer orde és converteix en un món inquiet i hostil.

Podem dubtar, finalment, de la seua difusió dins del conjunt de les relacions socials, i la influència real que podia exercir en una època en què els esperits capaços d'esmerçar els conceptes no eren pas nombrosos, fins i tot en el si del clergat. Els

treballadors manuals probablement no sentiren mai a parlar-ne, per als quals no hi havia més que dues categories de persones: els senyors i la resta, i tant els feia que foren laics o clergues, ja que ambdós compartien un mateix menyspreu per les classes subalternes. Només comptaven les elits, que no trigarien gens a adaptar aquest esquema segons les seues conveniències.

Això no obstant, no es poden obviar certes influències més enllà de les classes dominants. A despit de certes revoltes i nombroses temptatives de promoció individual, l'opinió que preval en la mentalitat comuna és que cada un ha de restar al seu lloc, sense tractar de mudar la seua condició. Els qui malden per modificar les situacions existents són considerats uns ambiciosos sense escrúpols i uns subversius, en la mesura que posen en dubte l'ordre del món volgut per Déu. La teoria de la trifuncionalitat dels tres ordes reafirmà els pressupòsits d'immobilitat social ja enunciats durant l'alta edat mitjana.

Noblesa i cavalleria

En principi, per ser noble i ser reconegut com a tal cal disposar d'indiscutibles béns materials; els altres elements del poder, el dret i la força, no són res sense això i deriven de la possessió d'un extens patrimoni. Pel que fa a la riquesa, queda clar que, ja es tracte d'una terra heretada, d'un feu, de compres o de guanys o de botí, aquesta riquesa és en primer lloc immobiliària.

Al llarg del segle XIII la noblesa va experimentar un fenomen de retracció i readaptació degut a diverses causes. Una part dels llinatges resistiren malament les condicions econòmiques, en particular l'erosió de les rendes i l'ascens d'una burgesia emprendora que no dubtà d'invertir en el camp. A més, un cert nombre d'elements que marcaven la seua superioritat social van ser alterats, i fins i tot abandonats, com ara el fet de viure al castell, substituït llavors per una senzilla residència rural o urbana. D'altra banda, augmentaren les exigències financeres imposades per les monarquies. Així mateix, va ser necessari reduir les despeses cerimonials, siga l'adobament cavalleresc o els fastos nupcials, sense oblidar que la política "maltusiana" practicada per la noblesa en matèria matrimonial, un sol hereu casat, contribuï també, sens dubte, a l'extinció biològica de nombroses branques. En efecte, tot i els trets marcadament endogàmics de la noblesa, si no haguera procedit a una certa obertura, a renovar-se gràcies a noves famílies, molts

llinatges haurien sucumbit al pas del temps, per extinció natural o per altres causes, fonamentalment l'activitat guerrera. Nombrosos historiadors situen el segle XII com la fase principal d'aquesta aportació crucial. I l'element, tot just, que podrà perforar el restringit àmbit aristocràtic serà el de les armes. Molts llinatges mediocres iniciaren una ascensió imparabile gràcies al fet d'haver estat armats cavallers alguns dels seus membres. Aquest home armat cavaller i proveït d'unes terres es converteix en home d'altri, el seu *vassus* —*vassalus, fidelis, homo, miles*. Ja des de l'època carolíngia les comandes armades ~~els encomanaments armats~~ cada vegada tingueren més importància. Un senyor oferia protecció, aliments, a canvi d'un servei de guerra o de defensa. Un element purament tècnic ha contribuït a orientar definitivament les exigències vassallàtiques cap al servei bèl·lic, en particular les modificacions en l'art militar, en imposar-se la superioritat de la cavalleria pesant, el fet de portar cuirassa i casc. I la raó no és altra que això suposava la formació d'una elit de guerrers que havia de disposar del temps necessari per a l'entrenament, a més de la riquesa suficient per a l'adquisició de l'equipament en ferro i el cavall. Sens dubte, la tasca de cada home lliure és de combatre; des del segle IX la impossibilitat de convocar, de conduir, d'equipar els camperols suposa la creació d'un cos reduït però mòbil i eficaç. La cavalleria pesant, per raó de les despeses d'equipament i l'exercici que exigeix, esdevé l'arma decisiva i la dels rics; dels rics o dels mercenaris enrolats per un ric. Aquesta distinció és capital: fins a la meitat del segle XI es nota en les actes que els *milites*, els soldats per excel·lència, no són sovint més que guerrers d'ofici, sense aïllament, sense feu, sense funció pública, i que presten homenatge a un senyor més poderós.

Les tècniques de combat provoquen, doncs, que no n'hi haja prou amb la riquesa per a adquirir la condició de guerrer. Cal, en canvi, consagrar-se enterament a la preparació militar. Tots els esports són necessaris, sobretot els torneigs i la caça. Per a sostenir aquest entrenament s'han posseir qualitats, acomplir proves públiques, cosa que explica les cerimònies d'iniciació, on era armat cavaller, tot fent d'ell una mena de superhome.

Quines són, però, les regles que defineixen els ritus vassallàtics? Les tres etapes essencials que marquen l'entrada en el vassallatge consisteixen en l'homenatge, la fe i la investidura del feu, i en aquests ritus trobarem tres categories d'elements simbòlics: la paraula, el gest i els objectes. En l'homenatge, el vassall declara mitjançant la paraula, simbòlica perquè és el signe d'una relació amb el senyor que va més enllà dels mots

pronunciats, la seua voluntat de convertir-se en home del senyor, bo i plegant les mans entre les del senyor —*inmixtio manuum*— al qual li fa l'*osculum* solemne. Hi ha, per tant, gestos recíprocs, un intercanvi de rituals. La fidelitat exigeix un jurament de paraula, l'abast simbòlic del qual és més fort que l'homenatge per tal com es tracta d'això, d'un jurament, que es presta sobre la Bíblia o les relíquies. El vassall, doncs, s'ha tornat l'"home de boca i de mans" del senyor.

Una vegada acomplerts aquests ritus, el senyor procedeix a la cerimònia de la investidura, un acte material de contingut simbòlic pel qual es realitzava la transferència i la presa de possessió d'un benefici, mitjançant el lliurament d'un objecte simbòlic per part del senyor al vassall (un calze, un llibre, una rama, un grapat de terra...). Amb la intenció de designar els béns atorgats, una paraula apareix sota diferents formes: des de final del segle IX el terme *feum*, *fevum*, *feudum*, *feodum*, inicia la seua divulgació. En aquest moment encara no eclipsa *beneficium*. Caldrà arribar al segle XII perquè es materialitze la seua superioritat davant el mot rival.

Gràcies a la trama densa de les relacions personals, el senyor podia dir als seus subordinats: "Sou els meus homes, sou meus", i així ingressaven en el cercle de la família. Però, també els pertocava una sèrie de deures, concretats en el consell i en l'ajut. En virtut del primer, el vassall ha d'acudir a les reunions, a les "corts" organitzades per l'amo, on emet la seua opinió sobre l'administració del senyoriu o sobre altres qüestions, com ara arbitratges o paus. També té l'obligació de presentar-se al tribunal i jutjar les causes que depenen de la seua competència. Aquests deures obligaven els vassalls a desplaçaments onerosos que, tanmateix, els reportaven bon nombre de compensacions: banquets, jocs, gratificacions, esposes. Més feixuc era l'ajut pròpiament dit, el financer i sobretot el militar.

Amb la seua extraordinària facultat d'absorció i d'adaptació, l'Església compregué el paper que podia fer representar a aquesta aristocràcia militar. Si el maneig de les armes és un ofici —*ministerium*—, aquest ofici pot ser i ha de ser sacralitzat. Ha d'haver-hi un orde de les gents d'armes com hi ha un orde dels clergues. Les institucions de pau, més que anar contra seu, van contra els *principes militiae*, els feudals bel·licosos —*militia*, *malitia*—, llegim en alguna reflexió monacal. L'Església els demana la renúncia a violentar els *inermes*, a no violar la pau que fins aleshores pertanyia al rei de fer-la respectar: la ideologia de la pau és més antisenyorial que anticavalleresca. A meitat del segle XI s'instaura el costum de beneir les armes. Naturalment, el que importa és el

jurament del cavaller, la consagració de la seua espasa, que inclou el compromís de no fer-la servir sinó en defensa de la justícia. A la fi, la valoració de l'activitat militar i el progrés del pensament religiós prepararen en l'àmbit espiritual el camí per on podien coincidir *nobilitas* i *militia* en el servei de Déu i dels pobres. A propòsit de la difusió de la cerimònia d'armar cavaller, que al principi marcava solament l'entrada en l'edat adulta entre els *milites* i que havia estat ignorada durant molt de temps per l'alta aristocràcia, a partir de mitjan segle XII ja no hi haurà fill de príncep o fins i tot rei que no es faça armar. Això vol dir que aquesta cerimònia s'havia convertit en un atribut de noblesa i en un honor cobejat. De fet, la nova cultura aristocràtica es constitueix entorn dels valors guerrers particularment apreciats pels cavallers. Aquesta cultura es posa de manifest sobretot arran de les grans concentracions humanes amb motiu de les festes i torneigs. A mesura que la pau de Déu limitava les possibilitats de les guerres privades, aquests encontres extremadament sanguinolents, en què uns campions s'enfrontaven davant un públic d'entesos, foren cada vegada més valorats.

Llinatges

En realitat, quan comencem a conèixer més de prop la família aristocràtica és quan es detecten certs canvis en la seua morfologia, per tal d'acoblar-se a les transformacions polítiques i econòmiques accelerades per l'emergència del sistema feudal i per l'expansió. Anteriorment al segle X són més els punts obscurs que les certeses. La inseguretats regnant en la majoria de les regions europees obligà a enfortir la solidaritat familiar com a mitjà de defensa contra la violència, per tal com el fragmentat estat carolingi no la podia assegurar, tenint en compte, a més, que la força provenia sobretot del poder exercit sobre amplis grups de subordinats i sobre grans dominis territorials. El parentesc s'organitza horitzontalment, com un grup que reuneix els consanguinis i els parents per aliança, homes i dones en el mateix nivell.

A poc a poc, aquest conjunt fou substituït per un altre, vertical, organitzat en funció únicament de l'*agnatio*, un llinatge d'homes, ja que alhora va minvant el dret de la dona. Des d'ara les famílies poderoses tendeixen a repartir-se entre si, de manera pacífica o violenta, els ressorts del poder i a llegar-se'l hereditàriament, procurant mantenir intacte tant com siga possible el patrimoni adquirit pels avantpassats. Es formen així llinatges,

com a branques separades de l'antic i ampli tronc comú, gentilici o cognàtic. La transició hereditària i el predomini masculí no podien més que afavorir l'esquema agnàtic. En aquestes circumstàncies, la pràctica de l'endogàmia, tan combatuda pels sacerdots, es converteix en un mitjà per a mantenir la propietat hereditària en mans del mateix grup restringit, d'assegurar l'aliança entre famílies emparentades, d'evitar les alienacions massa oneroses dels dots, de consolidar el prestigi i de perpetuar les tradicions familiars.

La cohesió del llinatge s'assegurà mitjançant uns altres mecanismes diferents als de la concentració territorial, que no deixa de ser el més important, com ara els càrrecs públics civils. La presa d'un d'aquests càrrecs —marquesat, comtat— podia donar naixement als ressorts d'un llinatge, encara que depenia de la forma de transmissió de l'ofici i dels seus eventuals canvis de naturalesa, en relació amb l'evolució patrimonial i el desenvolupament del poder senyorial. Idèntic funcionament dona la transmissió del càrrec episcopal, quan generalment la transferència s'efectuava d'oncle —preferentment patern— a nebot, el qual prenia sovint el mateix nom. Però la forma més interessant de reafirmació d'una consciència genealògica la representa la fundació de monestirs privats. Fil conductor de tradicions, panteó de sepulcres familiars, dipòsit de títols de les propietats i acords i aglutinadors de propietats simbòlicament importants —esglésies, terres, castells.

La transformació de la naturalesa del parentesc va anar acompanyada, a més, d'una modificació de la relació existent entre les famílies i els signes, que cobria aspectes com ara l'antroponímia o l'heràldica, o comportaments com l'"honra", però sobretot el culte als ancestres, una religió de la família, del tronc familiar, de l'estirp. Així es desenvolupa un fort corrent literari i polític a fi d'assentar l'antiguitat, la puresa, la glòria de les famílies poderoses. D'aquesta literatura genealògica, redactada per clergues contractats, per plomes anònimes o pels prínceps mateixos, es desprenen una sèrie de fets, assenyalats per Georges Duby i Howard Bloch. En principi la impossibilitat de remuntar en la memòria familiar més enllà de cert nivell, 875-925, fet que testimonia que en aquest moment és quan es fragmenta el quadre tribal d'on sorgiran els llinatges. És a dir, quan pren cos la transformació de les estructures del parentesc, en la mesura que amb anterioritat a aquestes dates la desaparició de filiacions patrilineals indicaria la pèrdua de la seua especificitat i importància en la consciència familiar, en uns moments en què tot apunta cap a una absència de llinatges, d'una identitat pròpiament genealògica, de record dels avantpassats. El segon tret notable és la identificació a la terra i a un castell, un arrel

de l'arbre genealògic al territori propi. Aquest aspecte de la ficció familiar guarda relació amb el mite de la fundació, ja que qui dona origen al llinatge és sovint qui s'apropia de la terra i qui hi construeix el castell. La materialització de tot plegat s'obté amb l'adopció d'un *cognomen*, com a símbol bàsic de la unitat del llinatge, clau mnemònica per a la consciència genealògica, que a partir del segle XI es concretarà moltes vegades en un *cognomen* toponímic, pres del lloc central que ocupa el patrimoni familiar o el feu d'honor.

Un dels aspectes més interessants en aquest procés canviant de les estructures del parentesc és que la memòria genealògica dels homes que vivien a la darrera del segle XII s'estén desigualment segons el rang que ocupen: al nivell de la petita cavalleria es remunta fins a mitjan segle XI; en les famílies dels castellans fins ben prop de l'any 1000; a l'últim, en les famílies comtals fins a començaments de segle X. Aquests llinars, més enllà dels quals es perd la memòria dels avantpassats, són més anteriors com més alt és el llinatge en la jerarquia feudal. Però el que cal remarcar d'aquests tres moments successius és la paral·lela modificació operada en les estructures polítiques i jurídiques. En el regne de França, els primers anys del segle X significaren l'autonomia comtal enfront dels grans prínceps territorials; un segle més tard, els castellans accedeixen a la independència i s'apropien de les fortaleses que fins aleshores havien dirigit en nom d'altri; i finalment, cap als anys trenta del segle XI, s'observa, d'un costat, en el nivell inferior de l'aristocràcia, multiplicar-se les concessions de feus, la tinença feudal adquireix un caire més netament hereditari i es transmet regularment de pares a fill per les regles de la primogenitura; mentre que, de l'altre costat, la situació de fet d'aquesta petita aristocràcia cristal·litza en privilegis jurídics al voltant d'un qualificatiu, el títol de "cavaller" i de les funcions particulars que el defineixen.

L'estructura familiar roman, per tant, íntimament relacionada amb el poder polític, ja que els poders senyorials són, bàsicament, poders estatals —públics—, ara privatitzats i utilitzats per a fins polítics. Ara bé, l'escassetat documental no sempre permet confirmar el desenvolupament que Georges Duby va observar per al Màcon, una regió marcada per la precocitat en relació amb altres zones europees que seguiren uns passos semblants, tot i que amb la seua pròpia especificitat i cronologia. Així, a l'occident de la península Ibèrica, aquesta evolució és una miqueta diferent en virtut de les condicions creades per l'estat de guerra exterior i la proximitat de la frontera militar, que impediran durant molt de temps la constitució de senyoriis estrictament familiars i la seua transformació

hereditària i, doncs, la formació de llinatges. Ara bé, a partir de la segona meitat del segle X, els grans magnats tendeixen a reagrupar els seus dominis en zones més pròximes, cosa que equival a documentar la concentració de certes famílies entorn d'àrees més reduïdes. Concretament, l'aristocràcia portuguesa dels segles X-XI començà a trencar amb estructures antigues probablement cognàtiques, a mesura que efectuava la concentració en determinats territoris i passà a monopolitzar els càrrecs comtals. Però, la constitució de llinatges s'entreveu més clarament en l'estrat inferior nobiliari dels *infanzones*. Posseeixen dominis menys dispersos i la propietat familiar pot, així, servir d'element ordenador de llinatge. A partir d'esquemes més clarament agnàtics i partint de troncs nítidament lineals, les branques secundàries tendeixen a fragmentar-se i a constituir-se en famílies independents. Els infançons, que s'apropien dels poders senyorials a principi del segle XI, això és, dels poders judicial, militar i fiscal, a zones relativament ben delimitades, troben en la transmissió de pares a fills el secret del seu èxit, al cap de tres o quatre generacions.

El matrimoni, les dones i les joves

En aquesta profunda mutació que alterarà les estructures de la noblesa, que la va constituir en una juxtaposició de petites dinasties rivals, arrelades al seu patrimoni, aferrades al record dels seus avantpassats, en competició pel poder senyorial i per la seua distribució, el matrimoni tingué un paper principal. El rei, els grans prínceps feudals, feien més estret el vincle d'amistat vassallàtica repartint esposes als seu fidels. El matrimoni es convertí en instrument d'aliances, que es reproduïa en cada un dels estrats que conformaven la classe dirigent.

El casament generalitzat de les filles contrastava amb la política prudent de no autoritzar més que un sol fill a prendre esposa legítima, llevat que es poguera trobar per a l'altre una filla sense germà, una hereva. Els barons sobrants que no havien pogut entrar en una comunitat religiosa esperaven rebre un dia una esposa com a regal, o bé partien lluny a la recerca de riquesa. Al nord d'Itàlia, on no va quallar la noció de primogenitura, es tractà de posar fre a la preocupant i progressiva fragmentació del patrimoni d'origen creant *consortia* entre parents. Es considerà oportú determinar un nucli central de béns comuns que tenien una certa preferència o importància jurídica, militar i política —torres,

castells, boscos—, tot i que la subdivisió hereditària serà admesa, els hereus de successió foren limitats als consorts —en general a la descendència masculina que quedava integralment en el *consortium*, i de tota manera les alienacions fora del medi dels consorts foren formalment prohibides.

Entre els segles X-XI es produeix una mutació significativa: es reforça la influència del marit sobre la fortuna del matrimoni, entesa fins aleshores com una associació a parts iguals. Abans de l'any 1000 l'esposa gaudeix d'una clara autonomia jurídica, gestiona els seus propis béns hereditaris i fins i tot disposa segons el seu criteri de l'*sponsalitium* lliurat pel marit. Al segle XI tot canvia: el marit, i el llinatge, manifesten la voluntat de conservar l'estricta control de l'esponsalici. Ara és ell qui assegura la gestió dels béns hereditaris de la seua esposa, és a dir, el dot. El reforç incontestable del poder marital tradueix la reacció de defensa d'un grup familiar més concentrat i aglutinat al voltant d'uns béns patrimonials que, més clarament que abans, semblen destinats a sostenir el pes de la primogenitura masculina. Així passa al nord de França, però també a la Toscana i la Llombardia. Durant el segle XI les vídues encara disposaven d'una autonomia considerable, ja que es podien quedar a casa del marit i disposar d'un terç dels seus béns, tot escapant així del *mundium* dels fills. A la fi d'aquesta centúria, però, i a conseqüència de l'augment de les necessitats materials disparades per l'eclosió de l'economia monetària, i per tal que el patrimoni poguera encara constituir un element de cohesió familiar, calia impedir que una part fora dispersada per les dones fora de la descendència masculina. Per tant, el fet d'excloure les filles de l'herència paterna acaba sent general —cosa que serà compensat per la generalització del dot— i no cessen d'augmentar els drets del marit i dels descendents sobre els béns parafernals i dotals de la muller i de la mare.

La publicitat de les noces, el caràcter sacramental, el consens necessari que limita les possibilitats de repudiació i l'exclusió de les filles dotades condiciona una estructura matrimonial en què s'uneixen una jove, des del precís moment en què es converteix en dona a fi d'afavorir nombroses maternitats, i un baró, celibatari, que la supera de bon tros en edat. En tot cas, una unió curta a causa d'aquesta diferència, que obliga a maternitats ràpides i repetides, i du cap a una viudetat precoç i difícil d'abandonar, més el paper, des de llavors, de l'oncle matern sobre els nebots i, en fi, el grup cobdiciós i temptador dels *iuvenes* al voltant de la jove i seductora viuda (no pel seu atractiu físic sinó pel dot ja rebut arran del primer matrimoni).

Si afegim a aquesta estructura conjugal els dos components suplementaris d'una forta mortalitat infantil i l'entrada ràpida en la vida activa, es comprèn que la infantesa havia de ser una etapa ben reduïda, poc més enllà dels deu anys. Un temps massa breu per a la maduració de la personalitat juvenil, entre el moment en què escapa de la mort i en el que, adolescent encara, queda atrapat per l'activitat dels adults. La paraula *iuvenis* no presenta cap contingut específic d'edat, tan sol un valor social, l'individu encara no "establert".

La joventut, en efecte, conforma un grup caracteritzat pel seus comportaments mentals i socials, per un estat matrimonial. Armats cavallers, han d'iniciar un dur aprenentatge, els *studia militae*, dur una vida errant a la recerca de diners i glòria. Les seues aventures no les escomet en solitari, ja que l'acompanya un altre cavaller de més experiència, però sobretot se'l veu formar petites bandes, consolidades al voltant d'un cap que distribueix armes, cavalls i diners. Escandalosa promiscuïtat no exempta de violència, agressivitat, també d'homosexualitat, de jocs i torneigs, i també de matances i morts inútils.

L'eixida del jove de la llar ha estat accelerada per les acurades pautes de control i administració del patrimoni territorial. De fet, quan hi tornen, aquests "batxillers" engeguen disputes i a voltes accions violentes contra els seus pares, contra els seus senyors, per tal d'obtenir un avançament de l'herència. El desenvolupament del dret de primogenitura, que impedeix els repartiments, agreuja les relacions entre pare i fadrísterns i entre aquests i el primogènit.

Al cap i la fi, el que busquen és trencar amb aquesta situació de permanent provisionalitat, cosa que no podia obtenir-se sinó mitjançant el matrimoni. No era fàcil, tanmateix. En principi hi ha al darrere l'operació vigilant del cap de casa que no consentirà amputacions insatisfactòries del patrimoni. La boda es retardarà tant de temps com es considere convenient fins a trobar la peça adequada. Se'n desprèn que la joventut exercia una influència decisiva sobre la demografia de la noblesa i sobre l'evolució dels seus patrimonis. El manteniment de la major part dels xicots en situació de perill i de celibat reduí notablement els riscos de desmembrament de les herències. Però, reduí així mateix les possibilitats de supervivència dels llinatges, accelerà l'extinció de moltes famílies i afavorí els canvis de l'alta aristocràcia produïts gràcies als èxits matrimonials fortuïts d'aventurers d'extracció social inferior.

Amb tot, cap a la darrereria del segle XII certes manifestacions operades en el si de famílies nobles indiquen que les estratègies matrimonials s'estaven modificant, en el sentit que el control exercit pels caps del llinatge sobre la nupcialitat dels xicots afluixà i autoritzaren els fadristerns a fundar una llar.

Per què ja no fou tan necessari sotmetre a control estricte tota la descendència en benefici de la progenitura? Per què els fadristerns assoleixen el que havien anhelat durant tant de temps? Duby trobà la resposta en el creixement generalitzat del sistema feudal. La colonització de noves àrees, la perfecció de la maquina fiscal, la intensificació del comerç regional i de llarg abast, el desenvolupament dels mitjans de producció, l'eficàcia de la petita explotació, tot plegat fa els senyoriis molt més rendibles que antany. Al cap i a la fi, si aquesta cèl·lula base d'organització, explotació i enquadrament rendia millor era perquè en el seu si els efectius demogràfics no cessaven d'augmentar. D'aquesta manera s'afluixaven les traves que, durant cinc o sis generacions, havien impedit els feudals d'expandir-se. Tant es flexibilitzaren, perquè les necessitats monetàries superaven la magnificència i el luxe de les cases, que ja a mitjan segle XII s'anuncia el matrimoni per diners entre les filles de les cases nobiliàries i els nous homes poderosos i enriquits per la seua participació en negocis especulatius.

El progrés del pensament teològic i de la doctrina canònica, que elimina elements essencials per a la constitució del matrimoni, concretament la reducció del setè al quart grau de parentesc, la importància cada vegada major concedida a la voluntat dels esposos, no feia més que reconèixer i accentuar la tendència cap a la parella separada de la seua comunitat familiar d'origen.

La flexibilitat procedia, en última instància, de l'enfortiment de les grans formacions polítiques, que acceleraven la circulació de riqueses perpendicularment en el si de la classe dirigent. En les arques dels grans prínceps entraven herències, multes; començaven a cobrar impostos, però també distribuïen allò que obtenien mitjançant gratificacions, dons, sous. D'aquesta manera s'asseguraven fidelitats, domesticaven els eternament rebels i silenciaven reivindicacions.

Els somnis i les frustracions dels joves i les dones tingueren el seu reflex en la literatura cortesana. Ara bé, tot i que el marc en què va nàixer la nova literatura aristocràtica en llengua vulgar fou quasi el mateix a tot arreu, les seues expressions variaren sensiblement segons les regions. A la França del nord, de Normandia a Anjou i a la Xampanya, foren sobretot clergues que vivien amb els castellans els qui elaboraren

els poemes que després foren recitats pels “joglars” davant públics atents. Les cançons de gesta o les novel·les de cavalleria abordaven problemes, en efecte, molt expressius per a l’audiència. A la fi d’un procés de sublimació basat en l’evocació d’un passat més o menys mític (l’època de Carlemany), o d’un espai real, sovint meridional (Roncesvalles), l’exaltació de la funció militar desemboca en el servei de Nostre Senyor. Una mica més al sud, l’espai occità entre els Pirineus i el Loira, la nova literatura s’encarnà més en els fets concrets de l’existència, atès que el context cultural de la creació i de la representació era bastant diferent. Els autors de les cançons de gesta en llengua vulgar eren preferentment laics, que parlaven d’ells mateixos en primera persona. Aquests textos eren més curts, menys militars, més lírics, i es recolzaven en una mètrica refinada i una melodia complexa. Es cantava sobretot l’amor, el *fin amor*, per bé que la guerra i l’aventura no hi eren absents. En la poesia dels “trobadors” s’expressava una aristocràcia més civil, urbana i profana que la del nord del Loira.

TEMA III CREIXEMENT I TRANSFORMACIONS EN EL MEDI AGRARI

Els indicadors del creixement

Ens trobem davant un moviment l'observació minuciosa del qual és gairebé impossible. Això no obstant, podem aventurar que l'expansió demogràfica era ja una realitat al segle IX, tal com avalen els políptics carolingis. Els mateixos signes de recuperació demogràfica i desplegament de les rompudes han estat observats a l'Europa central i meridional, encara que amb una mica de retard en relació amb les regions septentrionals.

De fet, un dels indicadors més diàfans de l'expansió agrària ve de la mà de les rompudes. Desermar la terra és operació corrent en el sistema agrari de l'alta edat mitjana. Cada any calia abandonar antics camps que el conreu havia esgotat i obrir-ne d'altres de nous a les àrees incultes. Tanmateix, aquesta operació pren un significat econòmic distint quan, en lloc de desenvolupar-se en una zona de conreu de límits estables, la desborda, talment una veritable conquesta que, entre altres conseqüències, provocarà un creixement de la producció. Per la forma com es van dur a terme les rompudes, en podem distingir de tres tipus, que en certa manera podrien respondre també a tres etapes diferents de conquesta de la terra. La primera fou l'extensió de les velles terres, però ha deixat poques traces en la documentació. Més que res fou el fruit d'iniciatives individuals, mitjançant l'ampliació de camps limítrofes als erms, sovint clandestines. Aviat, però, els senyors s'adonaren que les rompudes no feien més que augmentar les rendes de la terra i, així, passaren a estimular-les i fins i tot a dirigir-ne les tasques. Com que vigilaven de prop els camperols, pogueren obligar-los a pagar censos considerables per les noves parcel·les — *novalés*— i com que de vegades també eren els amos de les parròquies, pogueren quedar-se amb els delmes obtinguts a les zones capdavanteres. Les rompudes adquireixen un caràcter distint quan fan sorgir un nou nucli de poblament, quan l'acció pionera té lloc al cor de l'espai inculte per atacar-lo des de l'interior i destruir-lo a poc a poc, a càrrec d'homes que no hi fixaven la seua residència. Alguns recorrien el bosc per a extraure'n els productes, com ara els fabricants de ferro o de carbó. Juntament amb ells hi ha religiosos, ermitans que fugen del món i, per descomptat, pagesos. Més tard hi arrelaran les filials dels grans ordes religiosos, especialment els cistercencs. D'aquesta manera es creà als espais que separaven les aldees un hàbitat intercalar, caracteritzat per la

disseminació de les unitats de poblament, cada una de les quals s'instal·lava al centre d'un conjunt compacte d'horts, camps de cereal i prats. Els cistercencs s'avançaren amb la creació de les granges, exemple d'una racionalització dels recursos agraris sota la direcció d'un monjo majoral i amb el treball gratuït dels monjos conversos, sovint antics pagesos. L'hàbitat disseminat, però, el trobem també a la Catalunya Vella dels masos, a la Itàlia del nord dels *apoderamenti*, que dona lloc a l'establiment de modernes estructures agràries amb el reagrupament de les terres entorn de la granja, i a l'oest francès amb el paisatge del *bocage*, caracteritzat per les parcel·les closes.

La tercera modalitat de colonització revestí la forma de fundació de noves terres, de nous pobles. S'havia iniciat a final del segle XI també a les regions més avançades: Flandes, amb la creació dels *polders* o terres guanyades al mar mitjançant la construcció de dics, el nord d'Itàlia, l'Anglaterra del sud-oest, Normandia o el Llenguadoc, i assolí l'apogeu a mitjan segle XII amb la incorporació de la façana septentrional de la península Ibèrica i el fenomen generalitzat de les cartes de població i la colonització germànica de l'Elba. Tot i que se'n poden detectar iniciatives espontànies, la major part d'aquestes empreses foren suscitées pels senyors, decidits a consolidar el seu poder de justícia i a obtenir majors rendiments i pobladors, i també les ciutats. Per a atraure'ls calgué incentivar la instal·lació mitjançant un programa de franquícies, de "llibertats", d'unes condicions més benignes de les que imperaven als llocs d'origen, condensades en la carta pobla. Les noves fundacions es convertiren en nous focus de colonització. Les aglomeracions camperoles nascudes en aquesta època es reconeixen pels noms que duen, com ara "vilanoves" o "vilafranques", franceses, occitanes, catalanes o castellanes. A més, solen presentar una estructura particular, en el sentit que la fotografia aèria revela l'estricta igualtat de les parcel·les atribuïdes primitivament als colons.

Totes les informacions fan suposar que aquest dinamisme estava estimulat per una forta natalitat i un augment de la longevitat, tots dos factors que no eren privilegi exclusiu dels ambients aristocràtics, els quals gaudien d'una millor alimentació. Els grans moviments que, a la darrerria del segle XI, porten les masses pobres cap als diversos camins del pelegrinatge o d'una fe itinerant, com també el flux de conversos d'origen rural als monestirs cistercencs del segle XII, parlen també d'una vitalitat dels grups camperols. El creixement demogràfic era sens dubte el ressort, la causa de fragmentació i de la proliferació de les explotacions agrícoles, de la gran mobilitat de la població del camp, perceptible a través de nombrosos signes, com són les actes de consagració de les

esglésies: a les valls pirinenques, al segle X, es registren densitats que no es repetiran mai més, de manera que els historiadors han suggerit la visió d'una autèntica saturació, que en última instància es tradueix en la colonització de la plana.

Les bases del creixement demogràfic s'han de buscar en una sèrie de condicions favorables, des de la millora del clima i la disminució dels atacs exteriors —els protagonitzats per hongaresos, musulmans i escandinaus— fins a la implantació de l'ordre feudal i de les institucions de pau. Més importància que la pau relativa tingué l'increment de productes alimentaris, en particular els cereals, que serví més per a donar de menjar a més persones que per a millorar l'alimentació.

Tant com el mateix creixement demogràfic, la mobilitat de la població constitueix un altre símptoma i factor d'expansió. La migració de curt radi, de llogaret a llogaret, o del camp a la ciutat, és desplega pertot arreu i constantment. Sostenen per igual la posada en valor d'erms i el creixement urbà. Segons els patronímics urbans referits al lloc d'origen dels immigrants, l'àrea de reclutament de ciutats mitjanes i grans se situa entorn dels 30 o 40 km i de les ciutats més petites, entorn dels 5-20 km, tot i que es registren desplaçaments de més envergadura. Amb tot, els moviments migratoris més espectaculars s'inscriuen en el marc de l'expansió territorial de l'Occident cristià a partir de mitjan segle XI, l'espai entre l'Elba-Saale i l'Oder, i posteriorment més enllà de l'Oder, pel nord, i a la península Ibèrica de l'Ebre i el Duero cap al sud, en el marc de la conquesta andalusí.

Per bé que és imprescindible efectuar comptabilitats, les estimacions globals relatives a tot el continent o al conjunt d'un país no deixen de ser aventurades. Segons Russell, Europa devia tenir uns 22,6 milions d'habitants el 950 i 54,4 milions a final del segle XIII. Però, M. K. Bennet sosté que l'any 1000 n'hi devia haver 42 milions, i 61 l'any 1200. Segons les hipòtesis més plausibles, França hauria passat de 5 a 9,2 milions d'habitants; Itàlia de 5 a 8 milions i l'Imperi de 3 a 9 milions. Anglaterra és l'únic país on la valoració del creixement pot basar-se en dos censos generals, el *Domesday Book* de 1086 i la *Poll Tax* de 1377. De 2,2 milions d'habitants a la darrerria del segle IX, la població anglesa passa a 5,5 milions el 1247 i a 6 milions cap al 1300, abans de la pesta negra de 1348, és a dir, la població es degué triplicar en menys de tres segles.

En resum, la població europea es multiplica, i en major proporció la població urbana que no la camperola. És al camp, però, on les noves formes tenen major significat i transcendència: redistribució de la població rural, aparició de nous centres, divisió de parròquies. Tot plegat condueix a l'augment dels preus i dels arrendaments de la terra i,

sobretot, a una expansió general de les àrees cultivades, mitjançant rompudes i colonitzacions interiors. De l'expansió agrícola es passa al creixement de la població i, per tant, a una inversió de la tendència secular, un vast moviment d'emigració rural cap a les zones de colonització i cap a les ciutats. La immigració urbana, natural o planificada, transforma l'aspecte quantitatiu de les ciutats i revoluciona les estructures de poblament, la qualitat social de la vida. Amb tot, l'emigració no fou solament local o urbana. Amb el comerç de llarg abast, les croades i la colonització exterior Occident començà a desbordar les seues fronteres tradicionals.

Aldees, parròquies, famílies

Podem definir la comunitat, o l'«aldea», seguint Robert Fossier, com l'agrupament de famílies entorn d'un punt fix d'ancoratge del qual depèn l'explotació d'un territori, ben delimitat, si més no a partir de l'any 1000; però, no es pot concebre la comunitat camperola sense una presa de consciència dels interessos comuns i duradors per tal que mantinga units els habitants, o veïns amb més propietat.

En línies generals, la morfologia de les aldees recentment creades comprenia dos grans àmbits. El primer, més reduït, se subdividia al seu torn entre la casa o residència, que incloïa a vegades un petit jardí, i les terres d'explotació permanent, vinyes i sobretot cereals. El segon cercle pertany al bosc, que permet d'establir un equilibri adequat entre l'agricultura i el bestiar, que caracteritza les comunitats camperoles.

Aquest conjunt de vincles horitzontals i voluntaris suggereix que les comunitats camperoles naixen amb la formació de la societat feudal i, en particular, amb les estructures del senyoriu. No vol dir que abans, durant el llarg període altmedieval no existiren, però no representaven encara la forma típica d'organització sociopolítica del món rural. Les famílies àmplies, fins i tot una noció tribal o gentilícia encara no esvaïda a les regions més primitives, proporcionaven l'àmbit dins el qual es desenvolupaven els vincles d'ajuda i suport mutu.

El naixement simultani de l'aldea ha exercit un efecte favorable i accelerador. La concentració de les relacions socials i la complicació de l'ordre econòmic demanaven la reglamentació i la garantia d'esferes d'importància vital per a la comunitat: calien normes reguladores de la vida rural, òrgans responsables que les feren i institucions capaces de

sancionar els transgressors. A mesura que retrocedien les famílies troncal i els grans dominis, la comunitat camperola esdevenia el quadre organitzador d'aquestes mesures: el costum, i de vegades les lleis, regulaven la vida social; òrgans administratius foren creats per assegurar l'execució de les ordenacions col·lectives i, en fi, un tribunal, gairebé sempre mediatitzat pel senyor, s'encarregava de castigar les eventuais violacions de les normes.

Igualment, el paper de la parròquia en la formació i consolidació de la comunitat camperola fou determinant. L'església parroquial era l'edifici de culte més important, on se celebrava quotidianament l'ofici diví i el cant de les hores canòniques i on s'administraven tots els sagraments. Al seu capdavant hi havia un beneficiat curat, és a dir, un rector o vicari que regia la cura d'ànimes de la parròquia. Entorn de l'edifici religiós s'agrupaven els habitants, al marge de la particular forma d'hàbitat, concentrada o dispersa. Posava sobre tots els veïns les mateixes càrregues i deures, tant morals com materials. I amb les seues obligacions comunes, amb les cerimònies que marquen la vida de les persones des del naixement fins a la mort, amb els seus límits reconeguts, constituí en molts territoris probablement la primera formació que unificà la comunitat i que la feu d'alguna manera conscient de si mateixa, una consciència col·lectiva.

De fet, l'església acomplia diversos papers que conjuminaven problemes espirituals i mundans. Així, proporcionava la protecció de Déu, d'un sant patró i dels sants especialitzats en combatre el diable i les forces naturals malignes. Quan l'amenaçava algun perill, la comunitat buscava protecció per a les persones, el bestiar i els béns al campanar o al cementeri. Un cànon del concili del Laterà prohibí emmagatzemar objectes profans a les esglésies «excepte en cas d'atacs hostils, d'incendi sobtat i d'altres situacions d'emergència». Els mercats, els balls i les processons tenien lloc sovint al cementeri, i de vegades fins i tot dins l'església. L'església s'utilitzava, també, per a molts assumptes seculars. El consell assembleari de la comunitat podia reunir-s'hi, sota les voltes romàniques o gòtiques, perquè de fet era l'únic lloc ampli on cabia tothom. Després de la missa dels diumenges, els camperols hi escoltaven informacions de tota mena: estatuts promulgats pel tribunal; anuncis de torns d'inspecció de camins i valls, ordinacions, citacions al tribunal senyorial, etc.

A partir sobretot dels segles XIII i XIV, a les viles mercat es construeixen hospitals de pobres. A part d'iniciatives privades, en general són obra dels consells municipals, amb la col·laboració del clergat local. Aquests hospitals rebien donacions piadoses dels

veïns i ajudaven malalts, pobres, orfes i viatgers. Especial menció mereixen, pel que fa a les formes de la solidaritat col·lectiva, les confraries. Tot i no tenir la importància que adquiriren en el món urbà, el seu paper a l'hora d'aglutinar interessos col·lectius no fou gens negligible. Com a la ciutat, assumiren un paper social, sobretot en la cura dels malalts, els pobres, les vídues i els orfes, és a adir, un conjunt d'activitats que estaven dictades bàsicament per la pietat. Però, també proporcionaren ajudes econòmics als membres més desfavorits de la comunitat, a través per exemple de donatius, ajudes per a casaments i préstecs. De vegades, també donaren suport a moviments polítics, en particular els que estaven relacionats amb les cartes de franquícia. De tota manera, la seua inspiració i intencions foren fonamentalment cristianes, en la mesura que duïen a terme en comú actes de devoció, especialment la promoció del culte a la mare de Déu i, per damunt de tot, en una època atenta als ritus de la mort, l'assistència als vetlatoris i a les misses de difunts, pagament de funerals i organització de seguicis funeraris.

L'aldea, per tant, més que una agrupació de camperols al voltant de l'església i altres punts de sociabilitat —la taverna, la font, el molí—, és una agrupació de famílies, constituïdes a partir de càlculs meticulosos d'interessos i no de sentiments d'amor o d'afecte. De fet, el matrimoni apareix com una de les accions econòmiques més importants en l'arc de la vida dels camperols, en la mesura que s'havien de desprendre d'una sèrie de béns arran del dot de les filles i els lliuraments als fills. L'import del dot era força variat i depenia de la fortuna dels promesos, però la imatge dominant està presidida per la restricció de béns lliurats i les donacions maritals. El dot, però, va experimentar una lenta progressió des de l'any 1000. No té res d'estrany que en un medi rural moltes cartes dotals preveïeren la inclusió d'animals, llits, teles o qualsevol altre bé útil per a la casa, que, no cal dir-ho, es tenien en compte en la valoració global. La jove esposa hi afegia el seu aixovar, integrat més que res per parament de llit, roba i joies. El futur marit també aportava un capital a l'associació matrimonial, sovint equivalent a la meitat exacta del dot. Una vegada, doncs, complert el que estipulava el contracte, es procedia a oir la missa nupcial, que solemnement els declarava marit i muller. Des d'aquest moment, la família esdevé l'àmbit prioritari de suport, en conjuntures adverses que fan perillar l'estabilitat del nucli domèstic o suposen una amenaça per a qualsevol dels seus membres.

El senyoriu

El senyoriu, tal com el defineix Robert Boutruche, és un poder de comandament, de subjecció i d'exploració. És també el dret a exercir aquest poder. Hi afegirem que el senyoriu era una forma habitual d'organització de la societat i, en alguns territoris, la forma d'organització política més difosa. Després de l'any 1000, aquesta estructura s'expandí per tot, mitjançant contractes que transformaven a lous camperols en tinences sotmeses, per la violència i per tota mena de procediments i extorsions pels quals entraven en dependència dels senyors territorials els camperols i les seues explotacions.

Hi havia senyorius que es concentraven en un petit espai; d'altres incloïen diverses parròquies o aldees. En qualsevol cas, no sempre coincidien comunitat rural i senyoriu territorial, i la fesomia més assídua de les senyories no és la unitat espacial compacta, sinó una fragmentació discontinua de nuclis de població envoltats de terres del rei, de les ciutats o d'altres nuclis senyorials. Això no vol dir, però, que a la llarga, especialment durant la baixa edat mitjana, les grans senyories, sense ser compactes, tendiren a accentuar el control i a presentar-se com a veritables formes d'organització de l'espai i del territori, de manera que la geografia dels estats senyorials evolucionà cap a una major simplificació i estabilització.

Els mètodes de gestió dels dominis no sembla que són massa diferents dels del segle IX. Les tasques principals, llaurar sobretot, requeien en primer lloc sobre servidors domèstics. Jurídicament se'ls anomenava *servi* a les regions on la noció d'esclavitud no havia desaparegut; constituïen el nucli més compacte de la «família», el més estretament sotmès a l'autoritat domèstica. Aquests homes, els ministerials, eren tots domèstics pel que fa al seu origen: bovers, moliners, guardes forestals. En les noves comunitats religioses, que exaltaven el treball manual, les tasques de servei eren realitzades generalment per religiosos d'origen camperol, els llecs. Eren considerats com germans dels monjos de cor, però en tant que persones sense instrucció que eren, vivien a banda, els seus exercicis litúrgics eren molt simples i els treien poc temps, i així podien executar els principals treballs a les granges. Als servidors permanents, s'hi afegien de tant en tant auxiliars temporals, «mercenaris» empleats per efectuar determinats treballs, com la collita, la tosa o la verema.

Per a dur a terme les funcions senyorials de guardià de la pau i de la justícia, i per a recaptar les exaccions, era necessari el concurs d'un altre tipus d'agents, d'un conjunt

nombrós d'intermediaris: prebosts, intendants, batles i justícies, segons les regions, en línies generals, que vetlaven per l'exploració de les terres, l'execució de les prestacions personals i el cobrament de les rendes, servint-se òbviament dels corresponents col·lectors. Exercien funcions de policia i presidien tribunals amb competència en matèria de justícia territorial. Estaven al capdavant de l'escolta i de les tropes i tenien al seu càrrec la cambra, la taula i el celler de l'amo, els seus estables i les seues caceres. Ningú dins de la *família* no estava lligat al senyor més estretament que ells. Aquest, doncs, confiava les funcions directives als qui semblaven més segurs entre els seus homes, per tal de tenir-los sota el seu control i de castigar-los severament si calia.

A la primeria del segle XII, es multipliquen de sobte, en els documents dels grans establiments religiosos, les notícies que indiquen un enriquiment dels servidors. Com a retribució solien rebre gratuïtament un feu, un lot de terra del senyor; d'altres només eren alimentats i rebien alguna mena de gratificació. Als qui regentaven un ofici importat, per a estimular-ne la diligència, se'ls concedia una part dels drets de què estaven encarregats de recollir i de les multes que havien d'imposar. D'aquesta manera es beneficiaren directament del creixement dels ingressos senyorial; es convertiren en els vertaders senyors dels pagesos, i crearen la seua pròpia clientela. En dos o tres generacions arribaren a reunir fortunes comparables a les de la petita noblesa, i adoptaren un gènere de vida semblant.

El senyor tenia veritables dificultats per a exercir sobre ells qualsevol tipus d'autoritat; d'antuvi díscols, aquests servidors n'acaben esdevenint temibles competidors.

A tot arreu la mediatització senyorial es mostrava mitjançant una variada multiplicitat d'exaccions exigides als camperols, que una diferenciada geografia regional i els contextos socials i polítics impossibiliten de sistematitzar. La suma més elevada provenia dels cànonns en metàl·lic sobre la terra i dels múltiples exemples de censos en espècie sota la forma de partició de fruits, sense que no falten exemples de serveis personals, encara que generalment la tendència és la commutació per censos en diners. Més propis del poder senyorial, encara que no tan feixucs perquè es tractava sovint de rendes fixes calculades en moneda i amb escasses variacions al llarg dels segles, resultaven els drets provinents del domini jurisdiccional que gravaven les cases, la utilització dels establiments senyorials —forns, molins, almàsseres hostals— o les transmissions i herències.

D'una gestió eficient depenia l'entrada regular de les rendes i els ingressos en general, tant més necessària com les necessitats dels senyors, en la mesura que, membres d'un grup militar basat alhora en la força i el prestigi, experimenten una alça constant. A partir del segle XI s'hi afegeixen despeses noves per a la construcció, el luxe, la vestimenta, les armes i els cavalls, sense oblidar el manteniment de la "casa", en particular el menjar i els servidors.

Però, els senyors no solament són consumidors, també són inversors i es veuen obligats, doncs, a escollir entre diverses opcions per a aconseguir ingressos superiors, en funció de la seua posició enfront de l'autoabastiment, la comercialització i el mercat. Sostroure les rendes en diners o en espècie posa de manifest dues concepcions distintes de la gestió dels ingressos. En el primer cas, el senyor pretén una renda, és a dir, un ingrés fix i estable per a poder gastar immediatament. En el segon, ha de procedir ell mateix a comercialitzar els excedents. D'altra banda, si recorre a l'arrendament de la terra, la qüestió del treball obligatori és secundari, perquè la responsabilitat del treball es trasllada a l'arrendatari; si, per contra, opta per l'explotació directa i la posada en cultiu de la reserva (de superfície incomparablement als enormes dominis carolingis), llavors el treball obligatori, a causa del seu cost reduït, apareix com un instrument racional de l'explotació.

En part per defugir els fraus dels oficials, respondre a les incitacions dels mercats i al treball eficient de la família camperola, els senyors, com també els propietaris urbans, llevat de casos com Anglaterra, es despregueren de la gestió directa en profit de formes de conducció indirectes de la terra. La més usada durant els segles de creixement va ser l'emfiteusi, un contracte pel qual el senyor, a canvi d'un cànon fix, donava al camperol o a una altra persona —l'emfiteuta— el domini útil d'un mas, d'una terra o d'un conjunt de terres i en retenia el domini directe, acte que generalment anava acompanyat del pagament d'una quantitat d'entrada per part de l'emfiteuta al senyor. No hi ha dubte que en aquesta mena de concessions coincidien els interessos dels senyors i els camperols. Mentre que els primers aconseguien treballadors i la regularitat de les percepcions, els segons obtenien pràcticament la propietat de la terra, en termes jurídics el domini útil, que podien transmetre hereditàriament o alienar-la al seu lliure albir. Ara bé, el senyor pot prohibir els traspassos si no li convenen, però ajustant-se al preu de la transacció, dret que al nostre país s'anomena la «fadiga». Els senyors també perceben els corresponents drets de mutació, o lluïsmes (entorn del 10% del preu de venda), i de fet han figurat entre

les més importants fonts de renda procedents de les tinences, atesa la dinàmica del mercat de la terra. Cal no oblidar que, al marge del cens i els drets emfitèutics, el senyor seguia percebent drets jurisdiccionals i controlava els aparells de transformació, l'ús dels quals significava el pagament d'una taxa.

La difusió de l'emfiteusi és deguda en bona mesura a la seua elasticitat. A la potestat reconeguda del tinent de vendre o transmetre per via hereditària la terra, s'hi afegeix la potestat de sotsestablir-la. En aquest cas, la partició dels drets entre senyors i emfiteutes principals i secundaris és l'element més característic del sotsestabliment. En la pràctica del sotsestabliment el domini útil passava al darrer emfiteuta, el domini directe restava a mans del primer senyor, i l'anterior emfiteuta es convertia en senyor mitjà amb dret a percebre un cens en nua percepció, i generalment un dret limitat de fadiga.

La explotacions camperoles

Sens dubte, tota una sèrie d'amenaces penjaven sobre els pagesos de la fi del segle IX, a mesura que arrelaven les jurisdiccions privades nobiliàries en el marc dels senyoriis. Chris Wickam anomena aquest procés "engabiament" de la pagesia (abans Fossier havia encunyat el terme "*encellulement*"): l'espai rural es va anar dividint en unitats com més va més localitzades i sotmeses al control dels senyors locals. I si observem el registre arqueològic dels pobles, també percebem el lent desenvolupament de senyals de distinció i poder, com ara les fortificacions dels segles X i XI.

Amb tot, caldria introduir matisacions per a defugir una imatge excessivament pessimista. En diverses regions d'Itàlia, el grup de camperols lliures i benestants continuava existint durant tot el segle X. Al Vèneto, a la primeria del segle XI, els *arimanni* constituïen un grup de possessors d'alouls els ingressos dels quals provenien en part de l'exportació de lli cap a Venècia, mentre que als Abruços hi havia camperols amb prou diners per alimentar l'activitat d'un mercat de terres important i, sobretot, per obtenir terres dels monestirs amb drets d'entrada en tinença molt elevats, comparables als del preu de venda. En unes altres paraules, les relacions entre el senyoriu territorial i el camperolat alodial es mantenien estructuralment idèntiques. Estaven fetes d'intercanvis monetaris i transaccions complexes de terra. La violència no hi exercia cap paper concret

i el joc de forces econòmiques permetia el manteniment d'una societat pagesa bastant sòlida.

A la vista d'aquests i d'altres exemples es pot concloure que entre els segles IX i XII es mantenia, malgrat les pressions senyorial, l'explotació camperola autònoma, basada en la propietat o en la tinença poc carregada de rendes. No tots els alous passaren sota control senyorial i per tant encara hi havia patrimonis camperols independents. Fins i tot el camperol dependent a vegades es trobava en condicions econòmicament favorables i aconseguia enriquir-se a partir del segle XI. Posseïa i conservava una capacitat d'estalvi amb què respondre a les necessitats de la vida, com dotar els fills, i de l'explotació, com comprar i renovar el material agrícola indispensable.

Mentrestant, en les tinences que depenien de senyoriu, els gestors estaven obligats a procurar que la seua capacitat de producció es mantinguera o augmentara i que, per consegüent, el nivell del seu equipament no es degradara. Això implicava que havien d'ajustar el nivell de la sostracció o fins i tot millorar les condicions de producció. Al cap i a la fi, els senyors, detentors de terres i poders, són igualment subjectes econòmics racionals, susceptibles de definir objectius i plantejar els mitjans necessaris per a dur-los a terme. La intervenció més decisiva dels diners, alhora que estimulava el mercat de la terra, feia possible els beneficis individuals, fomentava les iniciatives econòmiques i, en fi, permetia la formació de petits capitals.

No hi ha dubte que les colonitzacions externes i internes perfilen una prosperitat rural, fonamentada en les explotacions camperoles, capaces d'esprémer totes les potencialitats del sistema feudal expansiu. Pertot arreu d'Occident, doncs, l'hegemonia de la petita explotació era incontestable. La petita explotació s'acoblava perfectament a les dimensions de la família conjugal, que repartia les funcions i les tasques quotidianes entre els seus membres, bàsicament la parella amb els seus fills; també era una unitat fiscal, identificada amb una llar, o «foc», que de cara als senyors simplificava la percepció de les rendes i el control dels mateixos camperols; i des del seu si s'invocaven les imprescindibles solidaritats col·lectives, independentment que la residència tinguera per marc l'hàbitat compacte o dispers.

Llevat de casos excepcionals, l'explotació no es presentava concentrada en l'espai ni era homogènia des del punt de vista productiu ni des del punt de vista de la tipologia jurídica de les parcel·les que la integraven. En canvi, formava un mosaic disgregat de peces que de vegades traspassava els límits senyorial, municipals o parroquials, i incloïa

diversos conreus i dedicacions agropecuàries. Sota el predomini dels establiments emfitèutics, podia ajuntar camps menats mitjançant formes de conducció temporals, és a dir, arrendaments, parceries. La divergència fiscal, així mateix, de les parcel·les s'imposava de nord a sud, derivada tant de la grandària i la qualitat del sòl com de les relacions de força entre el propietari i el camperol en el moment de la concessió. L'herència i el mercat eren tan responsables d'aquest perfil discontinu com la conveniència de repartir, dins i fora dels termes locals, els camps de l'explotació. Així, el camperol disminuïa els riscos d'una meteorologia adversa i treia el màxim profit productiu de les qualitats agroecològiques del territori; en canvi, la dispersió i la petitesa parcel·l·lària podia socavar la productivitat del treball, a causa del temps perdut en els desplaçaments i els entrebancs objectius per a les llaurades. L'elecció de conreus, la subscripció d'un deute, les compres i les inversions, la venda dels excedents... eren assumptes d'exclusiva competència del cap d'aquesta petita empresa domèstica que, això no obstant, podia recórrer al parer de la dona i els fills, o dels veïns fins i tot.

L'anàlisi dels cicles familiars i de l'evolució dels patrimonis, quan és possible, mostren per damunt de tot la recerca d'un equilibri entre la grandària de l'explotació i el nombre de membres que componen la llar camperola. Les famílies tractaven d'adaptar-se als vaivens de l'atzar, a les adversitats i als cops de fortuna. Dels fills sobrants, per a la poca terra disponible, se'n desprenien per múltiples vies, des de l'afermament a un ofici urbà fins a l'emigració; les llars benestants, malgrat coincidir amb una progenitura uberosa, per damunt dels tres fills, es veien obligades a recórrer a mà d'obra externa al ritme del calendari agrícola per atendre la terra i el bestiar nombrós que posseeixen. La vídua amb fills menors d'edat, mentre no trobava un segon marit, podia procedir a amputacions provisionals de l'explotació fins que la progenitura estiguera en condicions de treballar, encara que també ella era una candidata a l'emigració o al retorn al seu lloc d'origen després de la venda peça a peça de la propietat immobiliària. Cal no desestimar tampoc una urgència monetària per efectuar cessions temporals de part de l'explotació. La casuística certament és molt variada, però per damunt de la particularitat de cada cas s'imposava la recerca d'un equilibri entre la dimensió del grup domèstic i la seua pròpia capacitat laboral. Per aquesta raó les compravendes de terra tenien més a veure amb el cicle vital de la família que amb la recerca de beneficis, més a la necessitat que a l'acumulació, llevat potser i no sempre del grup més ric i poderós de camperols. Aquests ajustaments i reajustaments successius, en accelerar la circulació de la terra en forma de

compravendes, permutes i donacions, afectaven crònicament la recomposició dels patrimonis immobiliaris.

La diferenciació en el si de la comunitat camperola és el corol·lari, doncs, del desigual repartiment de la propietat. En el graó inferior se situava la gran majoria, dotada de poca o gens de terra, carregada de deutes i amb grans dificultats a l'hora d'assolir l'autosuficiència. Aquestes mancances cròniques els obligava a buscar ingressos alternatius, sobretot com a mossos i jornalers. Davant la impossibilitat, doncs, de sostenir la càrrega filial i de suportar l'amputació de l'exigu patrimoni domèstic, als joves els esperava l'emigració, cap a la ciutat preferentment. Aquesta és la raó de la incessant mobilitat rural, de la dilatada renovació dels llinatges en el si d'una comunitat i, de retop, de l'arribada al mercat de lots de terra dels emigrats i de les famílies truncades per la mort del cap de casa.

En un segon nivell de límits imprecisos fluctuava un grup molt menys nombrós que, segons les conjuntures i els avatars familiars, podia grimpar més amunt, però també fondre's amb els pobres. Disposaven d'explotacions suficients i diversificades, no inferiors a les 5 ha, recorrien a mà assalariada a més dels propis membres del grup domèstic en els moments àlgids del cicle agrari i s'involucraven en el mercat del crèdit, dels arrendaments senyorials i municipals. Ells mateixos i els seus fills, segons les conjuntures, també podien veure's obligats a completar els ingressos familiars amb el treball assalariat.

Finalment, hi havia un tercer grup reduït de famílies constituïdes no sols per camperols benestants, sinó també per notaris, oficials de la senyoria o petits mercaders rurals, que destacaven per la grandària i la qualitat de les seues explotacions, per la pluralitat de les seues inversions i de vegades per la copiosa cabanya de bestiar que posseïen. Aquesta elit, identificada amb els llinatges més antics i de més prestigi, controlava la vida política comunitària.

Independentment de la riquesa familiar i la grandària de l'explotació, les decisions referides al treball concernien al camperol. L'elecció de conreus, la subscripció d'un deute, les compres i les inversions, la venda dels excedents, eren assumptes d'exclusiva competència del cap d'aquesta petita empresa domèstica que, això no obstant, podia recórrer al parer de la dona i els fills, o dels veïns fins i tot.

La mobilitat rural

Durant molt de temps, la demografia medieval va ser víctima, si més no per al món rural, del miratge de la societat immòbil. Tot un conjunt de pautes i constriccions col·lectives, de pors cap a l'inconegut, de limitacions econòmiques, de precarietat de mitjans per al transport i la circulació i, per damunt de tot, de coercions feudals lligaven la persona al lloc des del moment de nàixer. Les cases, les terres, els béns, les amistats i els odis locals es transmetien de pares a fills.

Aquesta presumpció d'estabilitat de les poblacions medievals es va aplicar amb major èmfasi encara sobre els camperols. El seu horitzó no era més que el del terme local, ben delimitat per mollons i per la jurisdicció senyorial. No tenia sentit tocar el dos i fugir perquè allà on anara el camperol trobaria idèntiques o pitjors condicions. El paradigma del llaurador presoner d'una geografia invariable és el del serf de la gleba, condemnat per vida a una existència miserable en l'àmbit acotat del poble.

Per sort, la imatge d'un món rural immòbil, tancat en si mateix, ha anat retrocedint a poc a poc davant una realitat més oberta, més canviant i en constant transformació. En efecte, sota les permanències tècniques i les repeticions del cicle agrari, podem detectar la palpació d'un món en transformació permanent, el comportament demogràfic del qual es regia per un dinamisme extraordinari. El recurs a noves fonts documentals, com també al registre arqueològic, més pròxim a la realitat material i quotidiana de les poblacions rurals, ha permès il·luminar el formidable moviment que protagonitza el camp en l'Occident europeu.

Europa, en efecte, era un territori immens en moviment, i els camperols hi participaven de ple. D'una banda, hi ha els itineraris de llarg abast, els de major projecció documental, sobretot quan s'emmarcaven en grans processos de repoblació; i d'altra, els desplaçaments de curt radi, menys visibles que els anteriors. Els uns i els altres responen a les estratègies i les vicissituds de les famílies, determinades en gran part per una necessitat impossible de satisfer dins el quadre local. La fam, o la previsió de fam, és el motiu fonamental que precipita les eixides, ara i sempre, però no l'únic.

El País Valencià i tota la Corona d'Aragó reflecteixen a la perfecció aquests dos tipus de moviment. El llarg recorregut es palesa en la colonització cristiana feudal subsegüent a la conquesta del segle XIII, amb l'arribada i l'establiment d'un nombre important de famílies procedents de Catalunya i Aragó i d'altres països de l'Europa

feudal, en un procés de substitució de la població —els andalusins pels colons cristians— que introduí i afermà un nou ordre social. Un moviment que no va acabar amb la fi del procés, cap als primers anys del segle XIV i després del sotmetiment definitiu de la població musulmana, sinó que es mantingué en les dècades i encara centúries següents amb l'afluència continuada de nous immigrants. Els curt recorregut, per part seua, respon a desplaçaments d'un lloc a un altre i del camp a la ciutat. Lluny de la imatge de col·lectivitats tancades, autàrquiques i endogàmiques, les comunitats se'ns presenten obertes, amb forts lligams exogàmics i una alta i contínua renovació de les famílies i llinatges que les componien.

Les fonts fiscals mostren que les famílies romanen poc de temps al lloc. Les particions de béns, juntament amb les pressions del mercat, impulsaven processos d'ampliació o reducció de les explotacions. La selecció era implacable ja durant els primers compassos de la colonització i se saldà al preu d'escissions familiars i d'eixides cap a llocs tan distants que implicaven l'oblit ràpid dels vincles comuns de sang. Deu anys de residència contínua semblava tota un eternitat. És el termini que generalment s'exigia a tot nou poblador, però que no sempre es complia, tot i la pèrdua de la casa i de les terres concedides. El fet d'arrelar durant períodes superiors infonia una mena de prestigi en el si de la comunitat camperola. Això no obstant, ni el patrimoni ni l'exercici del poder local bastaven per a rebutjar l'emigració. Les elits també es movien com la resta, tot i que més espaiadament.

Si els grans itineraris seguien generalment un trajecte nord-sud, els de curta distància es dirigien en totes direccions, sobretot cap a viles i ciutats. Els documents, en particular les fonts fiscals i els registres judicials, mostren no solament la intensitat del fenomen migratori, les contínues arribades i eixides, els trànsits provisionals o definitius, sinó també l'existència d'etapes intermèdies, d'estacions de pas cap a destinacions més atractives.

L'espectacular augment demogràfic de les capitals europees és fruit de la combinació del creixement natural i de successives onades d'immigrants. Una part considerable dels desplaçats constituïen una població flotant, no registrada per les fonts, nodrida en gran mesura per homes i dones al marge de les estructures bàsiques de la societat. Sense família, sense domicili fix, sense treball, es traslladaven d'un lloc a un altre, els uns atrets per les majors expectatives laborals que ofería una gran ciutat i els altres després d'haver creuat ja els límits de la llei.

Un contingent important dels immigrants era integrat per pagesos desarrelats, joves que no podien ser mantinguts ni col·locats laboralment per les seues famílies, a la cerca d'un treball estable. La seua inserció en els marcs de la sociabilitat urbana es vehiculava a través de contractes de treball, amb el suport sovint de parents o veïns ja instal·lats. La necessitat, la fam, la manca de feina, forçaven l'eixida de la llar dels més joves d'ambdós sexes. L'ocupació laboral i el matrimoni eren dos dels principals motors de la mobilitat rural i, alhora, dos factors de reintegració, de reinserció dels immigrants en les unitats d'enquadrament social. De la mateixa manera, els desplaçaments de curta distància responien a la dinàmica de la petita explotació. Els pagesos venien els seus excedents, compraven productes que necessitaven i, a aquest efecte, havien de traslladar-se fins als mercats urbans en trajectes d'anada i tornada que podien recórrer en un sol dia. Les notaries i les corts locals registren anualment milers de transaccions i permeten reconstruir la geografia d'aquesta intensa circulació quotidiana entorn dels petits burgs rurals, les agrociutats que vertebraven l'Occident europeu de nord a sud i d'est a oest.

Les ciutats, en particular les capitals regionals, exercien una gran atracció sobre les elits rurals. Allí culminaven el seu ascens econòmic i social, ja que els obria noves i més àmplies expectatives de negoci, a més de millors perspectives per a les futures generacions. Els senyors mai no pogueren frenar aquest moviment, i tant per vies legals com per vies clandestines, el camperol, del més pobre al més ric, quan ho cregué convenient, optà per abandonar el poble, la parròquia i el senyoriu per emigrar cap a altres llocs.

La mobilitat rural, per tant, no sols remet a la demografia històrica sinó també a la història social i a la història agrària. Els desplaçaments s'insereixen en les condicions socials en què les famílies i els individus despleguen les seues estratègies per a sobreviure, en l'autoconsum i el mercat, en la recerca de seguretat, habilitada pel treball i el matrimoni, en la pressió fiscal, en l'endeutament o en la deterioració del cicle agrícola.

TEMA IV L'EXPANSIÓ DEL MÓN URBÀ

L'origen de la ciutat medieval

El desenvolupament del poder senyorial i les mutacions en l'organització agrícola havien suposat un augment de la productivitat i una concentració de béns de diversa naturalesa. Els nuclis rurals van créixer, en extensió, demografia i riquesa, bo i estimulant una major demanda de productes. Així, doncs, l'embranchada urbana, i amb aquesta dels sectors mercantils i artesans, van dependre essencialment de les modificacions esdevingudes en el teixit agrari. Des d'aquesta perspectiva, s'entén que els senyors fundaren ciutats, encoratjaren la instal·lació de mercaders i artesans, dissenyaren una política de mercat en l'intent d'inserir el comerç als centres que controlaven i, en particular en l'Europa meridional, prengueren part activa i directa en la vida urbana.

Està lluny de la realitat, per consegüent, considerar els mercaders com a “forans”, sense arrels o aventurers, ja que molts d'ells eren membres de la *familia* episcopal o comtal o veïns del pròxim àmbit rural. El desenvolupament urbà requeria, per tant, l'existència d'una xarxa bastant atapeïda de mercats rurals i d'un poblament regional dens.

L'estreta articulació entre l'economia urbana i rural es repeteix en el cas també del desenvolupament artesà, i fins i tot el renaixement artesà precedeix el comercial. A Flandes, els massius subministraments de llana autòctona procedent de les granges dels *polders* poden ser considerats com un dels factors determinants del pas d'un artesanat tèxtil rural i femení, a un artesanat urbà i masculí. Més endavant, cap a la darrereria del segle XI, la importació de llana anglesa accentuarà la concentració a les ciutats de la manufactura drapera d'exportació.

Moltes d'aquestes petites aglomeracions d'origen rural aviat foren seu de mercats comarcals, que multiplicaren la circulació monetària i de productes. Aprofitant el clima de represa econòmica i després de les experiències d'organització pròpia, en molts llocs es reclamaren més nivells de llibertat i autonomia enfront dels poders senyorials —laics i eclesiàstics— i reials, i ho aconseguiren a través de les anomenades cartes de franquícia, molt semblants a les cartes pobles. El seu contingut era enormement variat, per bé que totes pretenien suprimir costums que ja havien arrelat o, potser, intentaven impedir-ne l'arrelament. Les «llibertats» no afectaven el poder senyorial d'exigir exaccions.

Suprimien els intermediaris, ministerials i d'altres, les exigències dels quals eren per als veïns —artesans, mercaders i pagesos— més insuportables encara que les del senyor. A més, els veïns reberen en general el dret d'organitzar els guardianatges rurals. I sobretot tractaren que les exaccions deixaren de ser arbitràries, i per a tal fi acceptaren de pagar el mateix i fins i tot més. Les cartes de franquícia, doncs, no limitaren el fisc jurisdiccional, sinó que el regularitzaren, el legitimaren i el consolidaren. Entre els trets comuns a les cartes de franquícia destaquen els següents: multes judicials fixes als tribunals de la jurisdicció senyorial; prohibició de detencions arbitràries; regulació de les normes processals; reducció de les obligacions de caràcter militar; abolició o regulació de la talla; supressió dels drets d'herència; un impost fix, i no arbitrari, sobre el matrimoni; un impost fix, en lloc del monopoli senyorial vigent, sobre la venda del vi en el període immediatament posterior a la verema, i el pagament d'una quantitat fixa, i no arbitrària, sobre l'alienació per venda o per qualsevol altre procediment de béns immobles.

A Itàlia, on l'acceleració urbana fou tan precoç, els primers estadis de la història ciutadana medieval anaren paral·lels a la formació d'un grup dominant d'origen en gran part feudal i aristocràtic que controlà la vida local i el tràfic comercial, per tal com s'adaptaren a les noves condicions econòmiques i utilitzaren el seu antic poder per a adquirir una força i presència inqüestionables.

L'emigració de propietaris territorials, vassalls i homes d'armes del camp a la ciutat, entre els segles X-XI, és un fenomen detectable arreu de les ciutats italianes, en el si del moviment migratori que arrossegava tots els sectors rurals. Aquests desplaçaments provocaren, entre altres conseqüències, la inserció entre els notables ciutadans d'elements militars i feudals que mantenien estretes relacions amb el camp, amb els llocs d'on provenien. Els senyors rurals buscaven un suport a la ciutat per a ser més forts al camp on posseïen alous i beneficis, on controlaven els centres de poder. Però, alhora, preveïeren a la ciutat un nou i més ampli terreny d'acció per a les seues ambicions i les activitats mercantils i creditícies.

Els consolats italians constitueixen l'òrgan nou de poder urbà, allà on trobem simultàniament expressions de la voluntat de supervivència i de consolidació de la vella aristocràcia militar ciutadana i els interessos econòmics del sector originari, mercaders, notaris i homes de lleis. La formació del patriciat als segles XII i XIII significà, així, la interna transformació d'una classe dominant que fou prou perspicaç a l'hora de canviar l'estratègia i la direcció de les seues activitats, en consonància amb els canvis històrics.

Alguns nobles rics que s'instal·laren a la ciutat foren massa conservadors i poc previsors a adaptar-s'hi, tot i representar les relíquies d'una època antiga. En trobem un cas paradigmàtic a Gènova. En aquesta ciutat, l'aristocràcia provenia originàriament de la petita noblesa del territori lligur proper, es mostrava activa en el comerç marítim de la ciutat i, per la seua situació en la societat feudal, acumulava numerari i reunia un capital moble que ben aviat començaria a arriscar en els afers comercials. És així com tota una sèrie de famílies nobles —Embriaco, Della Volta, Buroni, Malloni, Castro— tenen un paper preponderant en la primera expansió genovesa. Ben al contrari d'unes altres famílies —Gavi, Avvocato— que van romandre al marge del moviment comercial. I, atès que les bases de la seua fortuna continuaven sent bàsicament territorials, el seu enriquiment fou menys ràpid i, per tant, foren relegats a un segon nivell malgrat els esforços polítics d'oposar-se als grans comerciants. Els primers, per bé que conservaran i encara eixamplaran les seues propietats rurals, concentraran els seus interessos polítics i econòmics a l'interior del municipi, on monopolitzaran el poder i aconseguiran sotmetre la noblesa lligur a l'autoritat comunal. Es tracta d'un grup que, lluny d'alleugerir els vincles familiars, els reforçà: tan bon punt l'aristocràcia urbana accedí al domini comercial genovès a la primera meitat del segle XII, els lligams del llinatge esdevingueren més clarament definits, estretament patrilineals i invocats a la menor ocasió.

Registrem processos similars a altres zones europees. Als Països Baixos els governs de les grans ciutats als segles XI i XII estaven integrats per funcionaris designats pels senyors feudals i no pels mercaders. A Londres, al segle XII, els personatges més importants eren sovint els funcionaris o els delegats dels grans senyors feudals; s'aplegaven fins i tot en una confraria de servidors de l'aristocràcia que ja al segle XII van començar a ser comerciants de vi per a aquesta noblesa i per al rei, i que passaren al segle XIII a especialitzar-se en el comerç internacional.

En qualsevol cas, la base del creixement urbà consistí en un massiu moviment migratori. Però la població urbana no va créixer per una expansió natural. La fecunditat dels centres urbans no fou mai significativament superior a la mortalitat: la població urbana experimentà tendències alcistes perquè la gent dels camps hi emigrà en massa. A la primeria del segle XIV, la península Itàlica registrava l'índex d'urbanització més alt d'Occident. Itàlia tenia prop de 130 centres amb una població de 5.000-10.000 habitants, unes setanta ciutats entre 10.000 i 40.000, i una dotzena de metròpolis amb més de 40.000 habitants. Tres ciutats —Venècia, Milà i Florència— superaven els 80.000 habitants, una

grandària només assolida per París. Comparativament, la resta d'Europa, per les mateixes dates, disposava aproximadament de noranta-cinc ciutats de més de 10.000 habitants, de les quals només vuit tenien una població superior als 40.000.

Més enllà de les xifres i de les diferències en termes reals i de topografia urbana, cal assenyalar que l'impacte de les variacions de la població urbana sobre la dinàmica d'aquesta societat fou de molta més intensitat que no la generada per les variacions de la població rural: "Les ciutats —va dir Braudel— són com els transformadors elèctrics: augmenten les tensions, precipiten els canvis, solden sense fi la vida dels homes... Són els acceleradors del temps sencer de la història".

La conquesta del camp

La paradoxa del creixement urbà és que moltes comunitats camperoles, en particular al sud mediterrani, caigueren sota la influència i la dominació de les ciutats, el comportament de les quals sovint fou abusiu. Una vegada més, el cas més destacat és l'italià. La dominació urbana es farà sentir pesadament al camp en el domini fiscal amb un nou sistema de prestacions. Entre les contribucions financeres que reclama la ciutat cal esmentar en primer lloc l'impost directe, recaptat per foc (*focaticum, mansaticum*), fix i per regla general escindit en dos, un per als llauradors i un altre per als bracers. El volum global d'aquest impost de repartició és fixat per la ciutat en funció de les seues necessitats. Cal afegir també l'*estimo*, o estimació de rendes imposables, que si bé va començar amb una declaració jurada dels subjectes, acabarà essent una avaluació separada dels diferents béns de cada contribuent, efectuada per funcionaris competents, exclosa tota mena d'exempcions, tant dels eclesiàstics com dels nobles. Però, quan les despeses es disparen, per fer front a l'escalada militar, la comuna urbana no dubta a imposar a les comunitats rurals préstecs, taxes extraordinàries i contribucions indirectes, sota la forma de taxes sobre la venda al detall ("imposicions") de tota mena de productes, sobretot la sal, els cereals i el vi.

Encara hi ha, però, més peticions als camperols italians del nord. La ciutat els exigeix drets de manteniment dels cònsols durant els seus desplaçaments (*albergare*), la host, un servei que a vegades era redimit per una taxa de reemplaçament, i, per inversemblant que pugua semblar, els camperols són subjectes susceptibles de prestacions

de treball, atès que els serveis obligatoris queden com a part integrant dels *onera rusticana*. Es tracta d'una part del manteniment i la construcció eventual de totes les obres d'interès públic del territori comunal: camins, ponts, canals, fortificacions.

Una atenció especial mereix la política bladera de les ciutats en temps de carestia, amb la publicació d'un seguit de mesures destinades a contenir la puja dels preus, i també a impedir l'acaparament i l'especulació. En quina mesura aquest rigorós control va beneficiar o perjudicar els productors? L'exemple d'algunes ciutats italianes suggereix que els que més se'n planyien eren precisament els grans productors de blat, perquè la massa de camperols amb prou feines aconseguia els anys de collita dolenta subvenir a les seues pròpies necessitats. La classe política en conjunt és perfectament conscient dels perills d'unes capes urbanes afamades i prefereix sacrificar part dels seus beneficis per tal de conservar intactes els seus interessos.

Fins i tot en temps normals, el comerç d'articles alimentaris està sotmès a certes traves. La més severa concerneix a la circulació de productes agrícoles, sobre la qual pesa una estricta vigilància administrativa. Així, qualsevol transport d'articles que no convergia sobre els mercats autoritzats tendia a ser suspecta i requeria d'una autorització administrativa, lliurada pel responsable de la comunitat camperola a què pertanyia el llaurador propietari dels articles, o bé pels magistrats urbans amb competència sobre els blats, els esbirros dels quals vigilaven les rutes, preparats per a confiscar les mercaderies en situació irregular. En el cas italià, i sense manies caldria estendre-ho a la resta d'Europa, aquestes coercions havien de perjudicar el camp, obligat a abandonar en els ciutadans els beneficis del comerç, a més de veure's privat dels seus elements més dinàmics que, més tard o més d'hora, acabaran traslladant-se a la ciutat. La prohibició fins i tot de les grans fires tradicionals, la supressió dels mercats setmanals, que procuraven la prosperitat de petits centres rurals italians, consagren aquesta divisió alhora social i espacial del treball, molt més funesta per al destí dels camp que la política fiscal o bladera de la ciutat.

El resultat de tots aquests ordenaments fou el de la formació de circuits primaris d'intercanvis entorn del binomi camp/ciutat, marcats per la supremacia política i econòmica d'aquesta última sobre el primer. En general, podem observar que, mentre que la ciutat proporcionava al camp la seua producció industrial, el camp feia arribar a la ciutat la seua producció agrícola. Això es produïa per quatre vies distintes: en primer lloc, a través de les quotes revisables dels contractes de curt termini, com arrendaments i

parceries d'explotacions en mans de ciutadans; en segon lloc, mitjançant l'obligació política imposada per la ciutat al camp de fer afluir-hi la totalitat del plusproducte rural; en tercer lloc, per la venda lliure dels productes del camp en l'espai urbà i, en quart lloc, a través de diverses formes de crèdit que emmascaraven transferències de la producció agrària cap als mercaders.

La Corona d'Aragó, sobretot als tres territoris més urbanitzats, Catalunya, les Illes i el País Valencià, no quedà al marge de l'embranchida urbana. Dins els termes generals de les ciutats hi havia senyorijs laics i eclesiàstics o simplement possessions de diversa envergadura, els quals havien arrelat per regla general gràcies a donacions efectuades pel rei. Es consideraven immunes —o aspiraven a ser-ho— a les competències dels oficials urbans que, per mitjà de bans i ordenacions periòdiques, dirigien el funcionament de la vila i els seus encontorns. Les resistències senyorials són tan antigues com la constitució mateixa dels burgs i l'entramat del poder dels prohoms. Ara i adés els colps de força van dirigits més contra els senyors que contra les comunitats camperoles, tot i que també pateixen les conseqüències de les disputes. Les seues repercussions es visualitzen en diversos àmbits: el de la cursa per la terra, amb les ineludibles trasbalsos dels sistemes de conducció parcel·lària i en l'ordenació dels conreus, la delimitació dels termes, les reivindicacions fiscals i la batalla per les jurisdiccions, a més del crèdit.

La terra, en efecte, sempre havia estat objecte d'interès urbà. Els rendiments que aquesta generava no podien equiparar-se als que subministrava el comerç internacional de mercaderies, però rebaixaven el risc inherent del tràfic marítim. Des de l'òptica burgesa s'imposa aviat la conveniència de la diversificació de les inversions, i l'adquisició de propietats rurals esdevindrà una de les opcions prioritàries.

Des de la perspectiva col·lectiva, dels consells urbans, les reivindicacions són, en primer lloc, de naturalesa territorial. Hi ha en discussió les àrees limítrofes, aquelles que havien estat atermenades per línies imaginàries o per la fragilitat de fites fàcils d'enderrocar. Cap a les perifèries s'obrien els espais verds, els de les marjals i dels boscos, i les ciutats, per molt artesanes o industrials que foren, no podien renunciar en termes de propietat o d'ús a aquestes zones, essencials en l'aprovisionament de tot un ventall ric i divers de recursos naturals. Els límits foren sotmesos a cròniques revisions, sobretot arran del despreniment d'una porció del patrimoni reial que passava al senyoriu.

La reclamació d'impostos per part de la ciutat contra els «terratinents» arrelats als seus termes generals va ser un dels cavalls de batalla més assidus. Convertits en

intermediaris fiscals de la corona, i sotmesos a un imparable ascens de les peticions del rei, els municipis es proposen estendre l'impost directe que grava les propietats immobiliàries sobre tots els contribuents, la "peita", independentment de la condició jurídica del titular. Aquest mateix criteri presideix l'aplicació de l'impost de «murs e valls», almenys a terres valencianes, la taxa anual destinada al manteniment de les muralles. La raó que invoquen rau en la utilitat del sistema defensiu tant per als veïns com per als camperols i els senyors de les rodalies, que en conjuntures de perill hi trobaven recer per als béns i les seues persones. Les previsibles resistències de les senyories laiques i eclesiàstiques a pagar res a la ciutat, tot al·legant que ho fan a través dels seus respectius braços i que gaudeixen d'oportunes franqueses, agreujarà les ja conflictives mútues relacions. Si la solidaritat fiscal requerida per la ciutat es resol en modestes contribucions, vol dir que les negatives dels senyors obeeixen a unes altres raons. En realitat, el que unes vegades de manera soterrada i unes altres a les clares es debat és la jurisdicció, els àmbits, les atribucions i els símbols de la jurisdicció senyorial. Comptat i debatut, aquest tercer àmbit de la lluita es presenta com el de més risc per al bloc nobiliari, perquè qualsevol reclamació podia minar les bases del poder feudal.

El perjudici derivat de les retallades en benefici dels oficials urbans és considerable, amb limitacions que comprenen el dret a tenir mercat, posar entrebancs a la fluïdesa de les vies de comunicació, tant als béns com a les persones, i fins i tot la capacitat d'erigir forques. De la minva de les competències jurisdiccionals, se'n desprèn també un perjudici econòmic immediat, ja que l'exercici de la justícia no deixa de ser una font de rendes complementàries, i són precisament els delictes greus, els que es penen amb tarifes més grans, els que són absorbits pels justícies i veguers amb seu a la ciutat, uns delegats, no ho oblidem, del rei.

Més que ningú, els oficials reials mostren un zel escrupolós i diligent a l'hora de defensar els drets de la corona. Batles, lloctinents, notaris, juristes, procuradors fiscals, saigs i porters, a més de justícies i veguers, conformen autèntics escamots de l'estat en l'esfera local. Les seues accions són d'escassa volada, però es reproduïxen fins a la societat arreu, dels Pirineus al Segura, i van lentament erosionant les facultats dels senyors de la terra. Les atribucions sobre els jueus o els moros, arbitrietats judicials, aplicacions indegudes de tortura, cenes d'absència, drets de la sal, peatges... els motius per instar plets són innombrables i recurrents, i mentre que no arriba la sentència definitiva aquests oficials, en els casos més enverinats, no s'estan de plantar la senyera com a símbol de

presa de possessió temporal de la jurisdicció a mans del rei. La ciutat troba un aliat immillorable en l'estat que s'esforça a recompondre el seu malmès patrimoni i enfortir els engranatges dels aparells de poder centralitzat. O potser convé dir-ho al revés: l'estat troba uns actius aliats per a la seua contesa particular de disciplinar la noblesa en els burgesos, entestats a eixamplar el sistema urbà a l'altra banda de les muralles, sobre noves i envigorides bases fiscals i jurisdiccionals. En qualsevol cas, les aliances són tàcites, expresses i mútuament profitoses.

L'embranchida comercial: mercats, rutes i tècniques

El desenvolupament del tràfic internacional, en una primera fase entre el segle XI i final del XII, està vinculat tant a l'expansió agrària, en la mesura que multiplicà els mercats i amplificà la generació d'excedents, com al progrés tècnic i tecnològic, encara tímid, on destaquen la brúixola (1190) i el timó de codast. Es tracta ja d'un comerç de llarg abast a través d'eixos que uneixen els territoris cristians, d'est a oest i de nord a sud, gràcies a la millora del transport marítim. Els avanços de la seguretat permeten també el desenvolupament de rutes terrestres, i en particular de camins a través dels Alps (Sant Gotard, 1237), que uneixen els dos centres més importants de l'activitat industrial i comercial: Itàlia septentrional (Venècia per damunt de tot), la Xampanya, la regió de Flandes (Bruges) i les ciutats germàniques (fundació de Lübeck el 1158). En els intercanvis predominen els productes de luxe (espècies, pells, teles, safrà), els de gran pes (fusta, ferro, sal, cereals) i els esclaus.

Juntament amb els ports d'exportació i importació hi ha grans mercats temporals que comencen a tenir un destacat paper: les fires. Les principals s'estableixen a la zona de contacte entre el comerç mediterrani i el comerç nòrdic: Flandes i la Xampanya. Aquestes últimes prenen una dimensió internacional. Dotades pels comtes de Xampanya de privilegis que assegurin la protecció dels mercaders, les mercaderies i les transaccions, se celebren una o dues vegades l'any en quatre llocs successius: Lagny (gener-febrer), Bar-sur-Aube (març-abril), Provins (juliol-agost, fira de Sant Joan; i octubre-novembre, fira de Saint Ayoul) i Troyes (novembre-desembre). De fet, constitueixen un mercat permanent on no sols es venen els productes del gran comerç, draps i espècies per damunt de tot, sinó on, a més, es regula tota una sèrie d'operacions de canvi i crèdit.

A poc a poc, van arrelant associacions mercantils de cara a obtenir beneficis amb el tràfic mercantil internacional, com són la *commenda* (*colleganza* a Venècia o *societas maris* a Gènova), que consisteix en el contracte que lliga un individu que aporta el seu capital i un factor que hi aplica el seu treball en forma de desplaçament, sobre la base que els guanys es reparteixen a raó de tres quartes parts per al soci capitalista i un quart per a qui efectua el viatge. En la companyia o *societas terrae*, com que hi ha una aportació variable de capitals, tot i que l'aportació predominant del soci sedentari és de 2/3 parts, la partició dels beneficis és a mitges.

Entre final del segle XII i tot el segle XIII té lloc la segona fase de l'expansió comercial. Suposa el triomf del mercader sedentari i l'auge indiscutible de tots els punts anteriors, en sintonia amb la consolidació del sector tèxtil com a clau de l'expansió i l'emergència d'una classe mitjana de consumidors. D'entrada, continua el desenvolupament tecnològic, amb l'augment del tonatge de les naus: el *kogge* als mars de l'Europa del nord (200 tones, a la primeria del segle XIII), i al Mediterrani són omnipresents les galeres i les naus llatines, que en alguns casos podien carregar fins a 500 tones, encara que la càrrega més freqüent era d'unes 200 tones, substituïdes aquests últimes cada vegada més per la *cocca*. Entre els instruments de navegació, cal remarcar la difusió definitiva del timó i la brúixola i la creació del portolà.

L'espectacular avanç del gran comerç es va traduir en dos moviments fonamentals: la nova ampliació dels horitzons i la unió de les àrees comercials constituïdes en el període anterior. L'expansió germànica cap a l'est implicà la integració econòmica d'amplis territoris eslaus. Al Mediterrani, venecians i genovesos obrin les rutes dels estrets i penetren fins al mar Negre. A través de Caffa, a Crimea, i Tana, a la costa del mar d'Azov, estableixen contactes directes amb els mercaders d'Àsia.

La legislació comercial acompanya els progressos de la navegació i dels intercanvis en general. A Venècia apareixen dos codis marítims (1235, 1255), que feien especial esment de la inspecció de les naus i les càrregues. A les ciutats italianes de l'interior, el tribunal mercantil, la *mercanzia*, es fa progressivament oficial i a Florència és reconegut el 1307 com a tribunal públic. De final del XIII data el *Llibre del Consolat de Mar* català, compilació de lleis referides al món del mar.

El perfeccionament de les tècniques intel·lectuals i jurídiques van de la mà del desenvolupament mercantil. En aquest àmbit, la superioritat italiana és incontestable. A diferència del que passa a unes altres parts d'Europa, almenys fins a la segona meitat del

segle XIII, els homes de negocis italians saben llegir i escriure i els més pioners ja estan experimentant, a Florència i Siena, els rudiments de la comptabilitat per partida doble. Molts s'inicien, a més, en la varietat de mercaderies, de mesures i de monedes a través d'uns "manuals de comerç", que apareixen a la segona meitat del dos-cents.

Les activitats bancàries guanyaren en complexitat. Juntament amb els dipòsits i els préstecs, s'efectuaven transaccions sense necessitat d'operar amb diners (girs, xecs, lletres de canvi). Amb tot, l'activitat bancària entropessava amb múltiples obstacles. Les fallides foren freqüents al llarg del segle XIV. En part per a pal·liar aquests inconvenients es constituïren, a principi del segle XV, institucions públiques de crèdit, sobretot als països mediterranis, com ara la Taula de Canvis de Barcelona (1401), la Casa de San Giorgio de Gènova (1408) o la Taula de Canvis de València (1408).

Aviat sorgeixen, a més, les primeres formes d'assegurança marítima. El mercader empenyora el seu carregament a un tercer, que li n'assegura el valor. A la fi del viatge, aquest últim rep una certa suma de diners en la moneda de curs al lloc de destinació. En cas de pèrdua, el mercader ja ha vist reemborsats els seus diners des del principi i si tot va bé durant el viatge, l'assegurador cobra un substàncios tipus d'interès.

La difusió de l'instrument monetari agilità les transaccions i els intercanvis comercials. El fet essencial és l'encunyació cada vegada major de peces de plata de valor alt: el *gros* venecià (1192), tipus de moneda que correspon de fet a les operacions dels mercaders, sobretot les efectuades a les fires. Però, el fenomen més espectacular és l'encunyació d'or a Occident. El *florí* apareix a Gènova i Florència el 1252, l'*escut* francès el 1263 i el *ducat* venecià el 1284. És a dir, Europa recupera la seua independència i el seu prestigi monetari. Amb tot, les peces d'or assoleixen un paper modest en el mercat, on el gros de plata resulta suficient i sovint no són més que un instrument polític de prestigi.

La manufactura

Mentre que a la ciutat actual la unitat de producció és l'empresa industrial, les ciutats medievals no coneixen, tret de casos poc freqüents, més que una sola cèl·lula de treball i de vida social tot alhora, i aquesta és el taller o obrador familiar. En el si d'aquesta petita explotació totes les funcions es combinen: el taller on es treballa és una peça de la llar; el

patró és el cap de casa i de la família; els fills que s'hi queden, aprenen l'ofici del pare, juntament amb l'oficial i altres aprenents; la mare hi ajuda al mateix temps que s'ocupa de l'espai domèstic amb les filles. Si el negoci prospera i cal afegir aprenents, llavors aquests assalariats s'incorporen a la casa, tot compartint la taula i el sostre. A l'interior d'aquesta petita societat, les relacions disten de ser idíl·liques, perquè reposen tant sobre els lligams del parentiu, reals o simulats, com sobre la compra i l'explotació de la força de treball. Ara bé, tothom viu al mateix ritme. La jornada comença quan sona la campana de missa del matí, poc després de l'alba —altres vegades la "campana de l'ofici"—, i acaba a l'hora de vespres, a la fi del dia.

Per a bastir obradors com aquests, les despeses d'establiment no són excessives, però tampoc no estan a l'abast de qualsevol. Cal l'utilitatge necessari i disposar dels locals adequats, a més de pagar un dret a la corporació i a la ciutat. Els capitals de partida són fornits per les aportacions del marit i de la muller: la comunitat de béns és una societat de producció. Això no obstant, quan el producte fabricat és d'alta qualitat i de valor comercial elevat, és possible que el cap de taller prengui al seu servei, a més de l'aprenent que ha llogat temporalment, tants treballadors com considere necessaris, i així es crea una espècie de manufactura —el *factor system* dels economistes. Aquesta eventualitat, però, és rara, ja que els costos salarials, en una economia no mecanitzada i de baixa productivitat, la fan ben aviat prohibitiva. A Prato, a la fi del segle XIV, en la manufactura drapera fortament integrada de Francesco di Marco, la massa salarial ateny el 56,4% de les despeses totals, contra el 37,8% per a les primeres matèries, una llana d'importació bastant cara.

Així, doncs, la forma més generalitzada de producció és mitjançant l'empresa descentralitzada, el *verlagsystem*. I, en efecte, apareix com la forma de concentració millor adaptada a les condicions, a l'estructura del taller familiar i al teixit institucional de les corporacions d'oficis (*métiers*, *arti*, *ghildes*, oficis, més tard "gremis"). A banda dels interessos i objectius econòmics, no és negligible el component religiós de caritat i ajuda mútua en l'origen sovint de les corporacions. En línies generals, la corporació és una associació professional basada en el jurament prestat pels seus membres, pel qual s'obliguen a respectar els estatuts i a prestar-se suport. Mitjançant la concessió de privilegis i la confirmació dels estatuts, l'ofici adquireix personalitat jurídica i la prerrogativa de regular ell mateix l'ofici i exercir funcions de policia.

En el seu si, la jerarquia del treball s'estableix en tres nivells: mestres, oficials i aprenents. Els mestres han de justificar la seua competència i la seua capacitat financera. Des del segle XIII, en alguns oficis, com el dels fusters de París, cal realitzar una "obra mestra" a la fi del període d'aprenentatge, a més de pagar una matrícula. Només els membres de ple dret de la corporació, és a dir, els mestres, voten els estatuts i elegeixen els representants. Els oficials són mestres en potència, però amb el pas del temps les restriccions són cada vegada més fortes. Els aprenents, amb salaris molt baixos, romanen de per vida en el seu estat. Les prescripcions sobre l'organització de treball, imposades pels oficis, tenen com a principal finalitat evitar la competència entre els mestres. El control del producte en les distintes fases de fabricació, com l'estreta vigilància exercida pels caps dels gremis sobre els tallers i les botigues, mira d'eludir el frau. La limitació de l'utilatge autoritzat, de les compres de primeres matèries, del nombre d'oficials, la prohibició d'innovar en els processos de fabricació i el control dels preus tendeixen a contenir qualsevol moviment de concentració.

Els sectors industrials més importants foren els de la metal·lúrgia, la construcció i sobretot el de la draperia, animat per la posada a punt del teler horitzontal. Comptat i debatut, les ciutats europees més importants foren destacats centres drapers, que absorbién un gran mercat laboral permanentment alimentat per la immigració i fragmentat en nombroses fases productives. A partir del segle XIII, la manufactura del drap pot arribar a subdividir-se, sobretot als grans centres industrials, en més de trenta etapes distintes, confiades cadascuna d'aquestes fases a un sector més o menys autònom. Un d'aquests sectors, generalment el dels drapers, posseeix la major part del capital i dirigeix totes les operacions, des de la tosa fins a la tramesa al mercat del producte acabat, però no realitza per si mateix cap d'aquestes operacions, tret de la inicial i de la final. Per sota dels drapers se situen gremis com els dels tintorers i dels teixidors, tots els quals són treballadors qualificats que se serveixen d'un utilatge especial, disposen dels seus propis tallers i formen gremis. Amb aquests encara ens trobem entre el petit artesanat de les corporacions d'oficis i en les capes superiors de la societat llanera. S'ha calculat que a Tournai, al segle XIV, hi havia prop de 500 teixidors, al costat de 120 drapers. Un poc més avall trobem els especialistes no organitzats en corporacions oficialment reconegudes, però prou considerats per la seua destresa o per la seua força, com els cardadors, els bataners o els pentinadors. Els més exposats a l'explotació pertanyen a la massa anònima i miserable de treballadors i peons sense qualificar, dedicats a tasques

com ara el rentat o filat de la llana. Sempre mal retribuïdes, aquestes ocupacions podien oferir algun al·licient als camperols que les practicaven de tant en tant durant els períodes de descans de l'agricultura. Sovint, doncs, el draper del segle XIII ja no era un treballador manual, tot i que haguera fet l'aprenentatge en l'obrador i tinguera a vegades la necessitat d'intervenir personalment en la confecció de la peça de drap. El taller d'aquest "draper empresari" serveix d'oficina: els mestres especialitzats en cada fase de la producció hi reben les comandes i lliuren a continuació la seua obra perquè el draper la passe als especialistes de la fase següent. Els mestres són pagats a preu fet i poden administrar autònomament els seus propis tallers, de manera que el draper simplifica la seua pròpia administració i queda lliure per ajustar les seues comandes a les fluctuacions del mercat.

Els drapers arriben, per tant, a presidir el cicle de la llana. Compren i preparen la llana que ha de ser filada; donen feina a tintorers, alimenten de filats els teixidors i aparellen les peces que han de comercialitzar marxants i botiguers. La base de l'enlairament i preeminència de tots ells sobre els altres oficis de la llana no és la seua aportació de capital fix, modesta fins i tot en termes relatius, sinó la de "capital humà", en forma de capacitat de coordinació i de gestió d'un procés molt complex, i també de solvència necessària per a disposar de fons de rotació que cal per a fer-lo rutllar a partir de l'adquisició de les primeres matèries. En aquest moment és quan la producció, ara en el si de les explotacions camperoles i adés en el si del taller urbà, s'organitza sota la direcció d'artesans empresaris independents. Un procés de producció que tendeix, d'altra banda, a concentrar a les ciutats els especialistes de les fases més considerades del procés productiu i que animaran l'activitat tèxtil de les contrades rurals circumdants. A falta de xifres relatives per a Flandes, observem que a Florència, a començament del segle XIV, al voltant de 200 tallers de *lanaioli*, o drapers, que concentren uns 30.000 obrers, es reparteixen una producció que totalitza 75.000 peces anuals de draps. Un poc més tard, Milà disposa de no menys de 363 tallers.

La multiplicitat d'etapes productives salvà la petita empresa en el si de la corporació d'ofici, però limità les possibilitats de desenvolupament tècnic i financer de la manufactura, ja que els petits empresaris no tenien ni els mitjans ni les possibilitats de trencar el cercle viciós de la baixa productivitat i dels migrats beneficis: al creixement de la demanda, responien no tant amb la introducció d'instruments més eficients sinó amb la contractació d'un major nombre de dependents mal pagats.

Generalment, els artesans es trobaven mancats de capital. A més, tenint en compte que gran part de la propietat urbana estava en mans de l'Església i dels grans comerciants, pocs eren els que posseïen cases i obradors en propietat, ja que en la major part dels casos pertanyien als mateixos homes que els subministraven les primeres matèries i que comercialitzaven part de la seua producció. A les ciutats grans, sobretot en aquelles branques de la indústria en què es produïen o tractaven articles per a mercats llunyans, l'artesà es trobava totalment en mans del draper empresari. Per això, l'artesà medieval era extremadament pobre i vivia sempre en els límits de la fam. Un cèlebre exemple d'aquests primers empresaris fou Jean Boine-Broke, draper i agutzil de Douai a final del segle XIII, el qual lliurava primeres matèries a un vast cercle d'artesans i controlava les etapes d'acabat de draps en tallers propis. D'ell, se n'ha dit que havia reduït els seus empleats a una condició d'irremeiable dependència. En la seua majoria estaven endeutats amb ell, allotjats molts a cases que els llogava. Boine-Broke i la seua classe només podien adquirir la cara llana anglesa de què la draperia flamenca se'n servia, raó per la qual gaudien en la pràctica d'un autèntic monopoli i dominaren el món del treball industrial.

TEMA V L'AGRICULTURA EUROPEA

Tècniques agràries

Els tractats d'agronomia que es difongueren per Europa, bé traduccions de clàssics llatins i àrabs, bé de nova manufactura, tenien per objectiu augmentar els rendiments de la terra, i això exigia un bon conjunt d'eines, particularment d'eines de llaurar. Els historiadors francesos han diferenciat l'aladre de la *charrue*, en funció de l'estructura de l'eina i del tipus de treball efectuat. L'aladre, de llarg l'eina més estesa per Occident, és simple, i ha quedat reservada per a l'eina simètrica que no té orelló i que aparta la terra a ambdós costats del seu eix de tracció. Construït tot de fusta, llevat de la rella de ferro, obre un solc però no remou en profunditat la terra i, tirada per una parella de bous, s'adapta preferentment a un sòl lleuger. Als països mediterranis només es coneix l'aladre simple, o el «forcat», com s'anomena a les terres valencianes.

La *charrue* és més sofisticada: la rella, eventualment precedida d'un coltell, era més ampla i més llarga; s'enfonsava més profundament al sòl i podia remoure la terra amb un orelló lateral. És per això que la *charrue* designa l'eina dissimètrica, perquè la rella remou la terra més d'un costat que de l'altre del seu eix gràcies a aquest orelló. L'eix era portat per una o dues rodes i de vegades el precedia un tren davanter, que facilitava l'esforç de la tracció animal, confiada a una, dues i fins a tres parelles de bous, més tard substituïts per cavalls. Un dels avantatges de l'aladre dissimètric sobre l'aladre simple deriva del fet que enfonsa la rella més profundament i la llavor es col·loca a uns vint centímetres de la superfície, cosa que assegurava la renovació i un enriquiment de l'estructura del sòl gràcies al soterrament dels microorganismes i altres factors biològics més actius de la superfície. L'onada de les grans rompudes sobre terres pesants es dugué a terme gràcies a la *charrue*. Mentre que aquesta eina amb tres cavalls llaurava fins a 360 m² per hora, l'aixada, l'instrument dels més pobres, llaurava 15 m² per hora.

La utilització de l'aladre, però, suposava un altre progrés, el de la metal·lúrgia, el de la multiplicació de les forces indispensables per a la producció del coltell i de les relles almenys. Sobretot, demana formes més poderoses de traccions. Llaurar més profund i, sobretot, treballar les terres pesants, ho exigien. Hi ha, a més, un altre perfeccionament que tingué grans conseqüències. No és un progrés en la forma de l'eina, sinó en la seua potència, és a dir, els mètodes de tracció. Sembla segur que al segle XI s'introduïren

millors del tir, el collaró per als cavalls i el jou frontal per als bous i, per a ambdós, la utilització de la ferradura. En comptes de tirar pel coll com en l'antiguitat, el cavall exerceix la tracció per les espatles gràcies al collaró. L'energia animal es multiplica així per quatre i aquest progrés es presenta com una de les més prodigioses descobertes de la història de l'home. D'altra banda, el cavall substituï el bou en el treball agrícola de forma notable a partir de principi del segle XII. El tercer aspecte de l'avanç fou que, tant si es componia de cavalls com de bous, els tirs es reforçaren, augmentant la rapidesa i qualitat de la llaurada.

Però, en efecte, quins animals es posen davant de l'aladre? Sabem que els temps altmedievals corresponen a la presència indiscutible dels bous, i que a partir del segle X comença una lenta substitució que s'accentuarà dos segles després. Amb tot, cal ser prudents i, com en el cas de la rella dissimètrica i d'altres innovacions, ens hem de guardar de generalitzacions abusives. Els mèrits respectius de l'ase i del mul, sobris i resistents, del bou, robust i poderós, i del cavall, polivalent, ràpid però costós, no cal ponderar-los. A les planes del nord de França el cavall, fins al segle X utilitzat exclusivament com a muntura de guerra, tendeix a reemplaçar el bou com a animal de tir. Al segle XII correspon la seua introducció generalitzada a Flandes i, en general, se'l veu com més va més present als camps d'Occident. Amb tot, les regions meridionals i septentrionals es mostraren reticents a l'adaptació del cavall, ja que era un animal més car i que necessitava civada, d'escassos rendiments als sòls mediterranis. Parcial o total, la seua adopció testimonia la cerca d'una major productivitat del treball, en el quadre d'una extensió de les rotacions dels cultius.

Les obres d'agronomia, elaborades amb la finalitat d'obtenir millors collites, contenien nombroses indicacions sobre la manera d'efectuar les sembres i d'organitzar la rotació als camps.

I, sens dubte, s'aplicaren a distintes regions europees. El conreu de la terra tenia un límit, imposat per la capacitat de regeneració dels sòls després de diverses collites consecutives.

En efecte, l'explotació continuada d'un camp repercutia en uns rendiments baixos i decreixents. Per a retornar als nivells inicials, calia deixar descansar la terra un temps o recórrer a l'ajuda de fertilitzants. El sistema més corrent consisteix a deixar la terra en descans un any darrere d'un altre de producció, de manera que les parcel·les es divideixen en dues parts, les sembrades i les deixades a pastura dels animals, que al seu torn les

femen amb les seues dejeccions. El pas endavant en relació amb el sistema biennal, en l'Europa temperada i humida, és el de la divisió de la parcel·la en tres parts. És cert que el sistema triennal pot fatigar més el sòl i reduir la superfície de pastura, però s'obtenen dues collites anuals, es redueix la superfície sense conrear, a més que els inconvenients subratllats seran pal·liats amb un millor sistema de llaurades, és a dir, una agricultura amb majors coneixements, que potser ja podia admetre les lleguminoses.

No hi ha dubte que les mancances del sòl podien ser corregides mitjançant aportacions exteriors o per rotacions assenyades. Respecte de les primeres, els adobs, entropessem amb una de les mancances generalitzades de l'agricultura medieval. Tots els testimonis a la mà coincideixen a assenyalar la raresa dels fems i com de preats eren pels senyors i els seus administradors. L'agricultura dels cereals, a més, fou la responsable directa de la reducció dels boscos i, per tant, de les zones de pastura, fet que va repercutir de seguida en les dificultats per a integrar-hi la ramaderia, en un cercle viciós que apuntava sempre cap a la producció deficitària de fems. Només la plantació generalitzada de lleguminoses, a la fi del XIII, proporcionà als sòls elements reconstituents en major quantitat.

L'esforç per millorar el cicle dels conreus anava dirigit a aconseguir un augment dels rendiments de les llavors o, si més no, a evitar-ne la reducció. De l'examen de les poques fonts se'n pot deduir que sobre les mateixes terres el rendiment dels diversos cereals podia ser molt diferent. Hi havia també forts contrastos regionals i, a més, els rendiments eren molt desiguals d'un any a l'altre. Fins i tot si les indicacions subministrades pel fisc d'Annapes són sovint infravalorades, i malgrat la documentació que per primera vegada permet fixar els rendiments a Occident no revela més que collites dolentes, no hi ha dubte que entre l'època carolíngia i la primeria del segle XIV els rendiments s'han més que doblat, en passar dels 2 als 5,50 quintars l'hectàrea. La relació llavors-collita passa pertot de 2 a una forquilla situada entre 3 i 5 i fins i tot 8 a la regió de París (és de 20 vers 1950).

L'expansió dels cereals i l'augment dels rendiments exigí la construcció generalitzada de més molins arreu dels camps d'Occident. S'ha arribat a dir que el molí d'aigua ha tingut en aquesta època un paper d'importància comparable al de la màquina de vapor als segles XVIII i XIX, gràcies al gran estalvi de temps que proporcionà amb la supressió de la molta a mà, que es podia així desplaçar cap al treball de la terra i la millora de la producció. Nombrosos estudis locals permeten ara resseguir amb prou detall els

iniciis de l'expansió. A final del segle XI, el *Domesday Book* en cita 5.624 per a tot Anglaterra, un molí per cada tres pobles aproximadament. Robert Fossier ha censat més de tres-centes mencions entre 900 i 1100, repartits entre Occitània, Catalunya, Llombardia, el Laci, Borgonya i Picardia. Abans del 1020 hi havia 30 molins a Ripoll, però la presència dels molins als comtats catalans, que aprofitaven la força dels rius pirinencs, es remunta al segle IX, tot i que les referències són més intenses al segle següent. Cal no oblidar tampoc els molins de vent, esmentats per primera vegada a Arle el 1162-1180, l'ús del qual començava a estendre's a la fi del segle XII per Normandia, Flandes, Anglaterra.

La feudalització de la societat europea convertiria el molí en un dels bastions del poder jurisdiccional dels senyors. Però, a part del valor simbòlic, cal ponderar la importància econòmica del molí com a font permanent i gairebé segura de renda, arran justament del seu caràcter de monopoli que priva els vassalls d'anar a moldre a un altre que no siga el del senyor. Ara bé, els costos de manteniment també eren molt alts, sobretot quan s'havia de renovar les moles. Els senyors podien detenir-ne la gestió directa, però sovint es decantaren per les concessions emfitèutiques, com s'esdevenia exactament amb les terres.

Organització social dels paisatges

La definició dels paisatges no obeeix a cap atzar, sinó que al seu darrere hi ha un complex de procediments tècnics i principis d'organització social. La concentració dels homes, la disposició dels camps, els clars oberts i llaurats als boscos, com també la fixació dels límits entre senyorijs o parcel·les, són fenòmens que influïren en el paisatge i, més concretament, en el parcel·lari, element distintiu de l'estructura i morfologia del paisatge rural medieval.

Així distingim:

Camps oberts o *openfields*, vinculats més aviat a pobles de certa envergadura que no pas a aldees petites. Entorn de les cases hi ha horts envoltats d'una tanca. No gaire lluny es veuen encara altres terres closes, que normalment tanquen vinyes. A la ribera dels rius s'estenen prats. Després apareixen els cereals i, envoltant o penetrant aquestes terres, hi ha les pastures.

El primer tret que destaca de les terres de conreu és que són obertes, tot i que en algunes zones hi podríem trobar alguna mena de tanca temporal. Entre parcel·la i parcel·la no hi ha més límit que solcs sense conrear o potser alguna línia purament ideal. Però, pel fet de no haver-hi tanca, les possessions no deixen de tenir límits. S'hi distingeix una mena de doble divisió. En principi, unes grans zones designades sota diversos noms, com ara *quarter*, *canton*, partida. Cada una d'aquestes parts té el seu nom propi i a Anglaterra, per exemple, s'identifiquen amb la unitat fiscal o de pagament de censos. La particular característica del *quarter* és la d'integrar un grup de parcel·les adossades i dirigides totes en el mateix sentit. La segona divisió fa referència als camps pròpiament dits, els quals formen un entramat força atapeït. De forma allargada en el sentit dels solcs, la seua amplària és en canvi molt reduïda, de vegades amb prou feines arriba a la vintena part de la seua longitud. Cada un d'aquests estrets bocins, per llargs que foren, no representaven més que una extensió prou modesta. Tota explotació individual havia de comprendre, doncs, un considerable nombre de parcel·les, repartides entre moltes partides.

Dos costums que s'enfonsen en el més profund de la vida agrària completen aquest sistema: la rotació coordinada forçosa i l'obertura obligatòria dels camps. Això vol dir que el camperol havia de seguir l'ordre acostumat de les "fulles", és a dir, havia de sotmetre cada una de les seues parcel·les al cicle de rotació tradicional de les partides a què pertanyia: sembrar a la tardor en l'any prescrit, a la primavera l'any següent i abandonar tot tipus de conreu quan tornava a ser temps de guaret, en el cas d'una rotació triennial. Després de la collita, si regeix un cicle biennial, les terres queden ermes durant un any; si impera el triennial, llavors els camps que han dut el cereal d'hivern han d'esperar a la pròxima sembra fins a la primavera, i els que duïen ja cereal de març han d'entrar en l'any de guaret, que no restarà improductiu, ja que els rostolls i la vegetació espontània s'ofereixen com a aliment al ramat que fema el camp.

Un règim com aquest, que integrava a la perfecció el ramat, no pogué nàixer sinó gràcies a una gran cohesió social i a una mentalitat bàsicament comunitària. Obra col·lectiva hagué de ser la preparació de les terres i el conjunt de les partides, en el sentit d'un pla comunitari previ imprescindible per a imposar la concordança en els cicles de conreu. Molt àmpliament estès per França, a excepció de la zona occidental, també havia arrelat a gran part d'Anglaterra, a quasi tot l'Alemanya i fins i tot a les grans extensions de les planures polonesa i russa.

Al règim obert s'oposa el dels closos, que compartimenten les terres de conreu, per regla general parcel·la a parcel·la. Es tractava gairebé sempre de bardisses vives, fins al punt que tot aquest fullatge fa que les extensions cultivades vistes d'un poc lluny presenten l'aspecte del bellugueig d'un bosc, d'on el vell nom de *bocage* aplicat a les zones de tancats. Però no tot clos estable era forçosament vegetal, ja que el clima, el sòl o simplement el costum imposaven petits murs de pedra que, sense tapar la vista, traçaven un immens tauler d'escacs de línies dures. Tot i l'existència de pastures comunals, el camp de cultiu no coneix en absolut l'obertura col·lectiva dels camps —el guaret, és clar, serveix per a alimentar el bestiar propi— i cada llaurador és amo de la rotació dels seus cultius. Aquest règim es pot rastrejar a regions angleses, al País Basc i sobretot a la Bretanya. Es tracta sovint de zones accidentades, de sòl pobre i de població molt dispersa.

Encara podíem distingir un altre tipus de paisatge, emparentat amb els closos però d'una naturalesa ben distinta pel que fa als principis d'organització social: els paisatges mediterranis. Es basen en el predomini d'hàbitats agrupats, tant a causa de factors mediambientals com politicomilitars. La parcel·lació és fragmentada, complexa, fràgil i discontinua, fet que suposa un gran malbaratament de temps en el treball a partir d'un utilatge bàsicament manual, factors que guarden estreta relació amb els trets de l'estructura familiar, ben vulnerable i fàcil de fraccionar. Mentre que les disciplines col·lectives són febles, cosa que comporta la dolenta integració de la ramaderia, l'autonomia de la petita explotació és indiscutible. Finalment, cal remarcar l'absència de servitud i la intensitat de la circulació monetària.

Així, doncs, per entendre en tota la seua complexitat la diversa tipologia dels paisatges agraris medievals cal tenir en compte l'acció humana. Sens dubte, els condicionaments físics o ambientals, com ara el clima o el relleu, no es poden menystenir, però en tots els casos la responsabilitat més gran cal adjudicar-la al sistema social. Al cap i a la fi, el paisatge agrari és alhora un paisatge humanitzat, domesticat, i un paisatge social, i reflecteix el sistema social que l'ha creat.

En aquest sentit, els poders intervingueren en l'organització territorial i en la distribució de la parcel·lació en funció de les seues exigències. O bé poden promoure assentaments de tipus concentrat —l'*incastellamento*, per exemple, on la parcel·lació es planifica i organitza entorn del nucli d'hàbitat—, o, per contra, assentaments en unitats aïllades. La difusió del poblament dispers a partir dels segles XII i XIII s'ha de lligar amb els sistemes de conducció de la terra, la formació dels mercats i, per tant, la proximitat o

la llunyania de la ciutat. És a dir, s'ha de tenir en compte no solament la renovació de les tècniques, el desenvolupament de les forces productives i les modalitats dels règims de la terra, sinó també la penetració del capital urbà, les estratègies productives de senyors i camperols i el seu resultat sovint en forma d'una dominació ciutadana, obsessionada per procurar-se abastaments constants.

Ara bé, l'estudi de l'espai, del local al regional, basat sobre dades estrictament econòmiques o demogràfiques no permet distingir totalment la realitat que uneix els homes als llocs. Massa objectiu i massa reductiu, l'àmbit de l'economia, com també l'àmbit administratiu o estrictament natural, queden fora de la seua observació elements essencials de l'espai que correspon als homes. Comptat i debatut, els conreus s'emplacen en un escenari transformat, els signes del qual poden ser qualsevol classe d'edifici rural, la xarxa viària, el sistema de regadiu, el sistema parcel·lari, la toponímia, l'instrumental, el vocabulari i, com no, la morfologia del poble i la tipologia de les cases.

El paisatge, l'espai vertebrat per una comunitat agrària, on els individus i les classes es projecten amb el poblament, el sistema parcel·lari i les seues activitats, és, des d'aquest punt de vista, «la part integrant dels seu sistema de valors», un «producte ideològic». Per aquesta raó les transformacions que afecten el concepte d'un paisatge, o els mots que l'identifiquen, no haurien de reduir-se a un paper exclusivament econòmic o polític. En les mutacions òptiques i conceptuals que fa l'home del seu entorn, immediat o llunyà, hi ha implícita una operació o una opció cultural que interpreta el seu àmbit vital a partir d'una gamma diversa d'elements significatius segons un espai i un temps determinats històricament, i que evoluciona segons l'acumulació de coneixements o adquisicions culturals.

Els conreus

El paisatge agrari medieval d'Europa és reflex fidel d'uns costums alimentaris precisos, sense oblidar els condicionaments ecològics i les exigències de la renda feudal, més les del mercat d'ençà de la multiplicació de les ciutats. Per això, el camp coneix una pluralitat de dedicacions, presidida per la trilogia de cereals, la vinya i l'olivera, però que la supera notablement fins a assolir autèntiques especialitzacions productives a les acaballes de l'edat mitjana.

Els cereals han estat considerats la base de l'alimentació de l'Occident europeu, consumit en forma de farinetes o de pa. Deixant de banda els criteris de classificació d'agrònoms i botànics, pràcticament inutilitzables a l'època medieval, l'historiador en fa servir un de ben senzill i avalat, a més, per les fonts d'arxiu i narratives al seu abast. Atenent al lloc que ocupen en el sistema agrari i als mètodes de cultiu, doncs, hem de distingir entre cereals grossos, de cicle hivernal i collits a l'estiu, i cereals menuts, de cicle primaveral i collits a la tardor.

Entre els primers hi ha el sègol, encara que el més important i difós va ser el blat, fins a determinar els trets dominants del paisatge productiu de bona part d'Occident. Sobretot a les ciutats, es consumia normalment pa de blat, tret dels períodes de carestia, quan es fa recurs a cereals menuts o a llegums com les faves.

Les fonts documentals testimonien la presència dels cereals menuts des dels inicis mateixos de l'edat mitjana. Els camperols, conscients de la importància que tenien en l'economia domèstica, no deixaren mai de sembrar-los, si bé subordinats a les exigències dels cereals grossos. Sobretot als països mediterranis, el blat fatigava en excés la terra, i només les hortes, gràcies a les alternances i la regeneració per mitjà de fertilitzants naturals, el camp no s'havia d'abandonar al guaret. Per contra, els blats menuts eren més robusts, esgotaven menys el sòl i unitàriament eren més productius, alhora que els processos de cultiu de l'ordi, la civada, el mill, el sorgo o la dacsà eren més fàcils i de costos inferiors als del blat. Al cap i a la fi, una explotació que combinava cereals grossos collits a l'estiu i cereals menuts collits a la tardor, no sols repartia millor els riscos i les tasques al llarg del calendari agrícola, sinó també assegurava amb més garanties el proveïment familiar, ja que si se'n perdia una l'altra podia salvar l'anyada i evitar el desastre. A més, gairebé tots els cereals menuts es feien servir com a aliment dels animals domèstics, preferentment en aquelles zones on els farratges eren marginals i era impossible l'estabulació del bestiar.

Juntament amb el pa, el vi és un altre dels elements característics de la civilització medieval. A partir del segle IX, detectem una represa vigorosa de la viticultura. *Fecit ecclesias et plantavit vineas, o Templam, domos, vites, oleas, pomeria struxit*, són els elogis fúnebres que es fan a algun abat carolingi i que podria ser estès a tots els eclesiàstics contemporanis. A la viticultura eclesiàstica s'afegí ben aviat una viticultura senyorial, per imitació i per motius de prestigi i per ser font de benefici econòmic segur. Tot i que és molt difícil de resseguir a causa de l'escassa documentació, cal tenir en compte la vinya

pròpiament camperola, que la detectem sobretot als països on el front de colonització avança de manera sorprenent, com és ara el cas de Catalunya. La multiplicació dels contractes de *complantatio*, que preveuen la partició del camp entre el propietari i el colon que l'ha romput al cap d'uns quatre o cinc anys, testimonia la generalització del cultiu de la vinya.

A la viticultura eclesiàstica, senyorial i pagesa s'afegí, després de l'any 1000, en les zones més prematurament urbanitzades, com el nord d'Itàlia, una viticultura burgesa, a partir d'ara en franca expansió paral·lelament amb l'afirmació d'una classe mercantil i artesana que havia de disposar cada vegada més de capitals per a invertir en el camp, i que veia en el vi un dels signes més clars del seu propi ascens social. Els motius que dugueren a eixamplar el cultiu de la vinya combinen, doncs, l'augment de la demanda urbana i l'increment demogràfic que es registra arreu d'Europa.

El segle XIII representa el moment àlgid de la vinya europea, si més no en extensió i coincident amb el cim demogràfic. Progressa fins i tot en zones abruptes, de sòls pedregosos i irregulars, allà on s'atura el conreu dels cereals. Per primera vegada sorgeixen pagesos que menen explotacions vitícoles autònomes. Quan es dirigia el 1245 a Auxerre, un monjo escriu esbalaït: «La gent d'aquesta comarca no sembren, no seguen, no emmagatzemen res als seus graners. Tenen prou a enviar el seu vi a París pel riu proper, que precisament hi mena, i la venda del vi en aquesta ciutat els proporciona beneficis suficients per a pagar els seus queviures i els seus vestits».

A la fi de l'edat mitjana, el límit de la difusió de la vinya, però no el consum de vi, es va aturar sensiblement en determinades zones, com ara el nord francès. Les raons, cal buscar-les en la millora dels mitjans de transport, la diferenciació dels nòlits marítims i terrestres o les càrregues —segons els valor intrínsec dels béns transformats i no del pes, tot abaratint en gran manera els costos de transport—, i un nou i més modern concepte de la renda de la terra. Tot plegat aconsellà la conveniència de plantar vinyes a les terres i els climes més idonis, i no a zones caracteritzades per un calor insuficient i per un excés d'humitat. Les legislacions locals reaccionen de seguida per tractar de protegir la producció local contra la invasió de vins forasters. Això no obstant, una producció insuficient, sobretot per atendre les necessitats de les grans capitals, obria les portes a vins estranys i a importacions de vins cars i de luxe per a les taules dels poderosos. Així, doncs, mentre que en unes zones la vinya recula, en unes altres s'especialitza de cara a l'exportació.

L'agricultura medieval, per descomptat, incorporava una gran varietat de produccions, més enllà dels cereals i la vinya. L'olivera fou, sens dubte, l'arbre de secà més profusament estès arreu de la Corona d'Aragó, i de moltes regions dels regnes de Castella i França i de les repúbliques italianes. L'oli era utilitzat per a la il·luminació, sobretot dels llocs sagrats, servia per a fer sabó i per a la fabricació de teixits, tenia múltiples aplicacions en medicina i farmacopea i, a més, s'utilitzava en nombrosos actes i cerimonials religiosos i en la consagració dels sobirans. Per damunt de tot, però, foren els costums alimentaris allò que esperonà la difusió d'aquest cultiu, des del moment que tots aquests països, a diferència de l'Europa central i septentrional, abraçaren més aviat la cultura de l'oli que la del llard. Això no vol dir que, de llard, no se'n fera gens, però segurament es reduïa a les contrades muntanyenques, on era inviable l'olivera perquè no pot suportar ni temperatures inferiors al 12° sota zero, ni altituds superiors als 500 metres. Cal ser prudents, tanmateix, perquè sabem, per exemple, que a la Toscana del quatre-cents el llard era el condiment preferit, per sobre de l'oli, i en conseqüència la difusió de l'olivera hi quedà bastant restringida fins a les acaballes de l'edat mitjana. Les informacions que disposem dels altres cultius arboris, com ara ametles, avellanes, nous i figues, són ben minses. En general, els trobem al secà i els fruits que s'obtenien d'aquestes plantacions es destinaven majoritàriament al consum humà. Encara que cereals i vinyes havien progressat Europa endins, cap a les terres fredes i humides del nord, aquests cultius no poden allunyar-se gaire de les ribes del Mediterrani, ja que necessiten moltes hores d'insolació, poques però puntuals aigües durant els equinoccis i freds que no siguin ni rigorosos ni sobtats. En realitat, els conreus de secà tingueren majoritàriament una orientació comercial. Aquesta destinació especulativa es traduí en mesures tutelars dictades per les petites viles, als termes de les quals creixien els «arbratges», per protegir-los de les invasions del bestiar i dels robatoris.

Tampoc mostraren gaire entusiasme pel conreu de fruita fresca, a causa dels majors costos de producció i sobretot pel seu temps limitat de conservació, i això mateix passava amb els llegums i les hortalisses. Pertot Occident ocupen un lloc marginal en les preferències culinàries i, per tant, també en les orientacions productives.

La ramaderia

En la ramaderia, com en els cereals, hi convergeixen tant els interessos pròpiament camperols com els senyorials —inclosos els eclesiàstics— i els urbans. Si el vi és un tema tant urbà com rural, en els cas de la ramaderia encara la balança es decanta més del costat urbà, si tenim en compte el grau de dependència que en tenia la manufactura tèxtil. Aquest triple interès vol dir triple concurrència: un àmbit, doncs, d'especial conflictivitat. El reflex d'aquest interès es reflecteix en l'evolució dels preus, sempre a l'alça.

Quines espècies es criaven? Els textos ens indiquen que les llars camperoles criaven, sobretot, porcs. Les restes òssies trobades en les excavacions suggereixen que potser devien ser d'una raça semblant al senglar, amb cap allargat i potes llargues. La iconografia de l'època ens en dona una imatge semblant: la d'un animal domèstic descurat des del punt de vista de la selecció. En efecte, l'economia camperola tenia en una gran consideració els porcs, ja que en poc temps creixien prou per ser escorxats, i com que eren omnívors requerien una menor atenció a l'hora d'alimentar-los. Base de la cria porcina era, per això, la pastura lliure als boscos i als prats, on els porcs herbejaven a lliure vigilats per pastors, on es nodrien sobretot de glans durant la tardor. La importància d'aquesta mena de cria es pot comprendre si tenim present que molt sovint la dimensió dels boscos estava fornida pel nombre de porcs que hi pasturaven. L'ampliació de les rompudes provocà una creixent reducció de la base alimentària dels porcs, fet que en dificultarà la cria per part dels camperols, en particular a certes contrades continentals europees. Constitueix un exemple significatiu de la importància que la cria porcina tenia per als camperols medievals el bosc de Lußhart prop de Karlsruhe: les fonts avalen que el 1437 hi pasturaven 43.000 porcs, que hi duïen cada any a pasturar els camperols d'innombrables aldees dels voltants, havent pagat prèviament una taxa prefixada, la *Dehme*.

Sembla que els bous de l'edat mitjana van ser d'escassa qualitat. La cria del bestiar boví es concentrà a zones de prats, com ara els terrenys al·luvials al llarg de les costes del mar del Nord i els situats a una certa altura, siguen els Alps o els Pirineus. A més de la carn, els nombrosos bous criats fornien de mantega, formatge i llet. Al llarg dels segles XII i XIII, a les regions muntanyenques d'Alsàcia, Suïssa o Baviera d'Alemanya, es fundaren innombrables explotacions especialitzades en ramaderia, anomenades precisament «vaqueries» (*Schwaighöfe*). Es tractava d'hisendes agrícoles, típicament de pastura, que practicaven la cria de manera contínua i no estacional. Aquest bestiar, que al

Tirol i la Caríntia arribaren a ser traslladats a l'inici del segle XIV fins als 2.000 metres d'altura, es dedicaven sobretot a la producció de formatge i mantega. L'exportació d'aquests productes a zones com Frísia, que durant l'última fase de l'edat mitjana anava en ascens, consolidà ulteriorment l'especialització dels camperols d'aquesta regió en la cria i determinà un enriquiment de l'estrat superior de la població rural.

Cal assenyalar també la creixent importància de la cria de cavalls i de les variades formes de cria d'animals de petita talla com les cabres, les oques, les gallines i els anàtids. La carn i els ous de gallina van tenir un paper considerable en l'alimentació, raó per la qual figuren sovint entre els censos que els senyors reclamaven als seus camperols. No podem oblidar tampoc l'apicultura, que en algunes zones mediterrànies, però també de l'Europa central i septentrional, esdevingué una ocupació secundària gens menyspreable. La mel era un dulcificant molt preat i en algunes zones se la mesclava amb el vi. Durant el segle XIII, es testimonia una diversificació progressiva del règim alimentari i una demanda creixent de cuir i sobretot de llana. La venda de pells per a pergamins, de llet i formatges, i més encara de llana sostenien el progrés de la cria d'ovins, la més important de totes. La seues escasses exigències alimentàries contribuïren a la massiva difusió de la cria d'ovelles. Trobaven l'aliment al bosc, als prats, a les marjals, als magres terrenys herbacis de les planes, fins i tot en pastures d'alta muntanya. Els ramats anglesos, grans proveïdors de la llana destinada a la indústria drapera flamenca, són els millors coneguts. Cap a la meitat del segle XIV, els seus efectius atenyen, probablement, uns vuit milions d'unitats. Amb l'objectiu de satisfer millor la demanda flamenca, i després la italiana, se seleccionen les races, en particular al Shropshire i el Lincolnshire. Les abadies cistercenques, amb els seus mètodes racionals de cria, van contribuir notablement a aquests avanços.

Els camperols, òbviament, també mostraren interès per la ramaderia, tot i que clarament subordinada als cereals i a les seues exigències. Amb tot, cal tenir present que ambdós sectors estaven estretament lligats en el context de l'economia familiar, i fins i tot les explotacions orientades a la producció de cereals disposaven d'una dotació base de bestiar, necessari com a força motriu i per a fornir fems. Georges Duby assenyala, en efecte, que durant l'edat mitjana la petita ramaderia constituí un suport indispensable per als llauradors, als recursos dels quals aportava un complement moltes vegades important. Així, no es concep una llar sense poc o molt bestiar. Tenir-ne o no tenir-ne és un clar índex de riquesa i autosuficiència o, per contra, de manca de recursos elementals.

La seua importància es fa palesa a l'hora de les herències i fins i tot en els dots i les donacions *inter vivos* (fetes pels pares, generalment després de la boda i abans de l'herència), en la mesura que proporcionaran a la llar aliments complementaris (llet, formatge, carn), fems naturals, un mitjà de transport, ingressos suplementaris en cas d'excedents i un mitjà de producció, essencial per a les llaurades. I en particular les elits camperoles passaren de la producció domèstica a la producció amb signes clarament especulatiu i mercantils.

Amb tot, és la transhumància que ens ofereix el signe més clar del desenvolupament de la ramaderia a gran escala. Fins al segle XII, els desplaçaments de bestiar eren, generalment, limitats a trasllats estacionals entre la plana i les altes pastures pròximes. Al llindar dels segles XII i XIII adquiriren, a nombroses regions, una amplitud geogràfica molt més important, i al mateix temps involucraren ramats més nombrosos i reberen una organització comunitària. Així, podem assenyalar el circuit que portava de la regió d'Arle a les muntanyes provençals o el que lligava les pastures d'estiu dels Pirineus a les d'hivern de les planes ibèriques, com les que s'organitzaven entre l'aldea occitana de Montalho i la comarca valenciana dels Ports a la primeria del segle XIV. A la Llombardia, des dels preAlps fins al Po pren forma un itinerari, a mans de membres la noblesa, des de final del XI.

Al regne de Castella, la conquesta d'Extremadura i d'Andalusia, i en menor escala la de Múrcia, oferí als pastors àmplies perspectives per al desenvolupament de la ramaderia transhumant, ja que els va deixar a la seua disposició extenses i riques pastures. És possible que una de les conseqüències de la incorporació d'aquests nous territoris fora, també, la de facilitar l'encreuament de les ovelles castellanques amb els moltons — «*moruecos*»— de les regions conquerides, aquells que pertanyien a la raça que més tard s'anomenarà merina, productora de llanes excel·lents, demandades per tots els mercats europeus. Aquest bestiar, de constitució delicada, molt vulnerable als rigors del clima de les muntanyes del nord i de la Meseta interior, obligà els ramaders castellans a activar el règim de la transhumància, ja practicat en petita escala en la centúria precedent, que va tenir una extensió molt més àmplia en dur els ramats a l'hivern cap als «extrems», és a dir, cap a les llunyanes regions de la baixa Extremadura, Andalusia i Múrcia.

Les complicacions d'aquest sistema i els guanys com més va més grans que obtenien els pastors a causa de les demandes llaneres, van empènyer els ramaders, entre els quals hi havia bona part de la noblesa laica i eclesiàstica i els poderosos ordes militars,

a reforçar les seues germandats i confraries a fi de defensar millor els seus interessos. Per part seua, els reis, ateses les òptimes possibilitats fiscals que oferia aquesta font de riquesa, i obligats pel caràcter públic del règim de transhumància, es veieren en la necessitat d'intervenir-hi i reglamentar minuciosament les organitzacions ramaderes i totes les qüestions relacionades amb el sistema de les emigracions estacionals. A Castella, les antigues associacions de pastors acabaren per fusionar-se a partir d'un privilegi d'Alfons X del 1273 en una gegantina organització, la Mesta, encara que la denominació no apareix fins a les acaballes de la centúria següent. En canvi, a la Corona d'Aragó, on la ramaderia no arribà a atènyer la importància castellana, sorgiren diverses associacions o germandats independents, com el «*ligajo*» de Calataiud, la mesta d'Albarrassí o el lligallo de Morella.

L'exemple de la Mesta indica, com ja suggeria Duby, que l'activitat ramadera està estretament lligada a les transaccions mercantils i, per tant, dominada pels camperols potents, per la noblesa, encara que no pertot arreu, i els burgesos. Aquests, sobretot, facilitaven crèdits als camperols que volien constituir o augmentar un ramat, i es reservaven una part dels guanys. Les fonts revelen també que no pocs burgesos crearen les seues pròpies explotacions ramaderes a les foranies de les ciutats, menades com les vinyes per mitjà d'assalariats, encara que podien cedir-los a parcers, ja que la vigilància directa era menys necessària.

Els beneficis que produïa la ramaderia suscitàren, a partir del segle XIII, un interès creixent pels terrenys de pastures entre els nobles, els burgesos i les comunitats camperoles, no sempre compatibles i que se saldaren amb múltiples conflictes, que es multipliquen en relació amb els temps anteriors a la pesta. Un dels casos més clars és el que s'esdevé entre les comunitats camperoles del delta de Llobregat i Barcelona, ja que es veuen obligades a tancar durant tot el segle XV els seus camps, allà on abans hi havia un espai d'*openfield*, per resistir la invasió dels ramats dels carnissers de la capital. Més al sud, els jurats de les viles valencianes amollonen «bovalars» i deveses, privatitzen «emprius» (recursos forestals i de marjals), posen entrebancs a la circulació del bestiar, exasperen els llauradors i els seus senyors que tracten de protegir-los i alhora de defensar, sovint vanament, les pròpies jurisdiccions.

TEMA VI PESTES, REVOLTES I VIOLÈNCIA

Els límits de l'expansió i la fenomenologia de la crisi

Des del començament del segle XIV, potser abans i tot, la dinàmica del desenvolupament econòmic i d'estructuració de la societat civil que havia caracteritzat la major part de l'Europa occidental es va paralitzar. I la paralització es va convertir en un procés de ruptura que afectà, alhora, l'economia, tant els sectors de producció com els del comerç, i tingué repercussions determinants en l'estructura social. Els trets que caracteritzen el daltabaix cada vegada ens són millor coneguts, ja que van deixar rastre no solament en la documentació d'arxiu sinó també en la literatura contemporània: epidèmies generals i una accelerada recessió demogràfica, transformacions profundes en els quadres de la vida material i en les formes de sociabilitat, urbana i rural, o la duresa de la vida quotidiana i l'exasperació dels comportaments col·lectius.

Sens dubte, les mortalitats i les epidèmies —en particular la més terrible de totes, la pesta negra—, foren les més grans responsables de l'enfonsament demogràfic de moltes regions europees. L'itinerari del primer embat seguí els mateixos passos que la ruta de Marco Polo. Les naus de mercaders la dugueren de Crimea a Nàpols i Marsella; la cort d'Avinyó, cruïlla del món, la dispersà arreu. Les onades de la mort esclataren estacionalment i van anar guanyant a poc a poc territoris septentrionals, fins als confins del món habitat. A falta de documents estadístics, els historiadors no poden estimar amb precisió el nombre i la proporció de les víctimes. El flagell colpeix desigualment. Mentre que una aldea es deslliura de la mort negra, una altra de ben pròxima desapareix totalment. Queda clar, però, que la població europea, que havia assolit una xifra global de 73 milions d'habitants, no tornarà a recuperar-los fins a la primeria del XVI. Hi hagué una segona epidèmia el 1360-1361 que va afectar sobretot els joves, i una tercera entorn del 1369-1371 que segà la població adulta. Després, les revingudes epidèmiques continuaren, però amb caràcter local o regional.

La mortalitat tocà de ple les estructures rurals. Molts camperols i senyors moriren o abandonaren les seues terres, d'altres descuidaren els treballs agrícoles. A Anglaterra, s'ha calculat que prop de 450 grans pobles i un nombre encara major de petites aglomeracions van desaparèixer, entorn de la cinquena part dels llocs poblats. No cal fer

ara repàs de cada país europeu, però el cert és que les seqüeles del despoblament són observables dels països escandinaus a la península Ibèrica i de la Gran Bretanya a Bizanci.

Les fams són un altre fenomen que ha deixat un rastre eloqüent tant en les fonts arxivístiques com en les literàries i artístiques. Ja abans d'acabar el segle XIII s'observa a nombroses regions una davallada seguida d'una aturada total de les rompudes. Una paralització semblant constitueix, per si mateixa, un fenomen complex. L'economia rural descansava sobre un just equilibri entre el camp i els espais naturals, però les terres de conreu no podien seguir estenent-se indefinidament. Així mateix, amb freqüència restaven per artigar només àrees pobres o difícils de llaurar. Les terres sembrades atenyien llavors un límit difícil de superar. En tot cas, la demanda de cereals era superior a la producció, cosa que intensificà encara més l'alça dels productes agrícoles. Els salaris no seguiren aquesta evolució, perquè la mà d'obra arribà a ser excessivament nombrosa en relació amb les tasques que s'oferien als treballadors del camp.

D'altra banda, cal tenir en compte que després d'una llarga sèrie d'anys favorables, seguí un clima més fredorós i inestable, com posa en relleu el retrocés de la vinya a Alemanya i Anglaterra o els avanços de les glaceres. La producció de blat, aliment de base, presentava sempre grans irregularitats, atès el seu desenvolupament sota condicions climàtiques agràries poc favorables i en sòls sovint mediocres, o esgotats per pràctiques agràries molt primitives. Les dificultats d'abastiments s'agrejaren ja als darrers anys del segle XIII, almenys a les regions més occidentals d'Europa, i una etapa de penúria desastrosa s'inicià a partir de la primavera del segle XIV.

Els contemporanis, a més dels flagells de la pesta i les caresties, patiren els desastres provocats per les guerres. A més, les tècniques bèl·liques es modificaren i guanyaren en eficàcia destructiva. Una de les conseqüències immediates, tant per a les comunitats camperoles com per a les finances municipals, fou l'escalada del pes de fiscalitat extraordinària estatal per tal de sufragar els costos de la guerra.

La caiguda demogràfica provocada per les epidèmies, augmentada al camp per l'emigració massiva a les ciutats, provocà el descens dels preus dels productes del camp i, contràriament, la puja dels salaris dels treballadors agrícoles, com a resultat de la demanda i de l'escassetat de mà d'obra, respectivament. Des d'una perspectiva de llarg termini, i si en prenem Anglaterra com a exemple, el cas millor estudiat, veiem que entre principi del segle XIII i mitjan segle XV, els preus agrícoles baixaren un 10%, mentre que els salaris reals es multiplicaren quasi dues vegades i mitja. A més, a curt termini,

l'impacte immediat causat per la pesta feu que tant els que treballaven en l'agricultura com en altres oficis exigiren, segons la seua capacitat de negociació local, fins dues i tres vegades més dels salaris que fins aleshores havien percebut.

A Anglaterra, aquestes demandes portaren primer a l'*Ordinance* de 1349 i posteriorment a l'*Statute of Labourers* de 1351. L'aspecte més important de la legislació va ser la prohibició legal d'exigir o oferir salaris per damunt dels que eren admesos el 1346, és a dir, dos anys abans de la pesta. Precisament, el conflicte a propòsit dels salaris fou un dels desencadenants de les tensions socials al llarg dels trenta anys que precediren l'aixecament de 1381.

Que aquesta qüestió no era un fenomen propi d'Anglaterra ho prova l'*Ordenamiento de menestrales y posturas*, promulgat per Pere I de Castella a les Corts de Valladolid de 1351, la finalitat bàsica del qual consistia també en la contenció dels salaris de jornalers i menestrals, així com dels preus de diversos objectes i manufactures. L'*Ordinance* francesa de 1351 repeteix més o menys les disposicions angleses; la ciutat de València establí el mateix any una reglamentació rigorosa per aturar l'ascensió imparable dels salaris dels treballadors urbans i d'alguns articles de primera necessitat, mentre que la monarquia portuguesa ho farà el 1375.

El problema de la contractació i del nivell dels salaris s'estén per tot Europa. El moviment és molt difús i vehement, i s'estén de 1360 a 1420. El nucli principal de les reivindicacions són l'alça dels salaris i el rebuig del monopoli de certs mestres. Les ciutats tocades han estat sobretot les italianes (Florència, 1378), però també les de la vall del Rin entre 1363 i 1384 (Estrasburg, Colònia, Frankfurt), els Països Baixos i París entre 1380-1383 (París, Rouen, Gant, Lieja) o entre 1407 i 1418 (París). De tots els moviments urbans, el que tingué més repercussions fou el dels *ciompi* florentins. Aquests eren els *sottoposti*, de deu a dotze mil homes empobrits i fortament endeutats, en un ambient de tumults, de guerra contra la Santa Seu i d'escassetat d'aliments. El 29 de juliol de 1378 es produeix l'incendi del palau de la senyoria. Hi ha la petició d'un art del *populo minuto* i el corresponent accés al poder per part dels menuts. Però, després d'una revolta a l'agost, ja que el programa no s'acomplí, comença a remetre l'onada i a poc a poc les conquestes foren suprimides i molts dels dirigents desterrats o ajusticiats.

Durant una fase més curta, entre 1440 i 1460, l'agitació tendeix a contenir-se, tret del cas de Barcelona, presa per una profunda crisi econòmica, social i política. Però, tot i la recuperació econòmica i demogràfica, la situació dels treballadors queda ben lluny de

millorar en relació amb temps anteriors. L'atur s'instal·la a la ciutat. Els obrers sense feina constitueixen, doncs, una massa important i descontenta. D'aquests temps data la formació en les aglomeracions més grans, com París i Milà, de barris perillosos, d'una misèria extrema, i la definitiva criminalització de la pobresa.

El malestar del senyoriu

La dislocació de les estructures agràries és un dels fenòmens més evidents de les dificultats agràries posteriors a la gran pesta. Pertot arreu les cròniques, els textos literaris i els documents parlen de desercions d'aldees, cases buides, abandonaments de terres, en fi, de despoblació. Amb tot, calen les necessàries cauteles davant una visió catastrofista de la situació. És improbable establir una correspondència immediata entre epidèmies i despoblats, i, a més, tampoc no es pot pensar en una eliminació física total dels camperols. A àrees densament poblades, gairebé al límit dels recursos disponibles, la contracció demogràfica tingué efectes econòmics positius perquè permeté una explotació més equilibrada de la terra, deixant que les terres marginals retornaren a la pastura o a l'erm, cosa que afavorí la formació d'unitats agràries més àmplies i compactes. No menys importants i significatives són les reconversions productives, amb la introducció de cultius orientats al mercat.

Allà on els efectes de la desestabilització agrària es feren notar amb més contundència fou en l'economia senyorial. La caiguda de les rendes dels feudals constitueix de fa temps el punt central de tota concepció de la crisi. L'evolució de la renda, però, mereix un seguit de matisacions per defugir una visió catastrofista. En primer lloc, per la diversa cronologia i intensitat del fenomen. En segon lloc, perquè hi ha zones on mai no es té la sensació d'una paràlisi total gràcies a l'augment de les explotacions dels camperols supervivents, la selecció de conreus sobre les millors terres i les especialitzacions agropecuàries. I en tercer lloc, perquè la crisi de les rendes fou selectiva. La que n'eixí particularment afectada fou la petita noblesa, pressionada per la gran aristocràcia, les ciutats i les comunitats rurals. Com que eren insuficients els ingressos tradicionals de naturalesa feudal per al manteniment del seu nivell alt de dispendis, acudiren al crèdit i molts cavallers caigueren en una espiral d'endeutament insoluble que

els abocà a la ruïna i al traspàs dels senyorijs als llinatges més solvents, alguns dels quals provenien d'estrats urbans abans d'ennoblir-se.

Les reaccions dels feudals foren extremadament variades segons les zones, tot i que podem destriar diversos elements comuns i generalitzats:

1. Diagnosticar: les capbreuacions. Es tracta de confeir "capbreus", memorials, inventaris, registres de les rendes, mitjançant declaració jurada dels camperols i l'exhibició per part d'aquests dels corresponents títols de propietat.

2. Incentius per a la repoblació. Podem dir que no hi hagué vila o senyoriu que, a partir de la segona meitat del tres-cents, no plantejara una política demogràfica pròpia, feta de promeses i d'amenaçes, d'estímuls a la immigració i de prohibicions a l'emigració. D'altra banda, s'aproven mesures per afavorir l'arribada de camperols d'altres regions. La notable circulació d'homes, testimoniada en les fonts documentals, indica com era de difícil fer respectar els ordenaments restrictius.

3. Tendència a abandonar l'explotació directa del domini, allà on n'hi havia, a favor de contractes agraris de curt o breu termini. La caiguda del preu del gra, subsegüent als desastres demogràfics, acompanyada de l'augment dels salaris i dels preus dels productes agraris, convertí en molt crítiques les condicions d'explotació directa de les reserves, en les quals se solia utilitzar mà d'obra assalariada. És difícil calibrar si la gran explotació, en vespres de la crisi, havia deixat de ser rendible. Però, el que es mostra clar era que els balanços es decantaven favorablement de la part de la petita explotació.

4. La reducció de les reserves no equival, però, a la seua desaparició. Per contra, les fams i els preus desbocats durant les caresties renovaren l'interès per conservar-les i fins i tot d'incentivar-les. La funció prioritària era de proveir sobretot de vi i blat, en un intent no sempre reeixit d'autosuficiència anual.

5. Arrendaments de fraccions o de tot el bloc del domini. La impossibilitat de detectar els fraus dels camperols i dels subordinats, els retards en el pagament dels censos, les peremptòries necessitats de numerari també, són pistes que ens ho podrien explicar. El senyor s'acontenta amb una suma, estimada a partir del conjunt de conceptes satisfets tradicionalment pels seus camperols. Mai, però, no es desprenia de la justícia ni de la jurisdicció, fet i fet el cordó umbilical que l'unia al territori i el fonament del seu domini i de la seua autoritat. En tot cas, una nova figura s'interposava entre els amos de la terra i els emfiteutes. Els beneficis dels arrendadors, sovint ciutadans que formaven una companyia, depenia del rigor dels comptes i de la puntualitat dels cànon pagats pels

llauradors, i si calia es recorria a mètodes coercitius. Les acusacions d'extorsió per part de les comunitats camperoles no apunten cap al senyor, sinó cap als arrendadors.

6. Temptatives d'apropiar-se de béns que fins aleshores havien pertanyut a les comunitats rurals, o a les famílies desaparegudes després de la pesta.

7. L'increment dels ingressos per la via jurisdiccional: els censos per la terra, o no es toquen, o són revisats a la baixa. Llevat de casos aberrants, la desposseïció camperola es presentava inviable. Les cartes pobles i el costum, els establiments emfitèutics i l'alou resistant concedien drets inalienables a uns camperols que tenien a favor seu una oferta de terra superior a la demanda. Els senyors i el propietaris havien competit per colons, emfiteutes, arrendataris i parcers a causa dels estralls demogràfics. La competència limità les arbitrarietats i les solucions de força senyorial. No les eliminà, sens dubte, però es feren paleses més en l'àmbit jurisdiccional, com ara restringir la lliure circulació, que no en l'estrictament econòmic. En canvi, amb la finalitat de retenir i atraure pagesos, les reduccions de renda i les commutacions de serveis esdevingueren opcions inevitables per part de senyors i propietaris. La limitació dels abusos, no la imposaven només la llei i el costum, sinó també la força de les comunitats camperoles. El nomenament de síndics i representants brindà reiterades ocasions per al ferment d'interessos comuns, en una mena d'escola política espontània i elemental liderada pels camperols grassos, en la qual cristal·litzà la resistència davant qualsevol vellèitat senyorial d'ultrapassar els límits de les demandes.

8. Contribucions extraordinàries, que per la seua freqüència semblen més aviat rendes ordinàries.

Les revoltes camperoles

Els moviments camperols, que variaven en intensitat, des de la rebel·lió armada fins a una gairebé imperceptible pressió sobre l'administració senyorial, es produïren durant tot el període medieval. La impressió general que ens subministren les investigacions sobre la història social medieval és que els segles XIV i XV foren l'època per excel·lència de conflicte obert entre els senyors i els camperols, tot i que les relacions anteriors d'ambdós grups no havien estat precisament idíl·liques. Però no sols hi hagué greus enfrontaments els dos últims segles medievals, hi ha testimonis que avalen que

abans també s'havien produït esclats de protesta i una tensió soterrada. Pot ser, fins i tot, que la raó principal per sostenir que hi hagué una exacerbació de la situació a les acaballes de l'edat mitjana siga, simplement, que les proves documentals són més abundants. A més, és temptador relacionar l'augment de les tensions socials amb les crisis de final de l'edat mitjana. Tot i això, però, van tenir nombrosos precedents. Els alçaments camperols més coneguts durant la baixa edat mitjana són els següents:

1. La revolta del Flandes marítim de 1323-1328, dirigida contra nobles i burgesos. La rebel·lió estigué impregnada també d'un evident sentiment anticlerical: negativa als delmes i atacs a la religió, repartiment de les collites confiscades a les abadies.

2. La *jacquerie*, a la regió de París, caracteritzada per l'extrema violència i el marcat odi a la noblesa, va ser en realitat la revolta de menor duració, ja que l'alçament començà el 28 de maig de 1358 i finalitzà el 10 de juliol, després ser derrotats militarment els *jacques*.

3. El moviment dels *tuchins* a les muntanyes occitanes de l'Alvèrnia, que es prolongà des de 1360 fins a les acaballes del segle. Es tractava de «bandits socials», que intentaven escapar dels impostos i s'organitzaren per robar bestiar, béns o diners i per segrestar eclesiàstics, membres de la petita noblesa o mercaders, a fi d'obtenir-ne un rescat.

4. L'alçament anglès de 1381, l'origen del qual rau en la decisió presa pel Parlament el 1377 de recaptar una capitació, la *poll-tax*, de 4 diners per home o dona major de 14 anys, seguit d'altres demandes. Sota la direcció de John Ball i Wat Tyler, la revolta prengué les dimensions d'un moviment de masses (més de 50.000 homes es dirigiren cap a Londres el juny de 1381). Però la revolta va ser aixafada, seguida d'una dura repressió.

5. El moviment taborita de Bohèmia entre 1419 i 1437. Tot i tractar-se majoritàriament d'un moviment camperol quant a la seua composició, i que s'hi barrejaren elements mil·lenaristes, pel que es refereix a la seua actitud religiosa, els seus promotors foren petits nobles i clergues. El component artesà també hi tingué un paper destacat.

6. Les guerres dels pagesos de remença de Catalunya, entre 1460 i 1480, que lluitaven per la supressió dels «mals usos», i per la propietat de les terres i masos abandonats durant la crisi per la defunció dels seus titulars.

Per bé que és probable trobar una sèrie de trets genèrics en l'origen de tots els moviments, són més els contrastos que les semblances, començant per la duració mateixa del conflicte, com acabem de veure.

La concepció igualitària i llibertària, que va marcar vigorosament la major part dels moviments, i també sociopolítica o religiosa quant a les seues motivacions, pogué, parcialment almenys, haver estat introduïda des de fora de l'àmbit camperol. La derivació socialment radical del pensament cristià entre les masses dels camperols analfabets pot provenir de sacerdots o altres membres del clergat. En general, la seua presència fou més freqüent allí on els moviments apuntaven a objectius que transcendien la mera satisfacció de les immediates demandes socials i polítiques o eren expressió del ressentiment derivat de l'opressió social. Així, en el cas dels taborites radicals de 1420, eren també visionaris apocalíptics, i els seus caps eren generalment sacerdots, com el moravià Martinek Hauska o Zelivsky.

Ara bé, els moviments més representatius tenien una participació reduïda d'elements procedents del clergat, tret potser del cas anglès i el taborita. D'altra banda, una constant dels moviments és, tot just, el marcat anticlericalisme, concretat, sobretot, en la negativa a pagar els delmes. Altres líders dels alçaments, que no eren clergues, semblen haver arribat de fora a sintonitzar amb els problemes camperols. Aquest era el cas dels membres de la petita noblesa que s'adheriren a la *jacquerie*, als *tuchins* o als remences. El major líder dels taborites bohemis fou el cavaller Jan Zizka. També no es pot menystenir el paper dels juristes, més que com a dirigents, com a agents difusors d'idees i reivindicacions, com Pere de Besalú en el cas dels remences, o el jurista Mieres, que sostingué que tots els homes eren lliures segons llei natural i tenien el dret de rebre protecció del seu rei enfront dels nobles.

I què perseguïen els moviments camperols? Llevat de certes excepcions, darrere de les protestes, més que una mentalitat revolucionària, hi havia esperances de reformar el sistema dominant. Certament hi hagué revoltes, especialment centreeuropees, que reclamaven la completa igualtat de la societat, influïdes o fins i tot provocades per idees de visionaris religiosos, com també hi hagué forts moviments mil·lenaristes de protesta, que s'inspiraven en l'escatologia cristiana i advocaven per la substitució de la societat existent pel paradís en la terra. Però, els principals moviments unien a cert radicalisme el respecte per la monarquia en el terreny polític, o unien conservadorisme social i polític

en programes que no pretenien escombrar la societat existent, sinó que aquesta estiguera dirigida pels valors morals i, en particular, cristians.

La utopia de l'edat d'or, és a dir, aquella societat que no distingiria mai més els homes segons el seu estatut o riquesa —un corrent d'idees que es remunta a l'antiguitat i que va prendre força amb les heretgies medievals—, va mostrar tota la virulència de què era capaç en l'aixecament anglès. Wat Tyler, en les seues proclames, es referia a un estat igualitari, però és el sacerdot John Ball qui va anar més enllà amb els seus sermons, un dels quals conté la cèlebre frase: «quan Adam cavava i Eva filava, què hi feia el Senyor?». Després d'haver atacat violentament els senyors, Ball arribà a la conclusió que «les coses no poden anar bé en Anglaterra, ni hi aniran, si els béns no passen a pertànyer a tots, si no deixa d'haver-hi vilans i gentilhomes i estem tots units». Ball proclamà fins i tot que ja era arribat el moment de la vinguda del mil·lenari igualitari. No solament seria el regne dels sants, com afirmaven de feia temps els caps messiànics; seria veritablement la nova edat d'or. Ball va ser escoltat pels membres del baix clergat, impacients d'assumir la tasca de profetes inspirats, tant a la ciutat com al camp.

El mil·lenarisme també va arrelar a Bohèmia, en part per influència d'heretges, com els germans del Lliure Esperit i els picards, que s'havien refugiat en aquestes terres de l'Europa central, on critiquen les riqueses del clergat i proclamen la proximitat de la vinguda d'un ordre paradisiac. De fet, cap a 1420, el terreny estava adobat per a una efervescència de somnis igualitaris. Així, alguns «profetes» es posaren a predir l'Apocalipsi, a activar el fanatisme i la passió dels grups socials més humils. Però l'intent igualitari fracassà, ja que en confiar en el mite de l'edat d'or, en què es podia viure sense treballar, els taborites abandonaren el cultiu de la terra i, per subsistir, grups de taborites assaltaren i robaren camperols que no s'hi havien adherit i, el que és pitjor, aviat els imposaren cànons elevats sobre les terres que treballaven.

De les circumstàncies de les dificultats econòmiques i socials tardomedievals, senyors i camperols eixiren transformats i canviats. Sovint, els senyors territorials o els posseïdors de jurisdicció no eren els mateixos que a la fi de l'edat mitjana, en particular els membres de la petita noblesa. Eren distintes les seues relacions amb el poder polític, les estratègies d'administració de la terra, les relacions jurídiques que mantenien amb els camperols. Per tot plegat, les comunitats camperoles canviaren de fesomia, se les reconeixia autonomia i «llibertats» més o menys àmplies. Per aquesta raó, les lluites dels segles XIV i XV assumiren, més enllà de l'enfrontament primari entre senyors i

camperols, l'aparença més precisa d'una redefinició de les relacions entre comunitats i ordenació politicoinstitucional, la defensa de les «llibertats» ja adquirides i ara amenaçades pel poder senyorial.

D'altra banda, les lluites es distingeixen per l'escassa influència posterior, tret del marc local i la redefinició de les relacions mútues entre els dos blocs, com s'ha assenyalat. Les eixides utòpiques de retorn a una edat d'or igualitària, difoses en moments molt concrets per clergues radicals, no constituïren cap «solució de recanvi» generalitzada i articulada. Comptat i debatut, no hi havia cap autoritat o institució que poguera reemplaçar el senyoriu en l'organització del territori i dels homes. El rei, freqüentment massa dèbil i massa pobre, descarregà implícitament aquesta tasca sobre els senyors mitjançant cessions parcials i temporals d'un bon nombre de drets. El poder monàrquic, sens dubte, proporcionà una injecció d'energies a un senyoriu prou amenaçat pels poders urbans i les comunitats camperoles, i que en definitiva asseguraria la seua continuïtat fins a la liquidació definitiva per les revolucions burgeses.

La precarietat de la vida material

Les fams i les malalties, les guerres i la pressió fiscal, els desordres polítics, agreujaren sens dubte les condicions materials de vida dels sectors populars. La documentació que permet radiografiar els interiors domèstics, en particular els inventaris de béns, reflecteixen mancances generalitzades, en el mobiliari, la roba i el vestit, les eines o les reserves alimentàries, i mostren una simplicitat, una elementalitat, que fa pensar en una existència frugal i severa. En general, només disposen del que és estrictament indispensable. I aquest món no és el de la mendicitat, sinó el món actiu dels treballadors. Pel que fa al vestit, les fonts iconogràfiques es decanten per representacions d'extrema modèstia, és a dir, poques i simples robes, i fins i tot apareixen descalços a l'hora de treballar. Amb tot, els inventaris revelen una realitat en aparença contradictòria, perquè a l'absoluta pobresa d'indumentària es contraposa la inesperada presència de preades i cares peces confeccionades amb els draps més de moda. Emergeixen, doncs, signes aïllats d'una concessió al luxe, proves d'un benestar passat o present que ha empès a adquisicions inusuals, potser els residus d'una donació nupcial o d'un aixovar, conservat amb cura pel seu valor i pel seu significat.

En la menció dels objectes, el llit amb els seus accessoris hi ocupava sempre un lloc destacat, tant en aquells habitatges modestos on potser tot s'agrupava en una única estança, com en aquelles cases més àmplies i més confortables on l'existència dels adults i dels infants s'organitzava en espais diferenciats. Junt amb poquíssimes altres peces, el llit sembla que és l'element de base i indispensable del mobiliari. Els moments del repòs i del son no podien ser diferits excessivament després d'un jornada de treball, i la vetla, sobretot en les obscures nits de l'hivern, no solia tampoc durar gaire. Potser els dies de festa, vora el foc d'una taverna o hostel, es prolongava més de l'habitual alimentada pel vi, la xarradissa i el joc. Eren, però, moments més aviat rars, reservats al cap de família. Per a tots els altres dies, l'alternativa al treball havia d'estar representada per dormir, com confessava Arlotto, el personatge d'un conte italià: *io sono povero homo, vivo de braccia, duro fatica volentieri... Tutta la settimana io vo a opere perché vivo di quello e la sera quando io ho cenato me en vo a letto: sino istracco e dormo di subito.*

Els elements que componien el llit es repeteixen sovint: les posts de fusta amb peus, el matalàs –de llana, plomes, palla–, el cobrellit, els llençols, el coixí. Per descomptat que les diferències entre rics i pobres, a banda de les regionals, eren remarcables. No pocs, per no tenir-ne, no tenien més que una pobra màrfega de palla, de vegades compartida. Pertot s'entreveuen els signes de la pobresa: un cobrellit “trist”, llençols esquinçats, màrfegues arruïnades; però també, de vegades, altres peces noves i fines, per estrenar, que segurament serviran per a un futur aixovar. En qualsevol cas, la despesa per equipar completament un llit era considerable, i no és estrany que fins i tot en les herències quedara explícitament consignada la lleixa.

Si el llit ens posa en contacte amb el temps del repòs, l'aigua, el foc i el pa ens posen al davant de dos principis elementals per sobreviure i, doncs, dos símbols vitals. Com a tals són presents en la litúrgia caritativa i en els deures bàsics d'hospitalitat: el socors al pobre i l'acolliment del pelegrí cansat es materialitzen mitjançant l'aigua per a llevar-li la set, el pa per a reanimar-lo i el foc per a escalfar-lo. El món dels objectes gira entorn d'aquests tres elements segons una jerarquia no explicitada, però intuïda: un conjunt escàs de recipients per a contenir i utilitzar aigua i per a guardar el vi, un modest equipament relatiu al foc, un nombre de mobles i utensilis destinats a la preparació del menjar, on la referència al pa és dominant.

El foc representava l'única font de calor i l'únic mitjà de cocció del menjar de què es disposava. Amb tot, resulta molt difícil que als inventaris se'n faça referència, a

l'estructura, a la llar o al fumental, ja que les fonts l'esmenten de forma genèrica. En les cases camperoles el foc s'encenia sovint directament sobre el paviment de terra batuda, amb l'ajuda d'alguna pedra i una campana rudimentària que no impedia del tot la propagació del fum per l'estança. Amb la paleta i la manxa de ferro el foc es regulava i controlava: una cadena de ferro per a penjar l'olla, un ast per rostir els dies de festa el pollastre o la cacera.

Però, és entorn del pa, aliment per excel·lència entre les classes humils, que girava l'organització sencera del menjar. La seua importància es manifesta per les reserves de cereals conservades a les cases, i pels utensilis destinats a la seua preparació –la pastera, la post, els atuells per a la farina, la panera. Entre les reserves de grans acumulats, el blat ocupa un lloc de primera importància. Sens dubte que els sectors més pobres del camp i la ciutat consumien pa d'inferior qualitat, barrejant el sègol, l'ordi, la dacsca, el panís i altres cereals, segons les tradicions agràries i els hàbits gastronòmics locals. Però, la veritable riquesa de qualsevol casa, la dona el blat, que era la garantia segura d'un pa “bo”, i la llavor, una assegurança per al futur. I no tots en tenien. En aquest sentit, els inventaris solen assenyalar la presència de dos grups: un que posseeix reserves de cereals més o menys abundants, més o menys suficients per a les seues necessitats, i un altre que n'està totalment desproveït.

La jerarquia i la qualitat dels pans sancionava, de fet, una frontera social; el pa representava un *status symbol* que caracteritzava una condició humana i una classe, segons que fora el seu color, que podia variar del negre al blanc passant per tota una gamma de textures. Els qui consumien pa de farines inferiors, la gent de camp sovint, estaven per sota dels qui en consumien de blat, la gent de la ciutat. L'antic conflicte entre ciutat i camp també apareixia *sub specie alimentaria*, cosa que donava ales a l'hostilitat entre vilans i ciutadans. A les regions centrals italianes, els camperols, maliciosament, rebien el nom de *bocche da biada* –els cereals destinats als animals– i no *bocche da grano*, tot fent servir una categoria alimentària per definir un estatus social, els dels homes que treballaven la terra.

La major part de les activitats domèstiques eren competència de la dona. Sota la responsabilitat i la direcció del cap de família, les dones havien de fer front a les tasques domèstiques i tenir cura dels fills, d'un costat, i, de l'altre, havien de col·laborar en el camp o en el taller. Encendre el foc, preparar el menjar, poar aigua, pastar el pa, llavar, filar, teixir, apedaçar... eren els gestos quotidians amb què omplien la seua existència. Les

xiquetes aprenien de la mare els valors i el significat d'aquests gestos, la litúrgia d'aquesta vida quotidiana.

Allò que colpeix de tot plegat és, sens dubte, el sentit d'incertesa, de sort oscil·lant, d'irregularitat, que hi preval. Es tracta de fenòmens econòmics i socials de llarg abast. Els fragments d'història individuals, quan poden ser resseguits, revelen una trama de relacions socials dominades per la inestabilitat i la inquietud, un microcosmos econòmic vacil·lant, farcit de continus entrebancs, on la impotència per fer front a moments particularment crítics empeny a fugir, a emigrar i a canviar de domicili. Tota una vida de privacions, de renúncies, de lenta adquisició, en un tres i no res cau sota les urpes d'un creditor o d'uns parents rapaços. Tal vegada el signe d'una difusa pobresa és això: no poder disposar de manera duradora de les pròpies coses, ni tan sols de l'instrumental bàsic per al treball, i romandre sotmès a una cursa contra el temps i contra les lleis per assolir una herència d'objectes devastats.

En aquestes condicions, el temps de treball no sembla tenir separacions netes del temps del repòs. Els murs domèstics no assenyalen un espai on la família es podia lliurar només als ritmes dolços de la vetla vora al foc, del so, de l'amor, del menjar. Sovint eren, alhora, centres d'activitat on s'organitzava un dia rere l'altre la dinàmica domèstica i es completaven les operacions agrícoles o artesanals. L'estretor dels espais, on tot havia de desenvolupar-se, fa que la casa es presente en l'imaginari, a través dels inventaris, com un batibull de coses heterogènies, sense espais diferenciats o poc diferenciats per als diversos moments de l'existència.

Una societat convulsa

Sota la violència política, l'exclusió de les majories, les ruptures familiars i la pobresa covava una altra mena violència menys precisa, l'origen de la qual no partia d'un «odi de classe» i la diferència de fortuna —o no partia solament del binomi ric/pobre— sinó de l'experiència de la vida quotidiana. Els documents, que per regla general inventarien succintament les transgressions, indiquen que brollaven tant al camp com a la ciutat i que anaven més enllà del distintiu ètnic. Els homes i les dones medievals, camperols, burgesos i nobles, cristians i jueus, laics i religiosos, eren igualment voluptuosos, malparlats, lladres i colèrics. En la nòmina dels transgressors trobem

rodamons i perdularis, però en la seua immensa majoria el protagonisme requeia sobre homes i dones inserits perfectament en la trama de les relacions diàries de la comunitat urbana o rural, que disposaven del paraigües protector de la família i de la reputació adquirida pel treball i les obligacions fiscals. La conducta de cada persona no estava determinada en primera instància per la fe, sinó sobretot per la conservació de la fama i l'honorabilitat, un bé que calia preservar per damunt de tot. Qualsevol circumstància que significara un perjudici de la fama, individual o familiar, havia de ser reparada a l'instant, a risc de produir una topada en forma d'insult o baralla, fins a complicar-se en un homicidi.

Els registres judicials mostren, en efecte, una societat enormement convulsa els segles de la tardor medieval. La relació, però, que les transgressions guarden amb la pesta negra i els seus efectes no és més que purament estadística, en el sentit d'una major conservació dels materials documentals que permeten radiografiar-les i comptabilitzar-les. Les múltiples cares de la violència i de la vida delictuosa, doncs, són anteriors al 1348 i posen les arrels en el sistema de valors, si bé és a partir d'aquesta data que les notícies augmenten en quantitat i qualitat. La pesta, per damunt de tot, hauria escapçat les famílies, l'àmbit prioritari de protecció i suport, hauria multiplicat el nombre de pobres sobre el rerefons d'assídues caresties i hauria ampliat les esquerdes socials, a més de desestabilitzar el sistema productiu. La crisi, sens dubte, agreujà els fenòmens de marginalitat i criminalitat, com també la pauperització de certs grups socials i de desarrelament.

I la fragilitat subsegüent als desastres serà aprofitada per l'estat, cada vegada més fort, per traure'n profit. Els seus agents faran acte de presència pertot arreu, inclòs l'àmbit de la vida privada, cosa que explica al seu torn la multiplicació de les fonts documentals.

Els magistrats de la ciutat i els representats de les comunitats camperoles no tardaran gens a prendre consciència dels greus problemes de convivència diària. Si les autoritats municipals cristianes promulgaven ordenances mitjançant crides públiques, els responsables de les aljames recorrien a les «taqqanot» —plural de «taqanah»—, ordenances igualment escrites en hebreu i de compliment obligat, amb el mateix objectiu de reprimir els delictes i les conductes reprovables. La tasca complementària que fora del call desplegaven franciscans i dominicans, a dins l'executaven els rabins, l'autoritat moral; el seu influx de vegades es deixà sentir més enllà de les fronteres.

Les condicions més favorables per a la ruptura de les normes socials afloraven sobretot a les grans ciutats, sovint sobresaturades. En canvi, és més difícil percebre'n el ressò a les menudes, sens dubte perquè les solidaritats hi eren més consistentes i el marge per a les transgressions es reduïa considerablement. Les reduïen, però no n'eren absents. Ara bé, el dèficit documental en perjudici dels llocs menuts —i del camp enfront de la ciutat— produeix distorsions que cal tenir en compte. Aquestes llacunes temporals i espacials converteixen les estadístiques en mers sondeigs que ofereixen més aviat tendències, relatives als delictes considerats més greus, que no un quadre real de la criminalitat. El nombre depèn en bona part de l'eficàcia repressiva, com també del concepte mateix del delicte, variable segons l'opinió pública, els valors dominants i fins i tot la condició de l'individu. Un mateix crim podia dur a la mort o al perdó, si el transgressor disposava de suficients recursos per pagar la multa.

A la vista dels casos estudiats, veiem que darrere de l'honor, el dret a la fama, hi havia una de les causes més reiterades que suscitaven la violència. Amb l'honor, homes i dones mesuraven les forces de cadascun, per mitjà d'un diàleg farcit de tensions, de suspicàcies, de silencis incòmodes. No s'hi valien les mitges tintes, les ambigüitats, els malentesos, calia aclarir-los com més aviat millor, per evitar tot just la baralla, el desastre.

Tots els escenaris de la sociabilitat, i per damunt de tot la taverna on el vi en excés desbarata l'enteniment, eren susceptibles d'acollir agressions verbals o batusses més preocupants, de nit i de dia. L'insult és el "diàleg" més freqüent i espontani, a dins. L'elenc d'escarnis dona compte de les variacions comarcals de la cultura medieval. Al capdavall, l'arsenal d'improperis desvetla, a més d'un tresor lingüístic, estrats profunds de la consciència, baules d'uns sentiments i d'uns valors que s'expressen en injúries, metàfores i comparacions tan diverses com imaginatives. "Lladre", "embriac", "traïdor", "orat", "gos", "tacany" —en el sentit de dolenta condició i no de garrepa— són injúries intercanviables arreu dels Països Catalans. Quan les dones s'hi tornen, llavors pinten el mascle de "banyut" o "cornut"; elles, per contra, reben "paraules injurioses e vilanes" que cerquen la denigració sexual: "puta" i "bagassa" són les ofenses que més s'escolten, arredonides amb precisions complementàries: "bagassa merdosa" o "caga sanc merdosa", "truja", "gossa" o "borda".

De l'insult o el gest despectiu a la baralla només hi havia un pas, franquejat molt sovint. Els escenaris de les disputes coincideixen amb els de la vida quotidiana, el carrer i la plaça, la vinya o el taller, dins les cases, al fossar o als recintes eclesiàstics, davant de

testimonis. Les mans no són, precisament el problema, sinó els objectes que feien servir per fer més mal. Qualsevol eina era una arma potencial, si hi havia la “ira” pel mig, l’“instint diabòlic”. Una pedra es podia convertir en un projectil, tot i que per damunt de tot s’imposava el «coltell» o l’espasa. La baralla podia acabar en desastre, en morts involuntàries que arrossegaven les famílies a més violències, a més venjances, a més odis, que les futures generacions heretaven com un patrimoni més, si no hi havia abans un jurament de pau i treva de cent anys i un dia, negociat per mitjancers.

L’agressivitat fermentava al caliu de les convivències difícils. La família no escapava tampoc dels estralls dels impulsos virulents, dels quals les dones eren víctimes propiciatòries. Les raons de tantes baralles són tan diverses com diversos són els episodis. Espontaneïtat i premeditació, rancúnies familiars i rivalitats pels engranatges del poder local, l’enveja i el mal veïnatge, atemptats sexuals i segrestos de fadrines, dots i deutes pendents... Però, al darrere de tot subjau, com hem dit, l’honor, la “bona fama”, la credibilitat no sols individual sinó de la família sencera. En la reparació de l’honor temporalment lesionat descansava, ben mirat, la pau i l’harmonia del col·lectiu. La violència, doncs, restaurava l’ordre, al marge de l’autoritat i de la seua justícia rapaç, i esdevenia un llenguatge més, que es desplegava en una constel·lació de formes i signes compartits per tothom, i juntament amb el xafardeig o el rumor il·luminen zones d’ombra de la cultura de la tardor gòtica.

Els insults i les baralles, doncs, eren un fenomen prou freqüent i comú en la societat medieval com per no tenir conseqüències perdurables en la vida, fins i tot en el cas de l’homicidi. L’exclusió social només succeïa en casos ben excepcionals. El robatori, en canvi, suscitava més inquietuds, la seua condemna s’articulava sobre diferents nivells del discurs ideològic, en una combinació del costum, els preceptes religiosos i la literatura didàctica. El temor del lladre ha estat una de les grans pors medievals. Ara bé, pels objectes i les coses robades, despunta el vincle amb la pobresa, o si més no amb la necessitat, com ara gallines i altres animals, fruites dels horts, penyores de les cases dels prestadors, roba.

El robatori de poca importància tenia un escenari idoni en l’àmbit de la domesticitat, la del mosso i la mossa, o dels treballadors eventuais que es llogaven sobre el camí, que aprofitaven qualsevol ocasió per a completar el que consideraven una retribució insuficient per part de l’amo. La freqüent identificació de l’inculpat amb els furts com a «fill de» i «menor de dies», ens posa sobre la pista d’un protagonisme

majoritari d'aquell que no ha arribat a la maduresa, exactament igual com passava en la violència quotidiana.

Tota societat necessita vàlvules d'escapament enfront dels problemes i les tensions que la sacsegen diàriament. El joc complí en la societat medieval la mateixa funció d'evasió que el circ en l'Imperi romà o l'esport en el món modern. La massa masculina, sobretot, s'hi adherí sense distinció de classe o confessionalitat religiosa. No calia cap infraestructura enorme i costosa. N'hi havia prou amb un racó, una taula o simplement el terra per organitzar una partida. Entre els objectes inventariats de mercaders o rodamons a qui sorprenia la mort en el camí, de vegades hi havia una bosseta amb daus. N'hi havia que eren tallats en ivori, peces cares que servien de penyores o seguretat d'una transacció. La literatura recorria a les imatges del joc, amb tota la càrrega d'atzar i fortuna, o desgràcia, que l'impregna: «a joc de daus vos acompanyaré», fa un decasíl·lab d'Ausiàs Marc en referir-se a la dama.

Hi havia jocs permesos, com els escacs, una «competició» que emulava sobre el tauler estratègies de batalla amb torres, cavalls, alfils, peons, reis i reines. La societat que venerava el cavaller i l'ofici de les armes es reconeixia en els escacs. Uns altres jocs, com els daus i els naips, provocaven prevencions. Mentre no foren més que un joc innocent, d'omplir estones buides o de descans, els rectors de la comunitat practicaven la tolerància. Però, sembla que aquesta opció era excepcional. El veritable atractiu del joc residia en els diners implicats. Convertit en una passió irresistible, el joc causava estralls, comprometia el pagament dels impostos, amenaçava el futur de les famílies. Sens dubte, el joc involucrava tot l'espectre social, sense distinció d'edat i fortuna. Ara bé, tal com passava amb els insults, les baralles i els furts, els fadrins, els «macips», en foren víctimes propiciatòries.

La joventut no era solament l'etapa biològica de les borratxeres nocturnes, dels jocs clandestins, de la fortalesa física, d'una agressivitat mal temperada per una societat urbana que l'assimila malament. Era també el temps del sexe, més que de l'«amor», en la seua versió venal o compartit. Ara bé, el sexe ens arriba sempre a través del filtre de la transgressió, dins i fora del matrimoni.

Sobta, d'entrada, el reduït nombre de delictes sexuals registrats per les corts de justícia, considerats així pels contemporanis: adulteris, homosexualitat, raptos, violacions i altres desviacions del codi socialment acceptat. Més que una baixa temperatura libidinosa, o un control excel·lent per part dels tribunals, hi pesava, d'una banda, la

permissibilitat prou laxa, que concernia a tothom, inclosos els tonsurats; i de l'altra, el sentiment púdic de callar certes agressions, que lesionarien l'honor de la dona i la família o podrien derivar en venjances perilloses. Cal malfiar-se, una vegada més, de l'estadística. El nombre de fets catalogats com a delictius és atzarós, i han deixat rastre documental sobretot aquells que per la seua gravetat demanaren investigacions posteriors i les corresponents esmenes mitjançant les penes monetàries, o l'aplicació de la pena màxima.

Les pulsions sexuals masculines —de les femenines pràcticament no en sabem res— òbviament es desbordaven durant la joventut, abans del matrimoni. Per evitar mals majors i tenir protegides així les filles de les famílies honorables, la prostitució va ser legalitzada i fins i tot passà a convertir-se en un engranatge més de la fiscalitat urbana i senyorial. Les mesures punitives anaven dirigides contra la prostitució clandestina. Menada per proxenetes d'origen obscurs, i a voltes procedents de geografies llunyanes, evitava pagar impostos, escapava al control dels oficials reials o senyorials i entorn seu germinaven incidents pertorbadors de l'harmonia local, insults i baralles. Per als joves, el recurs a la prostitució garantia l'aprenentatge sexual abans d'accedir al matrimoni i, alhora, refrenar les ardències conflictives. Anar a la tafureria o a l'hostal del call amb l'esperança de trobar una «dona pecadora», entrava dins la normalitat social i fisiològica. Just al contrari, aquell que se n'abstenia, d'anar-hi, ni que fora una vegada a la vida, podia ser sospitós d'una sexualitat desviada del cànon heterosexual.

TEMA VII LA REPRESA

La reconstrucció agrària i la irrupció de l'agricultura comercial

A ritmes diferents i cronologies regionals diverses, l'atmosfera econòmica general d'Occident començà a canviar, primer tímidament des de la segona o tercera dècada del segle XV, per fer-ho de manera ferma a partir de la segona meitat de la centúria. La reconstrucció dels camps es posà de manifest sobretot en les noves rompudes. L'esforç, lent i costós, fou tasca majoritàriament dels camperols mateixos, mitjançant una ocupació espontània, anterior al retorn dels senyors. Però, en la colonització trobem també els propietaris, senyors laics, abadies, de vegades burgesos i oficials reials, que tornaven a entrar en possessió dels antics predis i procuraven desermar-los.

A mesura que avancen els temps medievals, la ingerència dels consells urbans en el camp es fa cada volta més intensa. El fet transcendental no és que els senyors hi traslladen la seua residència permanent, que ja és important per si mateix, ni tampoc que les ciutats absorbisquen els sobrants demogràfics del món rural; el fet transcendental rau en la consolidació definitiva intramurs dels mercats comarcals i regionals, i que els patricis, sota l'empenta dels mercaders, hagen considerat des de ben aviat el camp com una zona privilegiada d'inversions, tant des del punt de vista de la transferència d'operacions de crèdit altament especulatives i generadores de grans beneficis, com de la compra de parcel·les, heretats, masos i alqueries senceres. Aquests dos fets estan carregats de conseqüències. En primer lloc, la comercialització del producte queda en mans dels mercaders, sovint associats en companyies especialitzades, mentre que el camperol queda relegat a la venda al detall, i fins i tot els senyors han de negociar les partides, i els preus, amb aquests agents intermediaris. En segon lloc, des d'aquesta posició de força, i sempre emparats per les legislacions urbanes, orienten la producció agrària en funció dels interessos mercantils que presideixen les seues accions econòmiques.

Tot i l'hegemonia de l'emfiteusi arreu d'Occident, ja des de la primeria del segle XIV començaren a generalitzar-se els contractes temporals dels arrendaments i les parceries. L'arrendament revestí diferents formes, per la seua durada i naturalesa. A l'arrendament perpetu o per una o dues generacions es preferiren els contractes temporals, en funció dels cicles de cultiu. El senyor, o el propietari urbà, en revisaven periòdicament les clàusules, les adaptaven al moviment dels preus i a les condicions del mercat de la

terra, disposaven de les terres a la fi del contracte i es dirigien a un tercer o mantenien la seua confiança a l'antic arrendatari. L'ús d'aquest contracte cal relacionar-lo amb les transformacions experimentades pel món rural arran de la monetarització i el desenvolupament mercantil.

Durant la baixa edat mitjana és freqüent trobar no solament camperols rics sinó també homes de ciutat, propietaris alodials o tinents, que recorren a contractes d'arrendament per a encomanar a tercers el conreu d'una part del seu patrimoni a canvi d'una renda fixa. Arreu d'Europa la difusió de l'arrendament va unida a la penetració del capital urbà en el món rural i porta aparellada un cert progrés tècnic i una orientació mercantil de la producció guiada per la cerca del benefici empresarial. Els sectors mercantils veieren en l'adquisició de la terra un mitjà per a donar una base més estable i major garanties als seus negocis, una més àmplia seguretat de cara als riscos de les operacions comercials, de més rendiments però menys segures. Els burgesos estimaven la inversió en la terra com el complement natural de l'activitat principal. En l'adquisició de terra influí igualment el desig de prestigi social. Posseir terres, tenir a disposició una vila on passar part de l'any, imitant la vida dels nobles, esdevé l'ideal de sectors importants de la societat ciutadana.

Hi influí també l'aspiració a un cert autoconsum, a menjar productes de la terra pròpia, evitant les oscil·lacions del mercat.

Però, foren els contractes de parceria o mitgeria, també dits a casa nostra contracte «a llauró» i *mezzadria* a Itàlia, els que oferiren als propietaris moltes més possibilitats d'intervenir-hi, des del moment que s'implicaren directament en la conducció de l'explotació a través del repartiment dels productes i de la inversió de capitals, sobretot per a l'adquisició de llavors. La parceria és un contracte en virtut del qual el propietari cedeix l'ús temporal d'una terra o conjunt de terres a un camperol a canvi d'una renda proporcional a la collita, proporció que variava en funció de les contribucions econòmiques que el propietari feia en l'explotació. Ara bé, ni l'arrendament ni la parceria, a diferència dels establiments, no donaven als conductors cap dret de propietat emfitèutica sobre les terres, de manera que no la podien traspassar a tercers, ni vendre, ni empenyorar o deixar en herència.

Pertot arreu s'observen noves estratègies agràries. Bàsicament, aquestes consistiren en la selecció de cultius sobre les terres més idònies per a intensificar els rendiments i obtenir articles competitius en el mercat, i en la selecció entraven plantacions

tradicionals i, preferentment, d'altres que, o bé es desconeixien, o bé ocupaven un lloc subaltern en els sistemes agraris d'Occident. Així, doncs, es pot parlar amb freqüència d'una veritable «reconversió» de les economies agràries tradicionals. Factor decisiu fou, cal insistir-hi, el domini de les ciutats i dels seus mercats sobre els camps, per tot el que implicava d'augment de la població i del consum urbans, de nivell de vida més elevat i de mitjans de transport que permetien expedir a distància productes a bon preu. Per això, principalment als territoris ben situats des d'un punt de vista comercial, sovintejaren l'especialització de cultius, fins i tot monocultius, dominada i imposada pels mercaders, com una mena d'economia «especulativa» que, de forma sistemàtica, relegava les espècies tradicionals, alhora que introduïa una nova mentalitat. De tota manera, i com una anticipació de l'agricultura contemporània, sembla que va ser als països mediterranis on, afavorits per unes condicions ambientals més benignes i per la particular estructura de la propietat, l'agricultura comercial tingué més possibilitats per al seu desenvolupament: arròs, safrà i canyamel (sucre).

La difusió del crèdit

Tant en el medi rural com en l'urbà, a l'escala modesta de l'explotació familiar, la manca de numerari és endèmica. El crèdit no ha fet més que expandir-se a Occident des de les últimes dècades del segle XI, quan es disposen de les primeres referències documentals, però és des de final del segle XIII que experimenta una difusió extraordinària. Aquesta difusió, cal vincular-la al paper cada vegada més important del mercat, a la densificació de les relacions entre camp i ciutat i a la progressiva immersió de les empreses camperoles i artesanes en una economia d'intercanvis, però també a les coercions del sistema feudal i a l'augment de la fiscalitat urbana.

Però, també a la darrerria del XIII i primeria del segle XIV veiem que el crèdit es difon en relació amb els primers símptomes dels problemes agraris. Així que comencen a sentir-se els efectes de la crisi, és a dir, les primeres caresties de cereals, camperols i ciutadans hi acudeixen de forma generalitzada. Pertot l'endeutament es desenvolupa en regions superpoblades, on les explotacions camperoles són reduïdes a superfícies força exigües per a permetre la supervivència, mentre que a la ciutat els salaris baixen i augmenten els preus dels productes bàsics.

Amb tot, la sol·licitud de petits manlleus desconcerta. En principi cal esperar que responguen al parell d'objectius assenyalats pels antropòlegs, que són la inversió i el consum (la necessitat), i cal dir que la majoria dels actes rebuts pels notaris obeeixen a aquestes necessitats. És a dir, al darrere hi ha la debilitat de les estructures agràries i artesanes i les dificultats de les economies familiars, vulnerables a les fluctuacions de la conjuntura, per a assegurar la seua pròpia reproducció. De vegades, però, veiem famílies camperoles o artesanes mal equipades amb eines, o amb minses reserves alimentàries, que acudeixen al mercat del crèdit, no per comprar els útils que millorarien el treball, sinó per despeses de prestigi o confort, com ara la compra d'un vestit luxós, l'adquisició d'armes costoses o el sufragi d'un pelegrinatge.

La documentació permet de vegades captar un crèdit intern en el món rural. Les famílies de notables, les que compren terres i lloguen animals, presten també diners i llavors. Per descomptat que es tracta en tots els casos d'un crèdit de petit radi i escassa envergadura, més en productes que en diners, que amb prou feines traspassa els límits locals.

Els inversors són majoritàriament d'extracció urbana, que inverteixen en el crèdit els beneficis obtinguts de l'activitat comercial o artesana. La vasta circulació de capitals entre camp i ciutat, en benefici d'aquesta última, cal considerar-la com un mecanisme d'expropiació del camperolat, però també com una forma suplementària d'extracció de rendes. Es també amb els ciutadans que les comunitats rurals s'endeuten col·lectivament.

Per descomptat, el crèdit protagonitzat pels jueus fou fins al segle XIII majoritari, escrupolosament regulat per les legislacions urbanes i generals, que en fixaven la taxa d'interès: del 20 % a la Corona d'Aragó al 60 % i més als països de l'Imperi. Ara bé, prompte patiren la competència cristiana i en alguns territoris, com ara la Corona d'Aragó, foren superats i arraconats a un paper més aviat subsidiari.

La tipologia del crèdit varia segons els països, encara que difereixen més en la nomenclatura que no en el fons. Les modalitats més importants van ser el préstec o *mutuum* i les rendes constituïdes, anomenades censals a la Corona d'Aragó. Practicat, sobretot, però no únicament, pels jueus, el *mutuum* prenia la forma del reconeixement de deute, en el qual el manllevador admetia deure al prestador la suma prestada, i prometia de tornar-la en el termini fixat, amb el benefici —*lucrum*—, que depenia de la duració del préstec.

El censal, la forma de crèdit més estructurada i expandida, simulava la forma d'una transacció o d'un contracte de venda, en el qual el manllevador o el deutor venia al prestador o creditor el dret de percebre rendes periòdiques, el preu de les quals era el capital prestat. Mentre que els préstecs es basen en una restitució ràpida i a un interès elevat, les rendes són de duració il·limitada —ja que la restitució del capital queda a mercè del manllevador— i d'interès baix, i han afavorit l'accés al mercat del crèdit, com a peticionaris o lliuradors de capitals, un ventall ben vast de la societat, compresos els sectors populars. La lògica d'ambdós també és diferent. La finalitat de les rendes constituïdes no és especulativa, com la del préstec, sinó rendista. No es persegueix tant el lucre, l'alt interès, com la perpetuació d'una renda.

El baix interès, els mecanismes de protecció del censalista i sobretot l'escalada dels carregaments de les institucions públiques contribuï a la formació d'un mercat regular del crèdit, com també a l'especialització censalista d'una àmplia i heterogènia capa de rendistes, d'extracció preferentment ciutadana, encara que s'estenia també a la noblesa, a camperols acomodats i a sectors passius com ara viudes i eclesiàstiques. L'existència d'aquest mercat cada vegada més dinàmic posava en circulació, tant al camp com a la ciutat, una important massa monetària, com a resultat de la suma i mobilització dels petits capitals invertits. Però, el censal rarament servia per al finançament d'operacions reditícies, ja que en la majoria dels casos es tractava només d'una solució d'urgència a dificultats conjunturals, en les quals es consumia ràpidament el capital prestat. Ben aviat se'n feu evident la contrapartida, l'endeutament, que adquirí un caràcter estructural tant en la comptabilitat dels consells municipals i dels senyorius com en la reproducció econòmica de la petita explotació camperola i de l'empresa artesana.

Economia urbana: de la crisi a la reconversió

Tot i les dificultats pròpies de la depressió baixmedieval, les ciutats incrementaren a moltes parts d'Europa la seua funció com a centres organitzadors de la vida econòmica, gràcies a l'absorció d'emigrants de procedència rural, a la regulació del mercat de productes agraris i a la realització de la majoria de les operacions corresponents als sectors manufacturer i mercantil, i també d'altres serveis igualment necessaris. A més, juntament amb les formes tradicionals d'organització, basades en el monopoli i el privilegi, de les

quals són exemple principal els gremis, sorgiren per primera vegada en la història europea fets de capitalisme comercial units a l'auge de la demanda i a la possibilitat d'establir manufactures en àrees rurals o en àmbits urbans no subjectes a la reglamentació gremial. Eren encara, però, fenòmens incipients, que durant segles no modificaran els fonaments del sistema socioeconòmic, però que tenien bons suports per a arrelar, créixer i modificar algunes de les seues condicions, sobretot pel que fa a la tendència a l'especialització manufacturera a algunes regions europees, i també a l'èxit dels processos de reconversió agrària, i a les possibilitats també de capitalització i aplicació d'inversions en el comerç.

Així i tot, es detecta cada vegada més la intervenció dels mercaders al llarg de tot el procés productiu. Per descomptat, un carnisser o un taverner podien comprar directament al productor l'ovella, el porc, el vi o la cervesa, que venien després als seus clients. Sovint, però, el mercader majorista —mercader de draps, de bestiar de vins...— s'interposava entre el productor i l'artesà, i se n'endua naturalment part del benefici. Aquesta mediació s'accentuava en les professions que utilitzaven primeres matèries arribades de lluny, com ara la fusta, els productes tintoris, el ferro, el coure o l'estany. La gran expansió manufacturera castellana del segle XV derivà en la pugna pel control de la llana entre ramaders, mercaders exportadors de Burgos i armadors del nord, d'una banda, i productors artesans, de l'altra. Amb grans dificultats es va anar imposant una política proteccionista de la manufactura reclamada pels primers, d'abast limitat segons les circumstàncies de cada moment i els interessos monetaristes de la monarquia, que se saldà en benefici dels primers, però amb algunes victòries parcials dels segons. Mentrestant, a Barcelona, una de les qüestions bàsiques de l'enfrontament entre el partit de la Busca, representant del poble menut, i la Biga, representant de l'oligarquia financera i mercantil, es referia precisament al proteccionisme reclamat pels buscaires i la llibertat comercial defensada pels bigaires. De la mateixa manera, el mercader es mostrava interessat a controlar la distribució del producte fabricat per l'artesà. El forner podia encara vendre ell mateix el pa i el sabater, les sabates. Però la venda de draps passava pel mercader draper o de vegades pel sastre. També el llaurador podia vendre in situ la seua producció, però la distribució d'aquells articles destinats als mercats regionals i internacionals, com és el cas del sucre o el safrà, quedava enterament en mans del mercader. Malgrat sobtades alteracions conjunturals, la tendència general dels preus i salaris reals del sector manufacturer fou a l'alça durant tota l'etapa depressiva, especialment a la segona meitat del segle XIV: a Anglaterra, el preu d'articles manufacturats va créixer, a partir d'una

base 100 per a la primera meitat del segle XIV, a 176 per als metalls, entre 1351 i 1400, 160 per als productes tèxtils i 230 per a les manufactures metàl·liques, mentre que els salaris de la construcció creixien un 50%. Implica això, doncs, una “edat d’or” pel que fa a la capacitat adquisitiva de l’artesanat? No necessàriament, ja que no s’ha d’oblidar les grans diferències en el si dels treballadors urbans, en el sentit que només els mestres i els amos d’empreses obtenien beneficis significatius, ni tampoc la manca d’elasticitat dels salaris d’oficials i obrers enfront de les oscil·lacions freqüents dels preus en el mercat urbà i les alteracions monetàries.

La unitat de producció continua sent el taller, l’obrador o la botiga amb un mestre, la seua família, eventualment un ajudant i un aprenent. També sovintegen les associacions d’artesans d’un mateix ofici, mitjançant la forma tradicional de petites companyies i capital modest, de duració variable, entre un i deu anys, basades en el treball compartit i en el repartiment de beneficis en funció del capital aportat. Tanmateix, les grans empreses requerien una organització i una distribució de treball més complexes, basades en la juxtaposició d’aquestes cèl·lules base. És el cas de les tintoreries i tallers de teixits dels Medicis i Datini a Florència, les grans obres de construcció de palaus i catedrals o, sobretot, les drassanes de Venècia, on es fabricaven les galeries de la ciutat, que entorn del 1450 era l’empresa més gran d’Occident amb més de 1.500 obrers, entre fusters, cordellers, calafats i d’altres

Per descomptat, les desgràcies de l’època tingueren el seu reflex en la vida de les ciutats, i sovint amb especial agudesesa. En els períodes d’epidèmia, el contagi hi era més fàcil, i hi havia emigracions temporals, sobretot dels grups més acomodats, tot incidint en la paralització de l’activitat econòmica. Les dificultats també eren considerables en temps de guerra, de fam, davant els problemes de l’abastiment. Així, doncs, és possible trobar nombrosos exemples de degradació de l’espai urbà, sobretot al segle XIV.

La tendència, però, es va invertir durant el segle XV pertot arreu, tot i que ja abans hi havia hagut casos nombrosos de resistència i adaptació de les ciutats a les noves circumstàncies, en particular als centres de tipus mitjà. En aquest creixement, la ciutat revelà un comportament particular, que ja va mostrar durant els moments dramàtics de la crisi. Ens referim a la contínua immigració des de les zones rurals, que s’intensificà des de mitjan segle XV gairebé pertot.

Tampoc no cessaren per complet les empreses de noves fundacions i concessions reials de nous mercats i fires. Aquesta segona colonització ofereix un contrast amb la dels

segles anteriors, ja que els establiments eren de fet petites ciutats, és a dir, cruïlles de camins, reunions de mercats i fires, poblacions en definitiva organitzades ràpidament en funció d'una economia d'intercanvis entorn de la plaça central. També sorgiren ciutats fortes, protegides per una grossa muralla quan se'ls assignava límits difícils de defensar, en particular a les terres occitanes, escenari dels enfrontaments entre francesos i anglesos (bastides). Amb tot, més que per la fundació de nous nuclis, la fi de l'edat mitjana es caracteritzà per l'expansió de les grans ciutats, que absorbién ravals, dominaven els suburbis i atreien, com hem dit, les poblacions i les energies dels territoris propers. Això era degut, sobretot, a una molt clara concentració de les activitats econòmiques o polítiques en profit dels centres privilegiats, però també a l'evolució de les tècniques — construcció de naus molt més grans, perfeccionament del mercat dels diners i de la banca—, que exigí una especialització, només possible allà on hi havia un mercat laboral suficient i una mà d'obra qualificada per al desenvolupament de manufactures complexes, però una economia mercantil dinàmica capaç de permetre la fluïdesa dels intercanvis i els processos d'acumulació de capital comercial. També la concentració del poder polític n'afavorí unes poques en perjudici d'altres. En aquesta època es fixaren les grans capitals, ciutats de les corts, amb els seus palaus i produccions de luxe, i que vivien de la incessant afluència de visitants, dels seus hostals i de les seues universitats: París, Londres, Nàpols, Roma.

Els progressos del comerç i noves àrees de desenvolupament

En el sector de la producció urbana i dels intercanvis mercantils els efectes de la crisi foren més diluïts, més ordenadors que destructors, tret de casos molt puntuals, més diferenciats segons les regions i els períodes. Certament, les fires de Châlon, un dels llocs de trobada del negoci mundial, s'enfonsen entre el 1361 i el 1365, i acaben en una completa ruïna cap al 1420. Unes altres, però, amb vocació local o regional, no perden importància i fins i tot coneixen un auge espectacular, com les fires de Ginebra, amb quatre trobades anuals, on acudien milanesos (fustanys, armes, ferreria), florentins (banca), genovesos (draps anglesos i flamencs, pells d'Alemanya i dels Balcans, plata alemanya, espècies) i alemanys del sud (draps suïssos, coure hongarès, teles de Constança, pells poloneses i russes i, a través de la Gran Companyia de Ravensburg, sucre valencià). D'altra banda, les crisis de mortalitat influïren en l'activitat manufacturera i

comercial, per efecte de la disminució del nombre de treballadors i per l'evolució de la demanda, que experimentava un notable increment amb el consum de productes mitjans i fins i tot de luxe per part d'amplis sectors de la població. També, el fort descens demogràfic influí de forma significativa en la redistribució de la població entre el camp i la ciutat. Aquesta redistribució, i els moviments migratoris que se'n derivaren, foren factors determinants en la successiva ordenació de la producció artesana. A partir de la segona meitat del segle XV, i especialment al darrer terç, s'aprecia un notable canvi de conjuntura, sobre el rerefons de la represa demogràfica. Una recuperació que s'inicia al camp en forma de rompudes, pujada dels preus agrícoles i reajustament de les rendes, tal com hem vist. Els transports continuen millorant. Ja des de la primeria del segle XIV, a la costa atlàntica de la península Ibèrica, punt d'intersecció entre les tècniques del nord, que proporcionaven unes naus pesants i robustes amb gran capacitat de nòlit, i les tècniques del sud, més orientades a la fabricació de vaixells llargs, fàcils de maniobrar, sorgí l'instrument dels grans descobriments: la caravel·la de tres pals i una capacitat mitjana de 60 a 100 tones, encara que les caravel·les de l'àmbit hanseàtic podien arribar-ne a les 400. En conjunt i després d'una possible disminució durant el segle XIV, s'observa una tendència a l'augment del tonatge durant la centúria següent.

Els vaixells podien ser propietat d'un o diversos armadors. Els mercaders hi posseïen sovint participacions. El poder públic també podia intervenir en la construcció i la gestió de les naus. Les galeres de Barcelona, que a final del segle XIV intentaren establir una ruta comercial directa amb Síria, pertanyien a l'estat. Això mateix succeïa a Venècia, que havia mostrat el camí dues generacions abans. Així, la *Signoria* construïa i equipava les galeres i les llogava als seus homes de negocis per a viatges comercials, la direcció dels quals, la data de partida i les escales eren fixades per endavant. Aquest és el sistema de la *muda*, que també es troba a unes altres ciutats estat com Florència.

Encara que practicat modestament abans del 1350, l'assegurança marítima es va generalitzar arreu del Mediterrani. A causa de la competència entre els asseguradors, les quantitats pagades no eren massa altes. Cobrien els casos d'accidents en el mar, com també casos de pirateria o cors. Les primes d'assegurança eren més baixes quan l'itinerari es fixava per endavant. Així, un vaixell podia costar un 2% del total de la càrrega noliejada per a una nau genovesa que es dirigia a Mallorca, un 3% si ho feia a Cadis i entre un 5,5% i un 7% si ho feia a Anglaterra.

Mentrestant, els mercats no cessen de créixer. La pèrdua d'espais de l'Extrem i Pròxim Orient, consumada cap a la meitat del segle XV, és compensada a poc a poc pel progrés de l'exploració marítima menada pels portuguesos al llarg del continent africà, i per l'activitat constant de la navegació comercial des del Mediterrani occidental al mar del Nord. A partir dels anys 1460-1470, el negoci amb la Guinea i la descoberta dels arxipèlags de Madeira, les Canàries i les Açores obren noves perspectives: illes del sucre, del vi i de les primeres plantacions amb esclaus de l'Atlàntic. A la fi del segle, amb els grans descobriments, l'espai de l'economia mundial ateny uns límits veritablement insospitats.

Però, malgrat el desenvolupament del tràfic atlàntic, el comerç mediterrani, en totes les dimensions, continua sent la principal cruïlla, que es disputen entre si diverses potències econòmiques. Sorprenentment, la majoria de les places bancàries d'Occident, definides com a centres financers amb un mercat monetari organitzat i una regular cotització dels canvis, se situen en l'àmbit mediterrani. Del segle XV, només Bruges, Londres, Ginebra i Sevilla poden competir amb Bolonya, Florència, Gènova, Milà, Nàpols, Palerm, Pisa, Roma, Siena, Venècia, Montpeller, Barcelona, Palma i València.

Fires i mercats reprenen l'activitat i els mercats, més que mai, fan circular productes i capitals. Ara bé, enfront dels centres tradicionals —italians i catalans— s'aprecia de mica en mica l'ascensió de noves fortunes econòmiques en els camins de mar i terra: Castella, Anglaterra i Holanda, l'Alemanya meridional i la Llombardia.

La xarxa del comerç italià no s'estenia massa pel nord d'Europa. Bruges era el seu punt terminal. Al nord dels Alps i a l'est del Rin hi havia una densa xarxa comercial dominada pels mercaders alemanys associats amb la Hansa. La Lliga Hanseàtica era una confederació política, molt poc definida, de ciutats alemanyes, que es creà el 1367 amb la finalitat de contrarestar l'amenaça que per als interessos dels ports del nord d'Alemanya suposaven els danesos. L'acord signat per les setanta-set ciutats que es reuniren a Colònia el 1367 fou l'inici de nombroses campanyes diplomàtiques a favor dels interessos de les ciutats alemanyes, dutes a terme de forma intermitent al llarg del segle XV. Però, la Hansa era una confederació extremadament difícil de dirigir, els membres de la qual tenien interessos divergents. El comerç alemany no es desenvolupà durant aquest període de manera comparable a les companyies a escala mundial i als elaborats sistemes financers d'altres bandes. Era molt més simple i a escala molt més petita. El típic membre de la Hansa era un mercader individual que viatjava amb els productes que volia vendre.

Tanmateix, ja al segle XIV, els alemanys dominaven el comerç al nord d'Europa. Així, comerciaven entre Novgorod i Bruges, amb productes essencials, com ara les pells russes, el blat prussià, la fusta del Bàltic, el vi i la sal francesos, els draps flamencs i anglesos. Aviat els hanseàtics hagueren d'enfrontar-se a la competència de les naixents zones mercantils d'Anglaterra i Holanda, que intentaren seriosament trencar el seu monopoli d'importació i exportació del Bàltic. En general, tanmateix, aconseguiren mantenir posicions, sense a penes modificar el seu predomini en el comerç internacional.

Al compàs de les noves directrius de l'economia urbana i mercantil es revisaren les bases conceptuals sobre les quals recolzaven. Sobretot, va ser en la qüestió del préstec amb interès —usura—, on les reflexions es multiplicaren. Es tractava de no posar un fre a la vida econòmica, de perseguir els incessants subterfugis i de tenir en compte tant com fora possible la realitat. La rehabilitació del mercader va ser un altre pas endavant. Tal com proposava Francesc Eiximenis, en la mesura que gràcies a ells les ciutats podien ser alimentades a gran risc de les seues persones i béns, els mercaders havien de ser ajudats i protegits pels poders públics. Representaven la vida de la terra, el tresor de la *res publica*, l'aliment dels pobres i el braç de tot bon negoci. Sense mercaders, les comunitats declinaven i els prínceps esdevenien tirans.

D'origen fonamentalment, encara que no exclusivament, italiana, la literatura per a mercaders està plena de consells pràctics i precisos. La *Practica della mercatura* de Giovanni di Antonio da Uzzano abunda en plantejaments sobre monedes, pesos i mesures o navegació. El primer tractat imprès sobre mercaderia fou el del florentí Giovanni Chiarini, el 1481, titulat *Libro che tracta di mercantie et usanze de paesi*, mentre que el primer tractat sobre comptabilitat per partida doble és degut al franciscà Luca Pacioli (*Tractatus de computis et scripturis*). Un mercader de Ragusa, Benedetto Cotrugli, ofereix diversos consells sobre inversions en el seu llibre, de 1458, *Della mercatura et del mercato perfetto*. En tot cas, comerciar significa escriure, ja que el mercader no solament ha de tenir els seus llibres de comptes, sinó que ha de dur sempre damunt un petit quadern, on consigna les dades que podrien ser-li útils. El cas de Francesco Marco Datini (1335-410), del qual es conserven més de 500 llibres de comptes i 140.000 documents, sobretot correspondència, el que es conserva dels arxius dels Mèdici i de la Gran Companyia de Ravensburg, demostren que els consells de Cotrugli es corresponen amb unes pràctiques bastant difoses.

Els mercats i l'economia camperola

Els camperols medievals no podien ser del tot autosuficients. Per aquesta raó el mercat els era necessari: ací venien els seus excedents per pagar i per comprar, és a dir, per transformar una part de la collita en moneda, a fi de satisfer la renda i les diverses càrregues, i també amb la finalitat de comprar un cert nombre de productes no produïts per la pròpia explotació, des de la sal i el calcer fins a les eines i els atifells domèstics. La família camperola, doncs, malgrat el seu ideal d'autosuficiència, és arrossegada cap al mercat.

Però, la relació del camperolat amb el mercat és força complexa. No resulta gens fàcil esbrinar en quina mesura les fluctuacions de la producció regulaven el consum intern de la comunitat domèstica, forçant-lo sota l'empenta de necessitats indefugibles, com ara les obligacions fiscals, o més simplement les exigències de noves sèmres o inversions. Sense oblidar que el camperol dirigeix una unitat domèstica i no una empresa comercial, hi ha condicions perquè una família adopte una estratègia destinada al creixement de la producció o bé a la reducció del consum? No podem transferir els nostres models econòmics a una agricultura com la medieval, caracteritzada per reduïts nivells de consum: la tendència havia de ser d'augmentar-lo, en cas de bona collita, mentre que la venda responia més que res a pressions externes. El que més compta, però, en un breu termini i quasi segurament en un termini mitjà, és que no era fàcil l'adaptació de la producció agrícola a l'oscil·lació dels preus, llevat del restringit grup benestant. I això, no sols per la resistència psicològica i social dels camperols envers els canvis, sinó també per la seua escassa capacitat d'adonar-se de la complexitat de tals variacions, la també escassa disposició d'apreciar l'eficàcia de les pràctiques culturals i d'atribuir-les un pes no inferior al dels agents naturals i sobrenaturals.

Això no obstant, per molt que tendira cap a l'autosuficiència, la petita explotació camperola no quedava exclosa del mercat, sinó que vivia en la seua òrbita. Els cànons en diners determinaven necessàriament un contacte directe, perquè calia procurar-se'n per liquidar-los. Però, quins preus trobaven els camperols en el mercat? Atribuïnt als preus medievals una capacitat de transmissió d'estímuls econòmics i de regular activitats, es podrien reduir els problemes, de manera molt esquemàtica, al de les respostes a una collita abundant o a una collita magra. En el primer cas, és versemblant que, en contractes

associatius, o quan el cànon que s'havia de pagar s'establia en natura, la família augmentara el consum propi. És dubtós que la consegüent disminució del preu, que frenava l'alternativa de la venda, encoratjara sèmres més copioses, i tot fa pensar que no. Si el cànon era per contra en moneda, aquest fet indueix a pensar que el baix preu, en rebaixar el que s'obté per la venda, podria estimular el camperol a treballar més per fer front els seus compromisos, determinats en una suma fixa. Cal indicar que no queda clar que en una època d'inèrcia tecnològica i d'escassa mobilitat de capitals i de mà d'obra, aquesta possibilitat es traduïra en un augment de la productivitat. El que és indubtable és que el baix preu el constrenyia a vendre més —sempre per tal de complir les seues obligacions—, i per tant a dilatar l'oferta, cosa que provocava una ulterior reducció del preu.

Una puja dels preus, per contra, podia permetre al camperol d'augmentar el consum propi, estenent-lo també a productes no alimentaris, però a condició que fora vinculat a una expansió de la demanda; si no era més que el resultat d'una caiguda de la producció, en efecte, sobre la precarietat d'unes explotacions amb rendiments sovint modestíssims, una collita dolenta tenia un efecte devastador. El consum intern es reduïa al mínim tolerable i la disminuïda disponibilitat repercutia també sobre les sèmres, i això prolongava les dificultats. Podia succeir també que el camperol fora empès, o fins i tot que preferira, vendre tot el producte i comprar després a crèdit llavors i aliments per al sosteniment de la família per a tota l'anyada agrícola, creant així les premisses per a la venda anticipada de la futura collita, en un cercle difícil de trencar i que tenia menys en compte la conjuntura que les relacions de força entre els llauradors, d'una banda, i els propietaris i mercaders de l'altra.

La pràctica de la venda anticipada del producte i la de la seua alienació, total o parcial, l'endemà de la collita tenia importants conseqüències sobre la disponibilitat de contingents comercials per part de les explotacions camperoles i sobre el moviment dels preus. Amb la cessió obligada del producte, l'explotació camperola reduïa considerablement la seua autosuficiència, perquè en menyscabar el mínim necessari per al consum intern, era empena a adquirir aliments per satisfer-lo. La transferència al mercat de grans quantitats en el moment menys favorable determinava una baixa del preu, mentre que la presència de camperols en el període de la «soldadura», quan els preus es trobaven en fase d'ascensió, no com a venedors sinó com a compradors juntament amb els habitants

de la ciutat, contribuïa a accentuar les fluctuacions estacionals, i pot furnir una explicació a les periòdiques invasions de la ciutat per part de camperols afamats.

Aquestes formes de finançament de l'activitat agrícola eren majoritàriament usuràries, i progressaren al llarg de l'edat mitjana malgrat les reiterades prohibicions. La seua difusió està provada per la severitat amb què eren venien condemnades pel pensament teològic i per l'hostilitat de les ciutats davant les intermediacions especulatives.

En qualsevol cas, és molt possible que generalment el petit camperol, de forma habitual, i el camperol mitjà, els anys de collita deficient, arribaven al mercat com a venedors i compradors en mal moment: perquè es trobaven a mercè del mercat, venien o es veien forçats a vendre immediatament després de la collita, durant l'estació de preus baixos, i això els obligava a vendre de més compromentent el consum, i, per tant, compraven unes setmanes o potser unes mesos abans de la collita, en l'estació dels preus alts. Només els camperols rics, que tenien abundant terra i es trobaven per damunt del nivell d'autosubsistència, mantenien una posició de força respecte del mercat. Hi acudien més sovint i sense tantes reticències, eren calculadors i procuraven guanyar sobre els preus el que amb prou feines podien guanyar sobre els rendiments i la productivitat.

Les innumbrables referències documentals, en particular les registrades pels notaris, mostren que la compravenda de terres fou una de les activitats econòmiques preponderants en la societat medieval. Tot i la massiva presència de transaccions, hauríem de ser prudents a l'hora d'afirmar que es tracte d'un mercat veritablement autònom i impersonal regit pel lliure joc de l'oferta i la demanda i guiat per una racionalitat econòmica capitalista. Al contrari, es tracta d'un mercat fortament personalitzat, en el qual comprador i venedor solen conèixer-se i fins i tot compartir lligams familiars o de veïnatge, sotmès a restriccions de tipus polític i social, i presidit per una lògica econòmica peculiar, específica, distinta de la capitalista, però no per això mancada de racionalitat. Això no lleva que hi haguera camperols que incrementaren les seues possessions a costa dels seus veïns més desfavorits, i també sembla segur que el mercat —no solament el de la terra, sinó també el de la producció agrària, el del treball i el dels diners— contribuï activament a eixamplar les diferències internes entre els camperols.

En qualsevol cas, el mercat actuava més com un mecanisme de redistribució i recomposició de les explotacions camperoles fragmentades per l'herència, d'acord amb el cicle biològic del grup domèstic, amb l'equilibri d'aquest i la grandària de l'explotació

i amb la mobilitat de la població. Especialment als països on predominava el caràcter divisible i igualitari de l'herència es produïa una extrema atomització i dispersió de les explotacions, que només podien ser recompostes mitjançant successives i complicades operacions de permuta i compravenda.

TEMA VIII LA SOCIETAT URBANA

Percepció i representació de la ciutat medieval

La societat urbana es desenvolupà en clar contrast amb el camp circumdant, al qual tractava de sotmetre i disciplinar. L'organització autònoma està acotada pel perímetre de la ciutat i no arribava al camp: la ciutat depenia del camp per al subministrament de queviures i, de fet, controlava un territori més o menys gran, però era una "ciutat tancada", que no atorgava igualtat als habitants del camp. Les seues relacions econòmiques i polítiques podien estendre's a escala mundial, però es gestionaven segons els interessos limitats de la població urbana. Les muralles tenien un propòsit pràctic, però també un significat simbòlic: representaven el límit entre dos sistemes en conflicte. En el sentit físic, la ciutat se separava del camp per les muralles, el vall i les portes. La muralla establia una divisió entre els homes, que acabava encunyant un vocabulari que remarcava les diferències: burgesos enfront de llauradors, o *urbanitas* enfront de *rusticitas*. Eren, però, sobretot les originalitats jurídiques allò que la individualitzava, concretades en les franquícies, les "llibertats" i en una organització política pròpia. La ciutat, al cap i a la fi, era un lloc on provar fortuna. La ciutat era la "frontera", un nou i dinàmic món on la gent tenia la sensació de poder trencar els seus vincles amb el passat, on esperava trobar oportunitats d'èxit econòmic i social: l'"aire de la ciutat fa lliure", es deia a les ciutats alemanyes. Els eclesiàstics, sempre recelosos dels juraments burgesos, bé que expressaren la seua indignació: *Communio novum ac pessimum nomen*, que digué Guibert de Nogent.

La ciutat medieval s'assentava sola, sòlida i segura. La seua centralitat desmentia el salvatgisme, és a dir, la ruralitat de la resta del món. La ciutat havia de ser bella, i per això el continu manteniment dels carrers i camins de la ciutat i la seua jurisdicció, i les intermitents ordenances urbanes destinades a la salubritat, la neteja i l'accessibilitat de l'entorn. Era alhora espai de franquícia i centre de poder. Aquest és el missatge que proclamaven els murs emmerletats, les torres, els campanars i les talaies que la dominaven. Independentment del que semblava en la seua realitat, la ciutat es veia i s'enunciava d'acord amb aquesta impressió "dominant": alta com el cel, poderosa i temible com una voluntat sobrenatural. Voltada de pedra, compacta, la ciutat albergava entre els seus murs, entorn d'una o dues places destinades als intercanvis socials, un conjunt de carrers funcionalment diferenciats, gairebé mai rectes —només algunes ciutats

fundades a partir del segle XIII projecten una regularitat. De tota manera, cada ciutat tenia la seua pròpia fesomia, a causa, en part, del seu emplaçament: al pla, al meandre o al gual d'un riu, sobre una elevació... Però, tot i que l'aspecte dels llocs era variadíssim, almenys la ciutat sempre es feia visible, s'exhibia en les altures.

Vista, però, des de fora, la ciutat provocava sospites, hostilitats o cobdícia, sentiments d'una alteritat difícils de canviar. La ciutat, en la perspectiva del camperal i fins i tot també del cavaller, delimitava un espai tancat que els excloïa i que quedava fora del seu abast. Per a ells, la ciutat era un lloc febril en què tot s'inventava i es projectava, on irradiava una vida inesgotable, d'ensurts imprevisibles. Per al llaurador, presoner dels seus costums i les seues tradicions, l'habitant urbà era algú difícil d'entendre; i la ciutat una barreja de paradís i de paranys. Així ho posen en relleu ja als segles XIII i XIV la major part dels *fabliaux*, escrits pel que sembla per divertir els nobles en què es caricaturitzaven rústics i burgesos.

Per als cavallers, la ciutat era desitjable. La literatura de gesta reflectia aquesta mentalitat. El principal motiu narratiu que integra la ciutat en l'epopeia és el setge que li posen els cavallers: el desenvolupament central de l'episodi, l'atac a la muralla, culmina amb la destrucció de les portes i de les muralles, la invasió i la captura dels habitants i el saqueig. És veritat que ja al segle XII molts nobles traslladaren la seua residència a la ciutat, però la immigració era compatible amb una opinió fluctuant, que oscil·lava, segons les circumstàncies, entre la fascinació i el temor.

L'espai públic de la ciutat, com a conseqüència de la complexitat del cos social i de l'escenari físic, era el resultat de l'equilibri entre distints poders: el bisbat, el govern civil, els ordes religiosos, les corporacions i les classes. Una ciutat relativament gran no tenia mai només un centre, sinó un centre religiós, un centre civil i un o diversos centres comercials, sovint contigus però en certa manera contraposats. Tota ciutat estava dividida en barris o en parròquies, com València, que tenien la seua pròpia organització individual, els seus símbols i sovint la seua pròpia organització política. I en les ampliacions del segle XIII, els convents dels ordes mendicants funcionaven com a centres secundaris.

La població urbana no era un cos que s'expressava de manera unitària: la classe dominant, representada en els consells, s'amplià progressivament però no arribà mai a incloure els treballadors assalariats. Quan aquests entraran en lluita pel poder —durant la crisi econòmica de la segona meitat del segle XIV— seran derrotats en tots els fronts. Les ciutats de l'edat mitjana, doncs, coneixien no *la* llibertat, sinó *les* llibertats; no categories

institucionals definides en abstracte, sinó institucions inventades a propòsit per a cada cas concret. L'organització política condicionava la forma física de les ciutats i, al seu torn, era un producte d'aquest escenari, que oferia a la multiplicitat dels protagonistes un terreny de trobada o d'enfrontament, una imatge d'interessos comuns.

La percepció que tenia l'home medieval de la ciutat, almenys fins al segle XIII, estava determinada en part per quatre models mítics, que per a la resta de ciutats del món sols podien ser una aproximació o el seu contrari: la Jerusalem Celestial, destí de tota benaurança; el seu contrari, Babilònia, la maleïda de l'Apocalipsi; Roma, font d'autoritat i coneixement, i Bizanci, la meravella llunyana i mina inesgotable de relíquies.

D'aquests models derivava el matís difús d'harmonia, d'habilitat i de bellesa sorprenent que connota la major part de les *descriptions*, o fins i tot el gènere literari culte dels *laudes civitatis* cultivat arreu d'Europa, especialment a Itàlia. Tot discurs sobre la ciutat pertanyia, per una necessitat interna, a la retòrica de l'elogi o la censura. Una mateixa ciutat, segons les circumstàncies o el punt de vista de l'autor, serà Jerusalem o Babilònia. Per això, sobre la noció i la representació medieval de la ciutat actuava un poderós corrent arquetípic, que imposava en el pensament i el llenguatge un petit nombre d'elements genèrics que determinaven la imaginació i la paraula: tanca, és a dir, aïllament; solidesa, és a dir, seguretat, i verticalitat, és a dir, grandesa i poder.

La millora cultural, reflectida en la multiplicació de les escoles municipals i la creació de les universitats en grans ciutats, unida a l'augment del nivell de vida, afavorí la difusió i la recepció de les idees segregades pels dirigents urbans. La ciutat dedicava permanentment recursos i esforços a elaborar un discurs ideològic que justificava la seua hegemonia real, tant sobre el seu espai immediat com sobre el conjunt del territori en cas de les capitals dels regnes. De l'urbanisme als rituals festius, del programa cultural a als encàrrecs d'obres d'art, l'espai públic era l'escenari del desplegament propagandístic promogut pel patriciat local. En la primera meitat del *Trecento*, Ambrogio Lorenzetti plasmà un impressionant paisatge urbà en "L'alegoria o els efectes del bon i mal govern" al palau comunal sienès. Hi mostra el vincle i l'harmonia entre el camp i la ciutat, però sota la preponderància d'aquesta última. Ben mirat, es tracta d'un complex programa propagandístic on sobergament es descriu la urbs i el camp sienesos sota el comandament del govern civil ciutadà. Ara bé, aquesta construcció ideològica es mostrava més explícita i articulada a través de la paraula. Una paraula en boca dels predicadors, a través de les crides públiques i, sobretot, en la correspondència dels magistrats.

El discurs actuava com una eina poderosa al servei dels dirigents per articular, en efecte, un missatge en benefici propi, sobretot per a la justificació i legitimació dels fonaments del poder exercit. En la creació del discurs, s'utilitzaven tècniques noves que s'havien incorporat al bagatge intel·lectual dels països d'Occident, com el *ius comune*, l'*ars dictandi* i l'*ars notariae*, que foren executades pels tècnics del dret –canonistes– i els especialistes en l'escriptura –notaris–, que es posaren al servei dels agents del poder, del municipi a la monarquia. Com que eren llegits i exposats en públic, servien de referent per a l'elaboració d'un discurs propi als juristes i als notaris locals, que posaven els seus coneixements tècnics al servei dels grups dirigents de les ciutats de la Corona. Els notaris i escriptors de les més grans ciutats europees, coneixedors de l'*ars dictandi* i l'*ars notariae*, eren capaços de produir documents confeccionats a partir de la retòrica, tot recorrent a figures literàries o citacions de les sagrades escriptures amb l'objectiu de no emprar fórmules repetitives i oferir certa originalitat en l'estil i el contingut de privilegis, provisions i altres documents promulgats pels consells locals.

Les eines discursives més utilitzades pels municipis són l'eloqüència verbal, l'escriptura, la representació iconogràfica i l'epigrafia. Aquest domini del discurs, que s'estenia al món de les manifestacions artístiques com a instrument de poder, de la festa i de la cerimònia pública es manipulava hàbilment per transmetre un missatge polític específic i per suscitar l'adhesió a una causa determinada. Tot aquest programa de construcció d'un aparell propagandístic per a l'exercici del poder en l'àmbit local era construït i reafirmat per l'elit dirigent, que anà elaborant una identitat que afirmava i reiterava la seua hegemonia, la necessitat dels seus serveis i gratitud envers aquests llinatges que eren els que ostentaven les diverses memòries i històries locals, integrades plenament en la dels regnes o de les repúbliques, en el cas italià.

Marc d'integració social: parròquies, gremis i confraries

A la ciutat, com al camp, la parròquia constituïa la cèl·lula bàsica de la institució eclesiàstica. És per ella que el fidel se situava en el si d'un espai delimitat; gràcies a ella el desenvolupament de la seua vida estava ritmada per celebracions sacres; sobre les seues fonts baptismals s'acomplia la seua veritable naixença espiritual, allí celebraria el seu matrimoni i la terra beneïda del cementeri acolliria el seu cos. No hauria d'escoltar missa

dominical en cap més església que la seua, on rebria l'absolució i la comunió una vegada l'any, per Pasqua.

Les ciutats es trobaven sota el patronatge i protecció d'herois i heroïnes de la fe que en garantien la prosperitat i la salvació, les despulles dels quals les grans ciutats preservaven amb orgull pel prestigi que reportaven. Els cossos i les relíquies, en efecte, esdevenien l'honor de la ciutat i n'eren un símbol, i un bé comú del qual es mostrava ben gelosa. Jeroni Münzer, viatger, humanista, metge, personatge culte que entre 1494-1495 escrigué un diari on anava apuntant el seu periple per Europa, hi anotà la visita a quaranta-vuit ciutats dignes de ser esmentades per les seues relíquies, i les agrupà jeràrquicament.

Cada any, la ciutat recordava el sant protector amb una gran celebració: missa cantada amb l'acompanyament de l'orgue i sermó, i processons encapçalades pels joglars. Mentrestant, no paraven de sonar les campanes, que també havien estat batejades i rebien un nom. Unes campanes que, a més d'advertir l'arribada del temps festiu, marcaven les hores, anunciaven perills, donaven compte de les defuncions entre el veïnat. Pocs eren els que no reservaven en les últimes voluntats alguna ofrena a la parròquia, administrada per la fàbrica, una associació de laics que havia autoritzat el bisbe per a prendre al seu càrrec l'edifici de l'església. La fàbrica s'ocupava del manteniment del temple, o canalitzava les petites almoines dels humils que volien gaudir de part dels seus perdons i dels seus beneficis, com també les lleixes més generoses destinades a assegurar per fundació algun servei d'aniversari.

A través, doncs, de la parròquia s'expressava la solidaritat comunitària: solidaritat de la comunitat envers els seus pobres, als quals es donava ajudes puntuals per mitjà del «bací» o plat dels pobres, com així s'anomenava a casa nostra; solidaritat de la comunitat amb les famílies més humils o la solidaritat dels vius amb els difunts a través de múltiples formes de pietat que perseguïen ajudar les ànimes del purgatori a entrar al paradís, i que cristal·litzava sobretot en forma de confraries.

En el desenvolupament d'aquesta pietat popular, en l'aprofundiment de les seues múltiples significacions, les confraries tingueren un paper força important, que arribà fins i tot a eclipsar el de la parròquia mateixa. Mercaders i artesans progressivament, seguint el moviment social general, crearen associacions en principi caritatives i de socors espiritual. La confraria, però, sobre la base dels seus fins, gaudia d'una personalitat jurídica que li reconeixia el dret eclesiàstic. Era un cos constituït amb dret a elegir els seus membres i els seus representants. Sens dubte, es pot afirmar que precedí l'organització de

les corporacions d'ofici, per tal com en els seus començaments aquests no en són sovint més que la rèplica laica. Agrupacions de socors mutu i d'amistat fraternal, per formar-hi part cal prestar un jurament, pagar un dret d'entrada i una cotització anual, i els quadres dirigents solien reclutar-se entre les famílies benestants. La confraria era sempre posada sota el patronatge d'un o diversos sants intercessors. En els oficis, d'una vila a una altra, els sants patrons eren sovint els mateixos que el mite els vinculava a l'activitat professional que ells haurien practicat: sant Josep, fuster, per exemple. En les associacions purament piadoses buscaven patrons especialitzats, com sant Roc i sant Sebastià eficaços contra la pesta, sant Blai contra la tos, o sant Cristòfol contra la mort sobtada.

Les confraries esdevingueren autèntiques organitzacions de masses, en la mesura que s'hi vinculava la gairebé totalitat de la població urbana, tret dels més pobres. Així, en una ciutat d'uns 10.000 habitants, que podia incloure una dotzena de parròquies i almenys uns 60 o 70 oficis, el nombre de confraries podia elevar-se a cent cinquanta, amb efectius variables, de deu a tres-cents membres, però que en conjunt comprenien uns cinc mil adults, homes i dones.

La confraria, doncs, era en certa manera la institució mestra de tot el sistema, mitjançant la qual s'operava la integració dels individus en el medi social i la difusió del model cultural i dels seus valors. Com a associació piadosa, es beneficiava del reconeixement episcopal, amb la seua autonomia d'acció, el seu patrimoni, la seua assemblea general i els seus oficials elects. Era sobretot una fraternitat, com el mateix nom ho indica, en la qual s'entrava per ser acompanyat durant vida i en el passatge al més enllà. La confraria perpetuava així la llarga tradició dels moviments de pau, tot tractant de temperar l'agressivitat regnant en el medi urbà i sotmetre les diferències a la intervenció d'àrbitres. Lluny de reduir-se a simples associacions d'entrada, professional o no, lluny de ser companyies caritatives obertes, eren essencialment solidaritats verticals que reunien en una mateixa comunió sants del paradís, confreres que penaven en aquesta terra i d'altres que els havien precedit i esperaven al purgatori l'hora d'entrar entre els escollits. Bona part de les despeses de devoció anaven destinats als germans difunts. En aquella societat urbana, violenta i sacsejada per les crisis conjunturals, era un autèntic consol saber que el dia del traspàs un no es trobaria sol. Els vius morien tranquils perquè sabien que els confreres intercedirien i pregarien per ells, juntament amb els sants patrons, per tal d'escurçar l'estada al purgatori! El cos social hi trobava el seu model místic i la seua justificació.

Els artesans s'agrupaven, com ja sabem, en corporacions d'oficis, també anomenades gremis. Eren organitzacions que tenien cura de la formació dels artesans i defensaven els seus interessos econòmics i professionals. També controlaven l'excés de producció i marcaven els preus. Com a associacions de treball, eren persones jurídiques amb dret a propietat i cada una era diferent de les altres per la seua naturalesa, la seua estructura, el seu funcionament i la seua finalitat.

Quan un grup de persones que es dedicaven a un mateix treball decidien unir-se i formar una corporació gremial, aleshores es redactaven unes ordenances que havien de ser aprovades pel poder públic, que fixaven la norma del funcionament i que indicaven els deures i els drets que es contreïen per ser membre. Podríem definir la corporació d'ofici com una agrupació econòmica de dret quasi públic que sotmetia els seus membres a una disciplina col·lectiva per a l'exercici de la seua professió.

Un nombre variat d'oficials, elegits anualment en assemblea generals, dirigia la corporació d'oficis, s'encarregaven d'examinar els nous candidats i vigilaven el compliment dels estatuts, ja que totes les formes de competència d'entrada eren prohibides, per raó de la igualtat dels membres. De vegades, com a Itàlia, els fons de la "caixa" comuna eren necessaris també per a constituir una força militar arrengrada darrere de la bandera de l'ofici, reconeguda per la ciutat, que podia formar un dels elements de la milícia urbana.

Pobresa, treball i mendicitat

La multiplicació dels individus sense mitjans per a una subsistència digna, sobretot en l'àmbit urbà, accelerà el fenomen caritatiu i assistencial, materialitzat en la participació del laic d'una forma generalitzada en l'almoïna, i sobretot en l'aparició dels hospitals. Tot el conjunt d'iniciatives vingueren acompanyades d'una teologia de la pobresa, d'una reflexió profunda. La riquesa s'havia de justificar contínuament perquè era un entrebanc seriós per a la salvació. Amb el socors al pobre es podia corregir i superar aquest obstacle. Heus ací l'ensenyança de l'Església. El ric té necessitat del pobre, l'existència del qual és per a ell la garantia d'una empresa moral.

Però, una vegada passà l'eufòria dels creixement europeu, les actituds davant la mendicitat canviaren, sense que no hi faltaren les corresponents controvèrsies doctrinals.

Les virtuts d'una vida en la misèria començaren a ser discutibles. A poc a poc, els mendicants eren arrengrats en la massa de rodmons i els tractaven segons les regles generals contra els qui no volien treballar.

En les fonts judicials, el barem d'unes maneres de vida criminal i incorregible està sovint donat per la comprovació que l'acusat és un vagabund. Un terme que, precisament, es carrega cada vegada més d'un contingut satíric i menyspreador en la literatura contemporània. En aquestes condicions, doncs, la vagabunderia comença a ser considerada un delictes. A meitat del segle XIV, i sota el colp de la crisi social provocada per la pesta, es passa a condemnar l'ociositat i a desplegar per part de les autoritats urbanes mesures contra el rodmon. La severitat amb què se la reprimia d'una ciutat a una altra depenia, bàsicament, de la situació general del mercat del treball, en la mesura que la vida del rodmon significava, primer de res, rebuig a treballar, en una conjuntura determinada per la falta de braços i l'escalada dels salaris dels obrers urbans.

Atès que molts mendicants refusaven de treballar, i vivien de les almoines i es dedicaven a jocs i pecats, i de vegades lliscaven cap al furt i altres dolentes accions, els magistrats restringien i fins i tot vedaven el socors amb el pretext de la pietat o de l'almoina. El refús al treball es tractava com un delictes públic. Les legislacions europees reaccionen contra la desorganització que el nombre creixent de rodmons i mendicants provocava en la crisi social contemporània, obsessionades per l'augment de l'oferta de mà d'obra sobre el mercat de treball. Després de fer-se cabal del perill social que representava la vagabunderia, la societat baixmedieval es decantà per condemnar-la i acudí a la repressió sistemàtica. Repressió perquè ara més que mai s'equiparen els termes classes pobres i classes perilloses. La prova més evident està en l'augment incontenible de la criminalitat, protagonitzada gairebé absolutament pels pobres. Una criminalitat de grup naixia a les ciutats: perilloses associacions es constituïen, reclutades entre els ciutadans arruïnats per les crisis, els treballadors temporals immigrants, els mercenaris. Des de la segona meitat del segle XIV, societats de pobres professionals s'organitzen seguint pautes jeràrquiques, confoses amb massa freqüència amb autèntiques bandes de malfactors. Gràcies a un servei d'informacions prou ben fet, un sentit profund de la solidaritat, aquestes bandes escapaven a la justícia, quan no hi comptaven amb secretes complicitats.

Les municipalitats prengueren mesures de treball obligatori, censaren els rodmons, els expulsaren o els vetaren l'estada prolongada. El 1392-1393, els jurats de València es queixen de la presència de nombrosos estrangers —abans vistos amb

complaença— de pobre condició, responsables, segons ells, dels atacs perpetrats contra els jueus. D'ara endavant, només se'ls permetrà de sojornar-hi tres dies. El Consell feu obligatòria l'autorització escrita de mendicar i de portar un segell de plom amb les armes de la ciutat, com postulava Francesc Eiximenis.

Pels camins de la repressió de la vagabunderia, la revaloració del treball manual, la crisi del sistema feudal que demanava l'aplicació de totes les persones hàbils i l'afebliment de les solidaritats socials, arribem a una altra forma de marginació: la de la impossibilitat d'ocupar de manera estable una ocupació que permeti una subsistència digna. Ja no parlem d'aquesta condició social, teòricament no irreversible, que arrossega amb ella tots els sectors objecte de prejudicis morals o religiosos, els exclosos permanentment. Ara ens referim als qui viuen al marge del treball, aquells que oscil·len entre la subocupació i la desocupació, que troben espai en la societat com a reserva de mà d'obra ocasional o malden per treballar autònomament, que dia rere dia se'ls presenta el problema de la supervivència i de la cerca d'una feina, sovint obligats a recórrer a l'almoïna o a la vagabunderia, tal vegada lliscant cap a la delinqüència, sense per això entrar a formar part de les categories de mendicants de professions ni la dels malfactors.

Es podria afirmar que arreu d'Europa tot el món de l'ocupació gravitava entorn dels marges del treball, per l'extrema precarietat de l'existència, la dispersió, la fragmentació del procés productiu, el ritme estacional de la major part de les activitats, la freqüència i la gravetat de les crisis conjunturals que feien augmentar el nombre de desocupats. L'organització mateixa del treball, les relacions de producció, el fenomen de l'estacionalitat d'algunes de les activitats més importants, l'existència de nombrosos treballadors subalterns sense continuïtat... tot plegat provocava la inflació d'una població que fluctuava entre l'ocupació, la subocupació i la desocupació, a més d'un intercanvi entre els diversos sectors.

Tota la gent sense especialització ni ofici, sovint també sense família, que entrava diàriament a la ciutat es barrejava amb una massa encara més nombrosa de residents en les mateixes condicions, sense res més a oferir que la força de treball, els seus braços, a condició de trobar un patró, siga privat o una institució, disposat a comprar-la, i als quals solien adjudicar-los les feines pitjors i més dures. En els moments de crisi, com ara una carestia, qualsevol dificultat en la producció manufacturera o un delicat moment d'inestabilitat política, els governs locals tendien a implantar mesures de restricció en relació sobretot amb la població marginal, considerada supèrflua, danosa i alhora

peril·losa, embrió potencial d'avalots i desordres. La discriminació entre el marginal indesitjable i la persona socialment acceptable fermentava en el treball mateix. Es tractava de treballadors sense ofici consolidat, treballadors amb un mínim d'especialització, però amb ocupacions inestables, i petits artesans independents, però amb activitats escassament reditícies: tots tres grups integraven ocasionalment els rengles dels *nihil habentes*. Sobre ells encara hi ha quatre situacions en una perspectiva encara pitjor pel que fa al mercat de treball: la vellesa, la condició femenina, la infantesa i la joventut.

Vells, dones, infants i joves pobres i sense treball estable apareixen rarament en la documentació oficial, en els llibres d'impostos. Més rics en notícies són, òbviament, els arxius criminals. Però, llavors, quan hi apareixen, es pot dir que el pas definitiu ha estat acomplert, la transformació del treballador en element socialment perillós. Aquests sectors fluctuants, fonedissos, de treballs als marges de la subsistència, són en bona mesura producte d'aquesta societat, fenomen estructural lligat a la vida econòmica i a l'articulació social de la realitat del crepuscle de l'edat mitjana.

Ideals domèstics

Les famílies patrícies s'estructuraven entorn de la noció del llinatge. Tot i que no constituïa una unitat econòmica definida, assegurava la continuïtat i la solidaritat familiars mitjançant precisos sistemes d'aliança i d'herència, en una societat en què l'estabilitat estava amenaçada per altes taxes de mortalitat. Aquest principi es posa en relleu en els drets successoris. Així, davant la manca de fills mascles, el patrimoni passa als germans, als fills dels fills i als fills dels germans. Molt difícilment el grup dominant de les ciutats deixava el patrimoni fora d'aquest àmbit i, gairebé sense excepció, els testaments no mencionen altres hereus, o a tot estirar les dones en qualitat de tutores de la progenitura fins a la majoria d'edat o el casament.

Les famílies artesanes tenien una concepció de la vida familiar substancialment diferent. Des del seu trasllat a la ciutat, els artesans tendien a establir-se individualment i no en amplis barris familiars. El vincle conjugal definia el grup familiar de l'artesà. La seua importància rau en el fet que les dones a vegades eren nomenades hereves dels marits, reconeixement difícil i estrany entre el patriciat. El patrimoni comú, en definitiva,

és el que consolidava la importància d'aquest vincle, constituït just en el moment del matrimoni mitjançant la suma del dot i la donació per raó de les noces.

En la cria i educació dels fills, els costums de patricis i artesans subratllen la diferència en el comportament envers la vida familiar. Els fills d'aquests últims passaven els primers anys a casa, aferrats al pit de la mare mentre eren uns nadons, estrenyent lligams afectius; entre els nobles, el primer entrava en competència amb el segon, pel que els nounats habitualment eren lliurats a dida. Aquest costums diversos permetien, en el cas de les mares patricies, lliurar-se en poc temps a un nou embaràs i crear famílies més nombroses, mentre que en les artesanes l'índex de fertilitat necessàriament havia de ser menor.

Amb l'adolescència, o abans, els xicots de l'aristocràcia urbana s'integraven en els afers familiars. Els altres, mentrestant, eren sovint empesos fora del niu a entrar en un ofici. Si bé la disciplina patriarcal que caracteritzava la instrucció aristocràtica podia ser rígida i frustrant, era preferible a la d'un patró estrany, les regles disciplinàries del qual es palesaven en les condicions consuetudinàries dels contractes d'aprenentatge. En aquesta situació s'afeblien els vincles amb la família d'origen.

Respecte a les dones, cal assenyalar que una major maduresa a l'hora d'arribar al matrimoni, sovint associada a una valuosa capacitat, contribuïa a concedir a les artesanes un lloc de rellevància en el grup familiar. La seua autoritat residia en la importància com a mare i en el seu valor com a company no pagat. Si bé l'exercici d'aquesta autoritat en l'àmbit domèstic no és possible de documentar-la, tanmateix la detectem en els contractes d'associació mercantil i en múltiples afers estipulats per marit i muller, com ara la compra d'immobles, la sol·licitació de préstecs o carregament de censals.

L'hegemonia de les consideracions sobre el llinatge i sobre la condició social, que induïa la família a buscar aliances entre iguals, deixava la dona noble menors o nul·la possibilitat en la tria del marit. Al contrari que l'artesana, participava menys activament en la vida econòmica local. El seu dot servia per a invertir-lo en les empreses dels marits, dels pares, dels germans i d'altres parents.

Elles esdevenien majors d'edat amb la viudetat. El contrast amb la situació artesana mostra fins a quin punt els ideals domèstics donaren forma a la concepció que tenien del nou paper domèstic i de la nova condició. Extingit el vincle conjugal, la jove artesana posava remei a les limitacions econòmiques i a la indubtable solitud tornant-se ràpidament a casar. La renda producte del propi dot, els drets d'usdefruit sobre el

patrimoni del marit i a vegades la posició de principal beneficiària d'aquests béns, no eren suficients per a una digna subsistència, sobretot quan no hi havia fills mascles per substituir el pare. Aquesta és la raó de la freqüència de les segons noces, en un mercat matrimonial en què sens dubte les viudes es presentaven com unes avantatjades rivals respecte de les donzelles verges i fadrines. En l'àmbit del patriciat, consideracions genealògiques feien que la viudetat amb fills es convertira en una condició permanent i en una forma de viure. La viuda sense fills tenia la possibilitat de recuperar el dot per retornar a la casa paterna i presentar-se de nou al mercat matrimonial. Les viudes amb fills eren, en canvi, lligades a la casa del marit, perquè si es tornaven a casar havien de renunciar als seus drets de tutela, deixant ordinàriament els fills a la cura de tutors en el cercle de la família paterna. La pertinença dels fills al llinatge patern afeblia notablement la posició de la mare com a progenitora natural de ple dret. Per aquest motiu, ella podia exercir sempre millor aquesta funció després de la mort del marit, però només a casa d'ell i envoltada dels seus parents. Ara bé, aquesta situació es traduí, paradoxalment, en una major llibertat que en el cas de la viuda artesana. Perquè no solament criaven els fills i prenien part en la seua educació, sinó que a més tenien la possibilitat d'aterrar en el món dels negocis, com a "dones poderoses", tant en afers mercantils com, sobretot, en operacions relatives a les operacions de crèdit que, en la pràctica, esdevenien autèntiques assegurances de vida.

A les grans ciutats medievals, i a les italianes en particular, doncs, els homes "són" i "fan" les "cases". Per ells, es determina el parentiu, i la línia masculina de les genealogies construïdes pels contemporanis mostra la poca atenció dedicada a les dones després d'una o dues generacions. Les dones són hostes passatgeres de les cases, d'aquestes cases materials i simbòliques. El matrimoni que les fa eixir de la casa i del llinatge patern, la viudetat per la qual hi tornen, aquest vaivé incessant d'esposes entre les cases introdueixen una indeterminació real en la manera de designar-les: cal una referència masculina i és, doncs, per relació al seu pare o al seu marit, fins i tot difunts, que s'identifica una dona. Les dones no són, atesa la seua mobilitat, elements permanents del llinatge. La memòria que se'n té, d'elles, és gairebé inexistent.

El corol·lari és que la societat urbana tolera tant malament la immobilitat com la soledat femenina. Són els matrimonis honorables els que regulen el tràfec d'esposes i l'estat normal, tot garantint l'honor de les dones i de les cases. Tota dona sola és suspecta. Celibatària, no sabia viure isolada i renunciar a una protecció masculina sense caure en

el pecat. I ni tan sols al monestir, on té un major marge de moviments, acaba per desaparèixer completament la dependència, car s'han convertit en "esposes" de Crist.

Els jueus, una minoria significativa

Sota unes bases agràries sòlides, la difusió d'una xarxa atapeïda de mercats locals i el desplegament de dinàmics circuits mercantils de llarg abast, que unien els quatre punts cardinals, Occident va viure una llarga etapa de prosperitat material entre els segles XI i les primeres dècades del XIV. El paper gens marginal de les comunitats hebrees en aquest creixement no es pot negligir, el millor reflex del qual és la fundació de jueries als centres urbans organitzades de forma autònoma, i la intensa circulació humana, derivada de la formació de famílies i de les estratègies mercantils i creditícies, sense oblidar les expulsions. Així, la que va decretar Felip el Bell el 1306 provocà un èxode considerable des del regne de França cap a la Corona d'Aragó i les repúbliques italianes.

Tot i que allà on els jueus s'especialitzaren va ser en la banca, sobretot al sud dels Alps, o el préstec a interès, a la resta d'Occident, encara romanen els estereotips d'identificar-los exclusivament com a banquers o prestadors. Sovint l'assentament hebraic s'articulava entorn dels individus dedicats al comerç, la banca o l'artesanía, però no hi mancaven grups, majoritaris, amb altres professions i amb nivells econòmics molt baixos. Si des de fora els jueus apareixien com un tot indiferenciat, en el seu si les divisions eren indiscutibles i es materialitzaren en la lluita agressiva pels llocs claus de direcció dels calls.

Els capitals enormes que amassaren els membre de l'elit financera i mercantil certifiquen que les jueries, més que espais tancats i autònoms, s'obrien a la circulació monetària i comercial. Els mercaders actuaven a títol individual i de vegades formant companyies per tal d'aplegar capitals superiors i així diversificar els camps d'actuació i obtenir més potència, des de l'arrendament d'impostos reials i rendes senyoriales a la gestió de molins fariners, que els permetia accedir a una part important de la producció agrària. En particular, per tal de proveir-se de vi *cashier*, els jueus foren uns grans animadors de la difusió de la vinya i, sobretot, de la comercialització del vi. Els grans vinaters de les jueries posseïen cellers o cases on emmagatzemar el vi. L'elit mercantil controlava el proveïment del vi de la comunitat no solament a través de la producció

pròpia, gràcies a les terres comprades al cinturó agrari de les ciutats, sinó a través de la compra anticipada de verema a camperols cristians.

Els mètodes i els objectius dels mercaders i inversors jueus no diferien gens dels seus competidors cristians. Com ells, intervenien a títol individual o formaven petites companyies de curta duració, i com ells, més que una especialització concreta, abastaven diversos sectors productius, en què la captació d'articles tèxtils i de la producció agrària ocupava un lloc preeminent, juntament amb les operacions creditícies vehiculades a través del préstec i la comanda. Tot plegat mostra el paper destacat de l'activitat hebraica en l'articulació de les relacions entre el camp i la ciutat, sobre el rerefons de l'expansió dels mercats i les fires.

Amb tot, el maneig dels diners i el relegament cap als marges socials són aspectes no negligibles en l'anàlisi de qualsevol jueria de l'Occident europeu, però esdevenen insuficients per a la comprensió del funcionament dels col·lectius hebreus i de les seues relacions amb els cristians, i els musulmans allà on n'hi havia. Aquestes cauteles ens han de prevenir contra els estereotips, aquells que fermenten més en l'àmbit dels discursos i de l'imaginari, és a dir, de les ideologies consagrades i de les pulsions inconscients, que no en el de les realitats quotidianes. Sovint el problema rau en el tipus de documentació a l'abast. Així que tenim la sort de trobar filons que il·luminen el combat diari per la vida, percebem amb nitidesa que els calls distaven de constituir universos tancats, aïllats, lliures de la contaminació dels gentils gràcies als murs indestructibles de la fe i la unió sòlida dels seus membres, necessàriament solidaris per a plantar cara a les adversitats. Ni tots practicaven la fe amb el mateix grau de convenciment, ni molt menys els calls constituïen blocs compactes, ateses les abismals diferències que els escindien i el monopoli del poder per part d'unes minories posseïdores de fortunes enormes, que predisposaven les aljames a convertir-se en escenari de lluites permanents.

Els recels, no cal dir, hi eren presents a totes les hores del dia. Massa vegades desembocaren en odís i, el que és pitjor, en morts individuals i col·lectives ignominioses. Els frares mendicants, des de la trona, allixonaven els fidels cristians contra la perfídia mosaica, mentre que els escriptors que feien versos s'inventaven historietes edificants o divertides, componien seriosos tractats morals o imaginaven l'ideal de la cosa pública, sucaven la ploma amb una mica de verí sempre que podien per a denigrar els usuaris de la sinagoga. El romanç, més que el llatí, els permeté afilar la mordacitat amb totes les possibilitats de la llengua que parlava i comprenia la massa popular. A més a més, els

pintors els posaven nassos campanuts, barbes frondoses i aquelles expressions que delaten la malícia de l'ànima, entre altres raons perquè en cada jueu hi niava un usurer execrable i un descendent dels qui clavaren Crist a la creu. Els regidors municipals, encarregats d'ordenar un dia a dia conflictiu i tens a les ciutats gòtiques, els ho posaven bastant difícil per a moure's amb llibertat, no solament en l'àmbit públic, el que va del comerç al treball, sinó fins i tot en l'àmbit de la privacitat més recòndita, el que va de la sexualitat al convit nupcial. Als regnes ibèrics, la Inquisició espanyola, quan ja no hi quedaven sinó un grapat de jueus i un munt de conversos sospitosos, prendrà el relleu del control als magistrats locals, ara amb una professionalitat repressora i policíaca esbalaïdora.

Però, aquest dia a dia, és a dir, els múltiples envits de la vida quotidiana, farcida de necessitats i criteris pragmàtics per tal de fer-la suportable, era més tossuda que els preceptes, els bans i els tòpics incrustats al moll de l'os del sistema de valors. No es pot bastir una coexistència secular sobre l'eix exclusiu de la insídia, en una mena d'estat de guerra permanent, que converteix cada cristià en un peó combatent i baluard de la fe. Altrament, la societat es tornaria boja. Des del cantó hebraic, els més zelosos guardians de l'ortodòxia també procuraven d'allunyar els seus correligionaris del ramat cristià. Però, els intents de crear dos mons paral·lels, mútuament ignorants l'un de l'altre, fracassaren estrepitosament. Cristians i jueus, des del mateix moment que compartien un mateix espai urbà, per molt que el call estiguera delimitat per murs i portes d'accés, estaven condemnats a entendre's, si més no en aspectes essencials de les relacions econòmiques, socials i de proximitat, que eludien les qüestions conflictives de les creences basades en la Bíblia i la Torà. No cal dir que aquesta entesa estava formulada sobre la «tolerància» del cristianisme triomfant, que consentia els altres —tant jueus com musulmans— des d'una supremacia garantida per la força de les armes, el corpus legislatiu i l'ordre judicial. Això no obstant, els murs separadors eren fràgils i fins i tot inexistents, per la senzilla raó que en molts llocs vivien mesclats sense cap repugnància.

Tothom sabia qui era l'altre, per descomptat. Encara que vestien igual, parlaven de la mateixa manera, inclosos els renecs, practicaven similars pautes de sociabilitat i solidaritat per mitjà de les confraries i els testaments, jugaven als mateixos jocs de naips i daus i menjaven i bevien pràcticament el mateix, encara que elaborat el vi i tallada la carn jueves segons uns procediments particulars, un mai no oblidava la condició del qui practicava el sàbat o el descans dominical. La gent de la sinagoga era «útil» per al cos social sencer. Entre ells hi havia bons i nombrosos metges —els millors dels quals estaven

protegits per les cases reials— i metgesses, cartògrafs insignes, cultes servidors dels reis i de les comunes urbanes, bons artesans proveïdors de productes a millor preu, agents econòmics imprescindibles per a la circulació de capitals i mercaderies, contribuents relativament dòcils, per bé que les recaptacions del rei esdevenien a voltes pura extorsió fiscal.

Més que res els separava, a cristians i jueus, el ritual i uns hàbits marcats pel calendari anual de les festes i els preceptes religiosos, que és molt i decisiu. Era, comptat i debatut, el que justificava la segregació, la minorització política i la difusió dels estigmes a frec d'una propaganda oral i visual incessant. No és estrany que quan la Inquisició espanyola entrarà en acció, a final del segle XV, allò que traurà a la llum seran, per damunt de tot, inèrcies culturals, costums arrelats i tradicions culinàries, allà on les dones apareixen com els agents principals en la transmissió d'aquesta mena de dipòsit de trets antropològics. Els inquisidors astuts interceptaven un delictes més aviat pel seu embolcall extern, per tot el que tenia de ritus i pràctiques inveterades i fins i tot de supersticions, sense preocupar-se gaire si gravitaven sobre fonamentades nocions religioses. Sens dubte, n'hi havia de convençudes, i de convençuts, conscients de la seua «identitat» jueva esclafada, però el pas del temps i de les generacions resultava implacable i sovint fa l'efecte d'una dissolució d'aquesta identitat en un garbuix de gestos i rutines per a l'execució dels quals els conversos no posseïen ja cap explicació plausible. És ben allixonador comprovar la rapidesa amb què, primer conspícues famílies de conversos i després d'altres de més humils, es barrejaren entre els cristians vells per mitjà de matrimonis i de fortunes amassades en negocis vedats mentre setmanalment havien orat a la sinagoga.

TEMA IX LA SOCIETAT RURAL

L'ascens de les elits rurals

La crisi demogràfica i agrària accentuà encara més les jerarquies en el si del món rural. Uns s'empobrien, però d'altres aprofitaren les circumstàncies per a ampliar el patrimoni i reforçar el prestigi local. La riquesa, en terres preferentment, va ser la base sobre la qual s'edificà la preeminència dels notables locals. La veritable significació econòmica de les explotacions de les elits, tant o més que la seua extensió, entre les 10 i les 40 ha en termes mitjans per al conjunt europeu, rau en la qualitat del sòl, la possibilitat d'irrigació, el tipus de conreu. La terra, tot i ser important i sovint decisiva, no ho era tot. De fet, les elits rurals es caracteritzen sobretot pels seus recursos variats i la capacitat d'inserir-se en tots els sectors de l'economia, des del comerç de productes agrícoles, els propis i els que adquirien per a negociar-los, fins a les diverses modalitats de crèdit — amb llavors, animals de tir, teles, aliments o diners.

Al cim de la jerarquia camperola se situaven també els que podien arrendar els drets senyorials o de qualsevol altre tipus. D'aquesta manera desviaven en benefici propi una part considerable de l'esforç fiscal de la població, a partir de la diferència entre el que realment era recaptat i el que era pagat al senyor, l'Església, la hisenda municipal o el tresor reial, i que podia ascendir fins a una tercera part.

Les famílies benestants no sempre podien fer front íntegrament a les necessitats de treball de la casa i de l'explotació, en particular les que tenien pocs fills. Es veieren obligades, així, a reclutar mà d'obra, temporalment, en els moments àlgids del calendari agrícola (jornalers), o de forma permanent (mossos, mosses i esclaus), gairebé com uns membres més de la casa. El pes i la importància del mossos servidors domèstics sembla haver estat superior en aquelles regions europees on predominava la família nuclear, en estreta connexió, en efecte, amb les necessitats laborals dels nuclis domèstics reduïts.

El perfil de les elits es pot precisar millor si afegim pràctiques concretes i conscients de distinció i afirmació. Certament, les disponibilitats monetàries els permetien la multiplicació de tota mena d'operacions. Però, els diners servien també per a l'adquisició de nocions d'una cultura pràctica, d'una banda, i de béns de consum, de l'altra, en una economia àmpliament oberta al mercat: l'elecció dels aliments, les begudes, els vestits, portar armes, la possessió d'una cavalcadura o l'assistència mèdica, dissenyen nivells de consum diferents, en quantitat i qualitat, i distingeixen l'elit.

Les pràctiques d'afirmació i distinció poden ordenar-se en dues categories: per la possessió d'objectes i per comportaments particulars, i això es pot traduir tant per senyals materials com per realitats simbòliques.

Els inventaris de béns, en particular, revelen una varietat i una acumulació cada vegada més gran d'objectes a mesura que pugem jerarquia amunt de la riquesa i els patrimonis, quan el que és necessari deixa lloc a l'ostentació per acumulació. La distinció passa en primer lloc, en el si del món camperol, per l'explotació. El que mena àmplies heretats ha de recórrer ineluctablement a un conjunt instrumental ben fornit. Disposa de aladres i *charrues*, bestiar, fem per a fertilitzar els camps. Però, més que la quantitat, és potser la qualitat, una vegada més, del material o del bestiar el més significatiu. Els camperols benestants són els primers sovint a adquirir noves eines, a millorar el seu bestiar.

Si traslладem la mirada a la casa, de seguida comprovem la major grandària de la dels rics, millor construïdes, millor protegides del fred o de la humitat, més confortables amb un mobiliari que també destaca per la diversitat, la qualitat i no poques vegades pels seus trets merament decoratius, superflus a efectes pràctics però signes inequívocs de distinció, luxe i superiorat. No cal dir que la roba marca les mateixes constants.

La possessió no és l'únic signe de distinció. El fet de pertànyer a l'elit rural comporta, imposa o permet també comportaments particulars i distintius. En principi, les funcions que exerceixen poden reservar als seus integrants tractaments de favor: els obrers de la fàbrica de les parròquies franceses tenen de vegades llocs reservats a l'església darrere del senyor, la seua família i els seus agents, darrere també del clergat però davant la resta de la comunitat.

Aquests comportaments estratègics poden estar vinculats a pràctiques tendents a posar en relleu una notorietat present, com per exemple a través dels noms de família. No es pot descartar que l'adopció d'un sistema antroponímic que associa un nom de baptisme individual a un nom patronímic transmès, sistema que s'imposa progressivament entre els segles XI i XIII, haja singularitzat abans que res les elits rurals per a les quals aquesta distinció era sovint necessària. Així, pel fet d'aferrar-se sistemàticament als patronímics paternes i materns, remarcaven la qualitat dels seus orígens i la puresa de la sang. Als territoris sotmesos ben d'hora als poders centrals, com ara la Bretanya, observem ja des dels segles XV i XVI la traducció del patronímic a la llengua dominant, a la del poder o a la del conqueridor, fenomen que revela una voluntat d'ascensió.

De la mateixa manera, es pot afirmar la notabilitat mitjançant la inhumació a l'església, com més a prop del cor millor. Igualment, la pràctica testamentària és un altre tret remarcable, sobretot quan va acompanyada de llegats piadosos i fins i tot de la fundació d'algun tipus d'institució caritativa destinada a socórrer els més pobres.

L'últim element d'aquestes pràctiques i comportaments és la relació amb l'educació. Tot i que la cultura del món rural és en gran part oral i comuna a tots els veïns del lloc, el grau d'alfabetització i el nivell d'instrucció avancen entre les elits a mesura que s'incrementen les escoles municipals i es difonen els llibres, sobretot després de l'aparició de la impremta. La constitució d'una xarxa d'escoles elementals, més o menys densa segons els països, a partir del segle XIV sobretot, però ja visible des de la centúria anterior, és un factor fonamental d'aquesta evolució de l'elit rural de tot Europa, des de llavors caracteritzada per una cultura de base que li permet d'ampliar les seues activitats, fins i tot de reflexionar sobre el lloc que ocupa en la societat.

Tot plegat, la riquesa material i les pràctiques de distinció reforcen el poder de les elits i l'autoritat en la comunitat local. Amb freqüència són ells mateixos els lloctinents del senyor i comanden el poder local. Paradoxalment, el senyoriu constitueix la matriu del poder de les elits locals, cosa que no impedeix que siguin també ells els que aglutinen i lideren la comunitat en el seu enfrontament amb el senyor. És en el si d'aquest grup restringit on es recluten els càrrecs municipals i els oficials reials, i finalment són ells els administradors de la fàbrica de l'església, com s'ha assenyalat, els fundadors d'almoines i beneficis eclesiàstics i aniversaris, els patrons de capelles i altars secundaris en les esglésies.

Cultura camperola, cultura popular

El nou orde cristià, nascut sobre la ruïna del món antic, imposà, a partir sobretot del segle VII, un subtil sistema de condicionaments psicològics, de domesticació ideològica i de control religiós, que es materialitzarà en la introducció de nous ritmes i temps en el treball agrari, la promoció d'una nova litúrgia i la creació d'un nou sentit de la vida. La història de la cultura agrària (popular) és també la història de les resistències —culturals, religioses, econòmiques, psicològiques— enfront de l'expansió del nou model cristià, mostra de la conflictivitat entre tradició i innovació.

Els historiadors de l'alta edat mitjana s'han plantejat fins a quin punt el discurs oficial de l'Església pogué fer desaparèixer per complet les pràctiques i les concepcions autònomes de la cultura popular. Una de les vies possibles parteix de l'estudi dels llibres penitencials, una mena de manuals on es consignaven les penitències assignades a la jerarquia dels pecats. Doncs bé, l'anàlisi dels pecats revela que la fe cristiana representa només un aspecte de la consciència de moltíssims camperols, en combinar-se i encreuar-se amb altres idees i tradicions. Particular interès dediquen els llibres penitencials al "paganisme" dels pagesos, i de fet aquests manuals són les úniques fonts que descriuen les supersticions, és a dir, l'utilatge mental de les classes subalternes.

El paganisme representa un profund i originari estrat de la consciència popular, vinculat primer que res a la màgia, és a dir, un particular comportament humà que no té en compte els nexes de la causalitat natural i es basa sobre la certesa de l'eficàcia de la influència que l'home, en tant que part de la naturalesa, pot exercir sobre el món circumdant. La màgia curativa, la màgia d'amor, la màgia productiva, apareixen sovint en els penitencials, fins al punt que podem afirmar que més que "residus" de creences i conductes precristianes, formaven part de les pràctiques quotidianes, de la vida d'una societat agrària, tradicional.

La primera condició per un bon èxit del treball agrícola és el compliment regular dels cicles naturals, la normal successió de les estacions. Aquells camperols europeus de l'alta edat mitjana pensaven que havien d'intervenir sobre els elements perquè es desencadenaren aquestes cicles. Així, doncs, la relació entre els homes i els fenòmens naturals és imaginat com una interacció o també com una ajuda recíproca. El concepte de "participació" defineix aquesta mirada enfront del món. El món i l'home es componen dels mateixos elements, i la convicció d'una completa analogia entre "microcosmos" i "macrocosmos" estimula els homes a influir sobre el món i sobre la marxa de les coses d'aquest món, i per això també sobre el temps.

Una altra condició per a una pròspera vida econòmica és el temps favorable. Els penitencials condemnen els que fan conjurs contra les tempestes i els màgics que influeixen sobre el temps. La certesa de l'eficàcia de la màgia, dels exorcismes, dels ritus i la seua vasta aplicació és un tret característic del comportament dels homes de l'edat mitjana, i no en va els penitencials vessen tot el seu arsenal de càstigs contra la fe en aquestes "pràctiques diabòliques".

Juntament amb la màgia directa cap a la naturalesa i el seu poder productiu, la màgia directa cap a l'home ocupa un lloc destacat en els manuals per als confessors. La tècnica per influir sobre el seu cos, sobre la seua salut i els seus sentiments, era ben articulada i multiforme. Practicaven aquesta màgia sobretot les dones. Els missatges secrets de la cultura agrària (popular) —oral, gestual, simbòlica, altament formalitzada— passen a través de l'elaboració i la transmissió femenina: les faules, les pregàries, els conjurs, els encanteris, els laments, les cantilenes, les cançons de bressol, les receptes... han estat elaborades per les dones. Elles són, les *mulieres rusticanae*, les petites i insignificants *mulierculae*, expertes coneixedores del cos, mares i infermeres, les que nodreixen els homes, les que protegeixen amb amor els menuts, les que curen els malalts, les que assisteixen els moribunds i els vesteixen després de morir i els honoren amb els seus planys. Coneixen verins i antidots, unguents i xarops, les herbes que maten i les que guareixen: hàbils en l'art de brodar, de cosir, de fer el pa, interpreten el llenguatge secret de les flors, saben conservar amb tècniques enginyoses la carn, els vegetals i els lactis. Allarguen la vida dels membres de la seua família, alegren amb els seus balls les festes de la comunitat. En fi, inventen cants d'amor i de treball.

La màgia negra també compareix en els llibres penitencials amb imatges ben vives i clares. Hi apareixen els aquelarres de les bruixes (ritus de fertilitat), els vols nocturns de les dones que s'han vinculat al maligne, en fi, tota la bruixeria possible i imaginable. La màgia va de la mà de l'endevinació i la profecia, i per això en tots els penitencials es condemnen els màgics i els endevins. Es tracta dels *mathematici*, que prediuen el futur a partir dels cossos celestes, o els *caragii*, que prometen conèixer el futur sobre la base de certes escriptures.

Tot plegat revela, doncs, que la vida espiritual de l'home corrent, i per descomptat dels camperols, no es limitava a la religió oficial. Ja no es tracta, però, del paganisme romà. De les divinitats paganes, els temples i les imatges de les quals han estat destruïts en el període de cristianització, els penitencials amb prou feines en parlen i, si hem de jutjar pel context, no és aquest l'enemic que els confessors tracten de combatre. Durant molt de temps, l'Església es va veure incapaç d'eliminar aquest complex de supersticions. Es podien desacreditar o suprimir els vells déus, però no els costums de la consciència, fosos en les formes de vida d'una societat agrària constantment inspirada en les tradicions. Aquesta consciència roman immutable o gairebé immutable durant molts segles, reproduint contínuament la seua estructura originària.

Amb tot, hi hagué una certa acollida de la cultura agrària i popular per part de la cultura clerical. De fet, és obligatori per a la tàctica i la pràctica evangelitzadora el recurs a la llengua, a les formes orals —sermó, cants—, i a cert tipus de cerimònies —processons, rogatives— que provenen de les classes subalternes, precisament per millor convèncer-los i persuadir-los de les bondats del cristianisme. La consciència màgica assimilà fàcilment el culte dels sants i les relíquies. Un procés que naix com a resultat de la interacció entre aquesta consciència i la doctrina de l'Església: els sants, personificació de l'ideal cristià d'humilitat, de la renúncia al món, als ulls de les classes subalternes eren personatges taumaturgs i encarnaven aquell tipus de comportament màgic cap a la realitat. Molts altres aspectes de la doctrina eclesiàstica eren assimilats encara de forma pitjor, i no solament pel que fa a la teoria teològica, sinó també pel que fa a una sèrie de problemes de comportament social, com ara els tabús alimentaris (aliments impurs, beuratges, embriaguesa, gola), les relacions matrimonials i, en un sentit més ampli, els comportaments sexuals (persecució del plaer i la concupiscència, la castedat). Això no obstant, la cultura eclesiàstica mostrà generalment un rebuig que es materialitzà en la destrucció de temples i ídols.

La literatura, els manuals de doctrina, les obres dels moralistes i també les fonts d'arxiu revelen fins a quin punt divergien la cultura eclesiàstica i la cultura agrària en la interpretació del món i de les forces que el movien, i que es materialitzava en la diversa concepció del temps i la percepció de la realitat. El temps en què viu una societat agrària és el temps natural, la successió dels cicles naturals. Els punts de referència temporal que tenen valor en aquest sistema de consciència provenen del pas de les estacions. En el món camperol no s'esdevé res fonamentalment de nou, tot es repeteix. El fet que homes condicionats per la vida repetitiva de l'agricultura seguiren durant segles estereotips de comportament i celebraren ritus tradicionals no pressuposa, però, un tancament per complet a la novetat, sobretot pel que fa a les formes de treball.

Ara bé, la percepció cíclica del temps apareix vinculada a una particular concepció d'aspectes temporals com el passat, el present i el futur: tots tres no formen una rigorosa i irreversible successió, sinó que s'arreglaren més aviat un al costat de l'altre en un sol espai mitològic. El passat es repeteix i el futur es pot predir i preveure, de manera que un se'n pot apropiat per mitjà de ritus màgics. Els penitencials, com hem dit, ho condemnaven perquè segons la doctrina cristiana el temps és una creació de Déu, és determinat només pel Senyor i es troba a la seua mà dreta. L'home no pot influir sobre el

curs del temps i conèixer anticipadament el contingut, ja que depèn absolutament de la providència divina.

A més, la concepció cristiana del temps és, en essència, històrica; el temps ha tingut un inici, té una direcció i, quan s'haurà acomplert, arribarà a la fi. El món canvia amb el pas del temps, i una tal concepció exclou el caràcter cíclic i la possibilitat d'un retorn al passat. Davant això hi havia la percepció màgica, agrària, del món, atemporal, i els mecanismes que generen interaccions entre la col·lectivitat humana i el món circumdant, com ara el mecanisme de les relacions entre els homes, impliquen la immobilitat o un moviment eternament cíclic.

D'altra banda, en el model cultural agrari, allò que té un alt potencial gestual i allò que entra en l'esquema del ritual és, per damunt de tot, el ritual del riure, percebut com moment propiciatori del retorn a la vida. Riure és un insubstituïble exorcisme que presideix el naixement i el renaixement. La imatge del món elaborada per la cultura agrària veia en el fet de riure l'instrument màgic primari, el conjur més potent per a la creació i la recreació de la vida. D'aquesta fonamental premissa lligada a l'exorcisme fertilitzant del riure deriva l'element còmic, farsant i donat a la paròdia propi del món popular. El gran joc de la vida, polaritzat en el binomi dialèctic farsa/tragèdia en el qual s'emmirallen el model popular i l'antimodel culte, està representat en la cultura agrària per la forma de drama satíric i bufonesc, com fecunda comicitat que allunya el sufocant sentit de mort de la tragèdia, aliena a la cultura "inferior". Les tensions, doncs, estaven servides.

Xarxes culturals

Les imatges de la cultura agrària filtrades a través dels prejudicis burgesos i eclesiàstics, fixades en estereotips literaris fàcilment intercanviables arreu de l'Europa occidental, presenten el greu inconvenient de la mirada aliena. Són els altres els que "diuen" dels camperols, i amb escassa o nul·la condescendència. Però, hi ha cap altra manera d'accedir directament als ingredients d'aquesta cultura agrària? Disposem de testimonis escrits redactats pels seus protagonistes? Bàsicament, és cert, el camperol es manté en els àmbits de l'analfabetisme i al marge, per tant, dels registres de producció

cultural que giren entorn de l'escriptura i el llibre, domini al capdavant de les elits erudites, laiques o eclesiàstiques.

Amb tot, el predomini clar de l'oralitat no fa necessàriament de la cultura agrària una cultura essencialment il·letrada, oposada al món de l'escrit i impermeable a la influència de la cultura literària. L'escriptura està molt més present en la societat rural del que ens pot semblar, o del que els historiadors han estat disposats a acceptar fins fa ben poc. Potser a l'alta edat mitjana el llibre i l'escriptura eren absolutament estranys als pagesos, tant com ho eren també per a la noblesa. Aquests llibres eren valuosos perquè ningú no els tocava. No se'ls entenia tampoc, i per això suscitaven perplexitats, una certa por, cosa que explica que els arxius senyorial i les biblioteques monàstiques siguen pastura del foc i la destrucció quan els pagesos s'alçaven en armes.

A partir del segle XIII, però, en coincidència amb la difusió de les escoles urbanes, on les elits rurals de vegades enviaven els seus fills, s'operen unes condicions culturals que fan canviar el lloc, el simbolisme i la funció tant del llibre com de l'escriptura. És així com els papers escrits, igual que la moneda, el mercat o la lògica del benefici, envaeixen el terreny de les relacions quotidianes, que havien estat confinades fins aleshores a l'estricta domini de l'oralitat. Els notaris, els recaptadors, els oficials de la senyoria, del bisbe o del rei, han acostumat el camperol a la presència habitual de l'escriptura, a reconèixer el seu paper mediador. El sentit màgic, impenetrable, que en un altre temps ha pogut tenir deïxa el lloc ara a una major confiança, a la seua consideració com a garant dels drets individuals i col·lectius.

Als països mediterranis, cal veure-hi la influència poderosa del notariat a fer del llibre un objecte present en la vida quotidiana. Gairebé tots els pobles disposen d'un o dos notaris, que enregistren els actes i les transaccions més habituals de la vida camperola. Vendes, préstecs, testaments, capítols matrimonials, títols de propietat, tot quedava registrat per escrit en els protocols notariais i també en els pergamins originals que els camperols custodiaven a la cambra, tancats amb pany i clau, com el més preat dels seus béns. Al seu torn, a l'arxiu municipal es custodiaven els privilegis i les franqueses atorgades pel rei o pel senyor, que estaven consignats en la carta de població. També els acords municipals, els llibres de comptes, els capbreus i els padrons de riquesa, les còpies dels processos judicials... La vida al camp gira, com a tot arreu, entorn de l'escriptura.

El camperol, del ric llaurador al petit jornal·ler, era en la seua gran immensa majoria analfabet, però no podia defugir els usos de l'escriptura. Entre les famílies benestants és

possible trobar algun membre que ha après de llegir i escriure de la mà d'un mestre d'escola o del capellà del poble, que saben de números i que fins i tot tenen llibres a casa. Un cert grau d'alfabetització hi devia existir, si més no entre els camperols "grassos". No són poques les declaracions de testimonis en processos judicials amb signatures autògrafes, en comptes de la tradicional creu dels analfabets. És clar que una signatura no significa necessàriament un complet domini de l'escriptura, una prova fefaent de saber llegir i escriure, però sí, almenys, una certa familiaritat.

Major és el valor indiciari de les biblioteques privades, que apareixen de tard en tard inventariades en els protocols notariais. Durant tota l'edat mitjana, el llibre és un objecte car i rar, sobretot al camp. Si algun llibre circula per les comunitats rurals és el llibre tècnic, professional, el del notari o el del metge i, sobretot, el del rector: la Bíblia, sermonaris, devocionaris, un llibre d'hores. Però, la irrupció de la impremta a la darrerria del quatre-cents n'abaratí considerablement el preu i facilità la seua penetració en el món rural.

La presència de llibres a cases de camperols i, sobretot, a les de l'elit rural de notaris, metges i capellans, testimonia contactes fluids entre la cultura agrària i la literària, en la mesura que, ja for a través de la lectura directa, en el cas dels individus alfabetitzats, ja fora a través dels comentaris i les reinterpretacions que aquests mateixos individus en feien als veïns, en tertúlies al carrer o a l'hostal, o dins de casa vora el foc, els motius de l'alta cultura —els personatges, els temes, els tractaments— acabaven per infiltrar-se també en el món rural. Aquests contactes es veien reforçats de manera intermitent pels sermons dels predicadors que es desplaçaven pels pobles en les grans solemnitats, pels joglars i comedians que de festa en festa representaven una peça dramàtica, religiosa o profana, farcida d'herois bíblics o mitològics, reals o imaginaris. És segurament així, en aquestes representacions teatrals, dins o fora l'església, de les quals ens han pervingut a casa nostra dues peces tan significatives com el Misteri d'Elx o el Cant de la Sibila, com els pagesos accedien als ingredients de la cultura d'elit, laica o eclesiàstica, com eixamplaven les seues referències espacials i cronològiques, com arribaven a sentir a parlar i a familiaritzar-se amb noms i passatges de la història.

Cal ser, però, cautelós en la valoració del llibre i de l'escriptura en la societat rural medieval. La seua difusió és modestíssima i molt menys lenta i aleatòria que a la ciutat, de manera que, en efecte, no se situen al centre del procés de reproducció de la cultura en les comunitats camperoles. La gairebé completa totalitat de la gent del camp i un

percentatge considerable de la de la ciutat, roman estranya als mecanismes de producció de la cultura escrita, en un univers social que amb el pas dels segles anirà, per bé que lentament, alfabetitzant-se. Els factors essencials són uns altres, i assenyalen les estructures jeràrquiques de la sociabilitat local, i en particular la transmissió de gestos i idees a dins la família: de pare a fill, però també de mare a filla, de tia a nebot, de germà major a germà menor, etc.

Fonamentalment, hi ha un privilegi de l'edat, i el dret de transmetre la cultura és un poder que s'adquireix amb la vellesa. És la generació de més edat la que, en bloc, es converteix en "instructora" col·lectiva de la generació més jove. La cultura passa del de més edat al de menys, fins i tot en el cercle dels joves. Això no impedeix les innovacions; però les fa més difícils i específiques. El trajecte invers, de fill a pare o a mare, sembla difícil de recórrer. Fins i tot quan un fill baró és rector, i disposa, per tant, d'un bon marge de superioritat cultural, l'aura sobre el pare i la mare, que són camperols de l'aldea, es manifesta molt limitada. És més fàcil que els camperols es deixin seduir per les seues dones i sogres que pels seus propis fills. I un dels moments més significatius per al "diàleg" cultural és la vetlada nocturna, vora a la llar les nits de l'hivern, a l'aire lliure, a la porta de casa, les nits d'estiu. És clar que la casa representa, i no solament gràcies a les vetlades, la cèl·lula capital de la sociabilitat i la transmissió cultural. Tanmateix, apareixen uns altres ressorts, que concerneixen en primer lloc als àmbits femenins i masculins.

Les dones, per descomptat, no s'organitzen com a tal, però arreu de les comunitats camperoles es pot rastrejar, bé que malament, un vague sentiment d'afinitat femenina, eventualment definida contra els homes, contra els marits més usualment. Més important que aquesta impressió difusa de pertinença comunal són, però, els nusos d'amistat que en el si mateix dels pobles uneixen els petits grups de dones influents. Les més riques, per exemple, solen fer-se visites recíproques, passegen o prenen el sol juntes, planifiquen matrimonis per als seus fills. De tota manera, en unes comunitats petites, la sociabilitat femenina transcendeix els grups de fortuna, en la mesura que comparteixen espais comuns, com són la font, el riu on es va a rentar i el forn fonamentalment, i el molí als llocs que s'encomana la feina de portar-hi el blat per fer la farina. La sociabilitat femenina es desplega en uns altres llocs: la cuina, la plaça, quan es trauen els polls, o quan, al voltant dels morts, després de rentats i vestits, deixen anar la llengua: la mort és, sobretot, un assumpte femení, tant com el part.

La sociabilitat masculina és més global que la seua homòloga femenina. És també més important, políticament, en el pla de l'aldea considerada en bloc. Pot manifestar-se durant la vetlada, però els homes es reuneixen durant el treball del camp, sobretot durant les ocupacions estacionals, que donen lloc a cerimònies folklòriques, amb els seus atàvics cants. L'església és un espai privilegiat. En moltes comunitats és l'únic espai cobert, on els pagesos es poden reunir per celebrar les assemblees en què discuteixen dels problemes generals. De fet, solen considerar l'edifici com a cosa pròpia, construït amb les seues pròpies mans i recursos.

Cal no oblidar les ocasions lúdiques, proporcionades pels jocs, esportius o no, i la visita a la taverna, on corre el vi, es juga a daus i naips i on és possible trobar prostitutes itinerants. Els homes, a la plaça, abans i sobretot després de la missa, o la vetlada, raonen sobre molts temes, un dels quals, indefugiblement, és el de les relacions amb els senyors i els clergues. No hi són estranyes les crítiques, que s'exacerben en conjuntures especials, com quan el senyor ha demanat una taxa extraordinària, o quan l'Església exigeix el delme de noves plantacions.

Els camperols i la literatura burgesa

El camperol altmedieval és un monstre a penes humà. La literatura posterior a l'any 1000 el farà aparèixer davant els cavallers perduts al bosc, on el camperol llenyataire es troba en el seu ambient obscur i ferotge: vilans cabuts i d'ulls separats i mirada de bèstia, com s'apareixen a Lancelot. Fins i tot convertit al cristianisme, el camperol no deixa de ser un pecador privilegiat. Sobretot els *servi*, però també tots els *rustici*, es converteixen en pecadors per excel·lència, viciosos de naixement, de naturalesa. En sermons com els de Cesari d'Arles els *rustici* són els més borratxos i els més luxuriosos. D'altra banda, en aquesta època en què es forma una mentalitat segons la qual les malalties vergonyants són signe de la sanció del pecat, els camperols, més exposats a la subalimentació, a la falta d'higiene, a les tares físiques, manifesten d'aquesta manera la seua naturalesa viciosa. La lepra dels infants és el signe de la luxúria dels pares, i segons Cesari els leprosos són sobretot camperols, perquè són els més donats als excessos de la carn.

Ab insidiis diabolis et signoria de villano et a furore rusticorum libera nos domine, es dirà a la ciutat més tard. El poder dels llauradors, en efecte, no solament hauria subvertit l'ordre providencial i hauria donat solta al regne de Satanàs, sinó també hauria destruït l'hegemonia de la ciutat. Els escriptors tardomedievals, en particular els burgesos, amb les seues descripcions iròniques o hiperbòliques, sempre menyspreadores, afinaren l'art del sarcasme en els seus papers sobre el món rural. Les lletanies contra els camperols —com les de Gentile Sermini, escriptor contemporani de Bernardino de Siena, o les de Francesc Eiximenis—, els estereotips fabricats, tendien a exorcitzar, si no pròpiament la por, sí almenys una mena de sentit d'inquietud enfront del món indefinit i obert del camp i de la “selva”: *Perchè in vuy regna/ Ogni maliçia/ E ogni tristitia.../ Non haveti mai bene:/ Nati in pene/ Servi servorum/ Asini asinorum/ Maledicat vos Deus/ In secula seculorum/ Amen.*

Al menyspreu intel·lectual, hi afegixen la reprovació moral, la condemna ideològica, la repulsió física. Ara i adés el camperol apareix com la víctima de nombrosos insults, que el situen als marges de la societat. Si els camperols de l'alta edat mitjana, en l'opinió dels contemporanis, eren “monstres a penes humans”, els “vilans” descrits per plomes com les del sienès Gentile Sermini són, abans d'esdevenir moralment execrables, físicament repugnants: porcs, d'aspecte desagradable, malgirbats, que exhibeixen amb el propi cos la seua condició infrahumana, el contacte amb la terra, la transgressió de les normes més elementals de la vida civil: “gentussa bestial sense raó, diu, que només serveix per a pasturar animals, i si mai arriben a la ciutat de seguida es veu que no han tingut mai sinó tractes amb els animals”. El menyspreu del món camperol, doncs, deriva directament del treball agrícola: el cansament en el camp, l'ús d'eines pesants, la cura i la convivència forçada amb els animals, són tots motius d'una mena d'estrangeria i de separació, si més no des de la perspectiva de les classes benestants urbanes.

És cert que la concepció altmedieval de l'*otium* com a valor positiu, i del treball com a valor negatiu en tant que expiació d'una culpa primigènia, havia estat substituïda en els darrers segles medievals per una visió del món en què l'activitat laboral de l'home aconsegueix la seua dignitat i la seua justificació, i per tant el món diferenciat dels oficis havia obtingut una rehabilitació completa. Ara bé, és cert també que hi ha una jerarquia en els treballs manuals, i tot just el dels camperols ocupa el graó més baix. I per tal de respectar l'harmonia de l'ordre social i el dogma de la immutabilitat fixada de les funcions, que emana directament de la voluntat divina, es preveu que el pagès no s'hi ha

de moure, que ha d'acceptar el destí d'un ofici vil que té el seu propi codi de comportament. Aquests codis, enunciats per escriptors com Paolo da Certaldo, són un eficaç exemple de com valors ètics i religiosos són utilitzats per sostenir i defensar el fonament polític —la fidelitat a les institucions, Església i estat—, econòmic —la preservació de la propietat privada— i social —la salvaguarda de l'ordre establert i el repartiment de les funcions. El camperol que vol ser, com cal, bo i dòcil, ha de mostrar temor de Déu, que inclou per descomptat el pagament del delme, la lleialtat envers el proïsme, i el proïsme és identificat amb el propietari o el senyor, i sobretot la resistència al cansament.

Però, gairebé mai en les narracions burgeses, el “vilà” assumeix un paper d'home temorós i respectuós, sinó que se li n'assigna més aviat un de violent. El camperol iracund, bregós i blasfem és tot el contrari del ciutadà honorable, gentil, temperat i cortès: *La villa fa buone bestie e cattivi uomini*, que sentència Paolo da Certaldo. L'ideal de la civilització urbana es contraposa a un món rural incivil i brutal.

No ens ha d'estranyar si als ulls dels ciutadans s'imposa la por dels camperols com a grup i de la solidaritat mútua que són capaços de desenvolupar. En aquest sentit, els escrits difonen una inequívoca inquietud, les paraules evoquen imatges corals de persones indecises entre subjecció i rebel·lió, entre violència i voluntat pacífica, en una atmosfera ambigua que té una cara de festa i una cara de revolta. Paolo da Certaldo adverteix dels perills dels camperols els dies de festa, estimulats pels efluis etílics, insolents que perden el respecte. Per això, aconsella de tractar-los al camp, humils i dòcils, sota el pes de l'arada o de l'aixada, o millor fer-los anar a ciutat, on se senten estranys i on no tenen cap possibilitat de buscar solidaritats veïnals.

Si el treballador agrícola, siga quina siga la seua posició social, és a ulls del ciutadà un conjunt de dolentes condicions, la figura específica del parcer, del *mezzadro* italià, assumeix una caracterització negativa encara més insistida, en la mesura que els interessos del treballador i del propietari estaven permanentment en tensió. La rigorosa divisió dels productes en dues meitats, mentre que les llavors sovint anaven a càrrec del camperol, tendien a mantenir la família parcera en els nivells de subsistència, i l'alimentació la subordinaven inexorablement a la recerca d'un increment de la productivitat, sovint només possible que a través d'un empobriment i esgotament del sòl, cosa que provocava l'enuig i la reacció del propietari. D'altra banda, si al parcer li costava mantenir un mínim vital en condicions normals, la situació esdevenia dramàtica arran

d'incidències climàtiques o qualsevol pertorbació. Recórrer al préstec era, doncs, inevitable. A l'"hoste", se li presta gra per a menjar, gra per a sembrar, diners per a comprar els animals i millorar el treball, diners per a pagar-se la roba. L'endeutament amb el propietari es converteix en una cadena pesant per a ambdós: el propietari dubta que li siguin retornats els manlleus, i el camperol no treballa ja sinó per retornar-los. El camperol neci i ignorant, maliciós i àvid, groller i egoista, esdevé, en les lamentacions de l'amo, també incapaç, descurat, dròpol, un dolent llaurador, fins a convertir-se en un estafador, deutor insolent i lladre: "És increïble —escrivia Alberti— la malícia d'aquests camperols que han crescut entre terrossos. Tot el seu afany es concentra a estafar-te, però mai no deixen que se'ls atrape. Si cometen una errada, és en el seu profit; faran servir tots els mitjans per fer-se amb els teus béns".

El llarg mostrari de crítiques no solament apareixen en els contes i les faules rabiosament iròniques, sinó també en els llibres de memòries. En aquests papers ja no apareix l'exageració literària, els recursos divertits per a la persuasió dels lectors, sinó que tenen un ús reservat, exclusivament personal. Segons el parer del propietari ciutadà, el llaurador és un home que no vol treballar, a la recerca contínua de facilitats i de préstecs que esmerça no a millorar la terra de l'amo sinó a divertir-se o a treballar d'amagat i millorar la seua petita propietat. En els freqüents esments dels enganys i dels furtus perpetrats i de les deficiències del llaurador, contraposats a les preocupacions del burgès per la propietat i el benefici, es posa en relleu el descontentament i la inquietud del propietari enfront d'una categoria que la voldria sotmesa i devota, honesta, que fera abstracció de les concretes exigències i de les necessitat que esperonaven les accions d'aquests homes.

Amb tot, seria incorrecte veure en les muralles urbanes una mena de protecció impenetrable a les influències agràries, en termes fonamentalment culturals. La representació de la ciutat medieval com a essencialment dedicada al comerç i a la manufactura potser és més pròpia de l'Europa septentrional, però en l'àmbit del Mediterrani, fins a temps recents, la ciutat majoritàriament era un centre de consum i de distribució de la producció excedent de les zones agrícoles circumdants. La dependència de l'agricultura ha exercit la més profunda influència sobre la vida de les ciutats mediterrànies fins a l'època moderna. L'autonomia aparent d'una ciutat antiga o medieval, separada del camp per una tanca de muralles i de portes, és en realitat il·lusòria i qualsevol indagació sobre la civilització que presentara com a insignificant l'element

rural està destinada al fracàs. La llarga ombra projectada pel camp sobre la ciutat, tot i l'autonomia sota un perfil no solament econòmic sinó també cultural, remarca les influències que amararen profundament els paràmetres mentals urbans, fins i tot després que la ciutat cessara de ser tributària del camp. L'autonomia econòmica dels centres urbans no coincideix amb l'alliberament de les maneres de pensar, d'imaginar, de comunicar, de representar els paradigmes culturals agraris.

Les imatges que fabricaven els lletraferits de la ciutat, l'animadversió demostrada pels eclesiàstics des de la trona o els llibres, partien de dues formes de concebre el món irreconciliables. Però, els uns i els altres oblidaven tot allò que de comú compartien el camp i la ciutat. Tot i l'especificitat del camp i del tret propis que deriven de la xarxa de sociabilitat, en la subversió dels valors, en la transgressió de la norma, en la insolència com a llenguatge i comportament, resulta difícil traçar límits ençà i dellà de les muralles urbanes. Camp i ciutat no vivien d'esquena l'un de l'altre sinó en una interacció permanent i dinàmica.

BIBLIOGRAFIA GENERAL

- Andreolli, B i M. Montanari (eds.) (1990) *Il bosco nel Medioevo*. Bolonya.
- Arnoux, M (2021) *Le temps des laboureurs. Travail, ordre social et croissance en Europe (XI^eXIV^e siècle)*. París.
- Banhan, D. i R. Faith (2014) *Anglo-Saxon Farms and Farming*. Oxford.
- Barthélemy, D. (1997) *La mutation de l'An Mil a-t-elle eu lieu? Servage et chevalerie dans la France des Xe et XIe siècles*. París.
- Barthélemy, D. (2004) *Caballeros y milagros: violencia y sacralidad en la sociedad feudal*. València-Granada.
- Bois, G (1991) *La revolución del año mil*. Barcelona.
- Bois, G. (2001) *La gran depresión medieval: siglos XIV-XV: el precedente de una crisis sistèmica*. Madrid-València.
- Bolton, J.L. (1988) *The Medieval English Economy, 1150-1500*. Londres.
- Bonnassie, P. (1979-1981) *Catalunya mil anys enrere*. Barcelona.
- Bourin, M. i P. Freedman (2000) *La servitude dans les pays de la Méditerranée occidentale chrétienne au XIIe siècle et au-delà: déclinante ou renouvelée*. Roma.
- Bourin, M. i P. Martínez Sopena (dirs.) (2007) *Pour un anthropologie du prélèvement seigneurial dans les campagnes de l'Occident médiéval: XIe-XIVe siècles. Les mots, les temps, les lieux*. París.
- Bourin, M., F. Menant, L. To (eds.) (2014) *Echanges, prélevements et consommation dans le monde rural*. Roma.
- Boutruche, R. (1970-1973) *Señorío y feudalismo, I, Los vínculos de dependència, II, El apogeo (siglos XI-XIII)*. Madrid.
- Britnell, R.H. (1991) *Before the Black Death*. Manchester.
- Britnell, R.H. (1993) *The Commercialisation of English society, 1000-1500*. Cambridge.
- Campbell, B.M.S. (ed.) (1991) *Before the Black Death. Studies in the "Crisis" of the Early Fourteenth Century*. Manchester.
- Campbell, B.M.S. i R.H. Britnell (eds.) (1995) *A commercialising economy: England 1086 to c. 1300*. Manchester.
- Campbell, B.S.M. i M. Overton (1991) *Land, Labour and Livestock. Historical studies in European Agricultural Productivity*. Manchester/Nova York: Manchester University Press.
- Carpentier, E. i M. Le Mené (1996) *La France du XIe au XVe siècle. Population, société, économie*. París.
- Cazola, F (2014) *Contadini e agricultura in Europa nella prima età moderna (1450-1650)*. Bolonya.
- Chapelot, J i R. Fossier (1980) *Le Village et la maison au Moyen Age*. París.
- Cherubini, G. *L'Italia rurale nel basso medioevo*. Roma-Bari.
- Colardell, M. (ed.) (1996) *L'Homme et la nature au Moyen Âge*. París.
- Comba, R. i Naso (eds.) (1994) *Demografia e società nell'Italia medievale, secc. IX-XIV*. Cuneo.
- Cortonesi, A. (2007) *Crisis de subsistència y crisis agrarias en la Edad Media*. Sevilla.

- Cortonesi, A., M. Montanari i A. Nelli (eds.) (2006) *Contratti agrari e rapporti di lavoro nell'Europa medievale*. Bolonya.
- D.A. (1990) "L'ambiente vegetale nell'alto medioevo", *XXVII Settimana di Studio di Spoleto (1989)*.
- D.A. (2007) "Les Élités Rurales dans l'Europe médiévale et moderne", *Acte des XXVIIes Journées de Flaran (2005)*. Tolosa del Llenguadoc.
- Davies, W. (1988) *Small Worlds. The Village Community in Early Medieval Brittany*. Berkeley i Los Angeles.
- Devroey, J.O., L. Feller (dirs.) (2010) *Les élites et la richesse au haut Moyen Age*. Brepols.
- Domínguez, C. (2015) *La Inglaterra anglosajona. Una síntesis histórica (siglos. V-XI)*. Madrid.
- Duby, G. (1968) *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*. Barcelona.
- Duby, G. (1976) *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea (500-1200)*. Madrid-Mèxic.
- Duby, G. (1978) *Hombres y estructuras de la Edad Media*. Madrid.
- Duby, G. (ed.) (1980) *Histoire de la France urbaine, 2, La ville médiévale, des Carolingiens à la Renaissance*. París.
- Duby, G. i A. Wallon (eds.) (1973) *Histoire de la France rurale, I i II*. París.
- Dyer, C (2005) *An Age of transition? Economy and society in England in the later middle ages*. Oxford.
- Dyer, C. (1991) *Niveles de vida en la Baja Edad Media. Cambios sociales en Inglaterra, c. 1200-1520*. Barcelona.
- Dyer, C. (2003) *Making a Living in the Middle Ages. The People of Britain, 850-1520*. Londres
- Feller, L. (2015) *Campesinos y señores en la Edad Media. Siglos VIII-XV*. València.
- Feller, L. i C. Wickham (dirs.) (2005) *Le Marché de la terre au Moyen Âge*. Roma, École Française de Rome.
- Fossier, E. (1985) *Historia del campesinado en el Occidente medieval (siglos XI-XIV)*. Barcelona.
- Frantzen, A.J. (2014) *Food, Eating and Identity in Early Medieval England*. Woodbridge.
- Fumagalli, V. i G. Rossetti (eds.) (1980) *Medioevo rurale. Sulle tracce della civiltà contadina*. Bolonya.
- García de Cortázar, J.A. (1988) *La sociedad rural en la España medieval*. Madrid.
- Garcia-Oliver, F. (2019) *Els murs fràgils dels calls. Jueus i jueves dels Països Catalans*. Catarroja-Barcelona.
- Heers, J. (1990) *La ville au Moyen Âge*. París.
- Higounet, Ch. (1992) *Villes, sociétés et économies médiévales*. Bordeaux.
- Lambrechts, P. i J.P. Soissons (eds.) (1994) *Les Métiers au Moyen Âge. Aspects économiques et sociaux*. Lovaina.
- Le Roy Ladurie, E. (1981) *Montalillou, aldea occitana de 1294 a 1324*. Madrid.
- Letrucq, S. (2004) *La vie rurale en France au Moyen Âge (X^e-XVe siècles)*. París.
- Montanari, M. (1979) *L'alimentazione contadina nell'alto medioevo*. Nàpols.
- Montanari, M. (1984) *Campagni medievali. Struturre produttive, rapporti di lavoro, sisteme alimentari*. Torí.

- Palermo, L. (1997) *Sviluppo economico e società preindustriali. Cicli, strutture e congiunture in Europa dal medioevo all'età moderna*. Roma.
- Pestell, T. i K. Ulmschneider (2003) *Markets in Early Medieval Europe. Trading and "Productive" Sites, 650-850*. Windgarher Press.
- Postan, M.M. (1972) *The Medieval Economy and Society. An economic History of Britain, 1100-1500*. Londres.
- Postan, M.M. (1995) *Population et démographie au Moyen Âge*. París.
- Rao, R. (2015) *I paesaggi dell'Italia medievale*. Roma.
- Roux, R. (1994) *Le Monde des villes au Moyen Âge, XI-XV siècles*. París.
- Salrach, J.M. (coord.) (2004) *Història agrària dels Països Catalans*, vol. II. Barcelona.
- Sawyer, P.H. (2013) *The wealth of Anglo-Saxon England*. Oxford.
- Severy, G. (1984) *L'économie du royaume de France au siècle de Saint-Louis*. Lilla.
- Stoclet, A. (2003) *Les sociétés en Europe du milieu du VIe à la fin du IXe siècle*. Lió.
- Toubert, P. (1973) *Les structures du Latium médiéval. Le Latium meridional et la Sabine, du IXe au XIIe siècle*. Roma.
- Toubert, P. (1987) *Histoire du haut Moyen Âge et de l'Italie médiévale*. Londres.
- Toubert, P. (2006) *Europa en su primer crecimiento: de Carlomagno al año mil*. València.
- Wallace-Hadrill, J.M. (2014) *El Occidente bárbaro, 400-1000*. Madrid.
- Wickam, C. (2009) *Una historia nueva de la Alta Edad Media: Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*. Barcelona.

COL·LECCIÓ DOCUMENTAL

Una nova conjuntura

Consagració de la Seu d'Urgell, fragment (Lluís el Piadós, 839)

[...] Lliurem, doncs, aquestes parròquies pertanyents al comtat de Pallars a l'esmentada seu de Santa Maria d'Urgell, és a dir, l'església de Santa Maria del lloc anomenat Santa Concòrdia, amb la seua parròquia i els seus vilars i llogarets, i les parròquies de vall Estaon, Enviny i Siarb, amb Llagunes i Serbalos i vila Furer, i les parròquies de l'Obac, Berenui, Somponui, Montan, Hortone i Riudamadriu, amb les seues viletes i llogarets; i també Tírvia, Tavascan, Ainet, Alins, Àneu, Santa Maria, anomenada de la Ribera de Cardós, Boldís Sobirà i Jussà, Lladrís, Vallat, Vallatell, Santa Maria d'Àneu, abans anomenada lloc de Santa Deodata, amb les seues parròquies, és a dir, Berrós, Jau, Assor, Son, Gil, Alós, Esterri, Burg, Cerbi i Espot, amb le seues viletes i llogarets; també el lloc de Santa Maria, anomenat Santa Grata, amb les parròquies, viletes i llogarets a ella pertinents; també l'església de Santa Maria de Tremp amb totes les seues pertinences. Totes aquestes parròquies del *pagus* de Pallars amb totes les seues esglésies, viles, viletes i llogarets, i amb els delmes i primícies pertinents a les damunt dites parròquies en les muuntanyes i en les valls, tant en cultius com en aprisions i amb els rèdits sinodals, ho lliurem i donem com a dot perquè aquesta seu de Santa Maria, església mare, les tinga a perpetuïtat. Donem també aquestes esglésies i parròquies episcopals en el *pagus* de Ribagorça i de Gistau a la damunt dita seu de Santa Maria d'Urgell, és a dir, el lloc de Santa Maria, anomenat Alaó, amb els seus termes i esglésies a ella subjectes i les seues viletes i llogarets. Igualment el lloc de Santa Maria i de Sant Pere apòstol, anomenat Taverna, amb els seus termes, viletes i llogarets, i amb totes les esglésies pertanyents a aquell bisbat, amb els delmes i primícies i rèdits sinodals, ho lliurem i donem en dot a la damunt dita seu urgellenca de Santa Maria [...] i els delmes del ferro i del peix, i la tercera part del teloneu de tots els mercats, tot això tant en l'esmentada ciutat d'Urgell com en els comtats de Cerdanya, Berga, Pallars i Ribagorça [...].

[...] Tradimus vero ipsas parrochias comitatu Paliarensis supradicte sedis Hurgellensis Sancte Marie pertinentes, scilicet, ecclesiam Sancte Marie, cuius locum vocitatum dicimus Sancte Concordie, cum eius parrochie vel villares atque vilarunculis earum, atque ipsas parrochias de valle Stacione vel Invicino sive Siarg, cum Lagunas et Serblaos et villa Furoris, et ipsas parrochias de illo Obago, vel Berenui, et Somponui, atque Montano, Hortone vel Riomatrice, cum villulis et vilarunculis earum; seu etiam ipsas parrochias de valle Tirbiense, Baien et Alende, cum Ferrera, et Burg, et Viros, Tirbia quoque et Tavascanni, vel Asneto, sive Helinsi vel Haravo, Cardosensi namque Sante Marie que dicunt in Riberia, vel Buslis Superiore atque Subteriore, vel Labroso atque Vallato sive Vallatello, Anabiensis quoque Sante Marie, que holim vocaverunt locus Sancte Deodate, cum eius parrochias, id est, Borroso, cum Jovo et Assor, sive Sonne, et Isil, et Alos, atque Stirri, seu Burgi, vel Cervo et Spotu, cum vilullis et vilarunculis earum; deinde locus Sante Marie, que dicunt Sante Grate, cum parrochias et villulis atque vilarunculis eidem ecclesie pertinentes; inde vero ecclesias Sancte Marie, que dicunt ad Trimplo, cum omnia ibidem pertitentes. Istarum parrochiarum Paliarensis pagui cum omnibus illorum ecclesiis et villas vel villulis atque vilarunculis, et cum decimas et primicias ad predictas parroquias pertinentes, sive in montibus sive in vallibus, tam de cultibus vel aprisionibus, et cum omni reddito synodali, sic tradimus atque condotamus huius matris ecclesie Sancte Marie sedem Hurgellensem in perpetuum habituras. Tradimus etiam ipsas ecclesias vel parrochias episcopales in pago Ribacurcensis atque Gestabiensis supradicte sedis Hurgellensis Sancte Marie, scilicet locum Sancte Marie, que vocant Halaone, cum finibus suis et ecclesiis ibidem subditis et villulis atque vilarunculis earum. Similiter locum Sante Marie et Sancti Petri apostoli, que dicunt Taverna, cum finibus suis et villulis atque vilarunculis, et cum omnibus ecclesiis eidem episcopo pertinentes, et cum decimas et primicias vel synodali reddito, sic tradimus atque condotamus Sancte Marie supra dicte sedem Hurgellensem [...] et decimis ferri et picis, et tertiam partem telonei et omnibus illius mercatis hec omnia supra scripta, tam in pefatam hurbem Hurgellensem quam in comitatu Cerdaniensem, vel Bergitanensem, sive Paliarensensem atque Ribacurcensem [...].

La hisenda curtense i la petita propietat

Venda de terres (9-VI-995)

En el nom del Senyor. Jo, Unifred, soc el venedor, i vós, Llobet, a qui anomenen Sunyer, i la vostra dona, els compradors. Per aquest document de venda jo us venc la meua heretat que tinc al comtat de Girona, al terme de Celrà, al lloc anomenat la Vall, més la meua heretat plantada de vinya, anomenada Brudalera, que és al lloc de Rirad. Així doncs, us venc aquestes heretats meues de la Vall, amb casa i cort, hort amb arbres fruitals, tota mena d'arbres, erms, terres incultes, prats i pastures, que em pervingueren per herència materna en aquests llocs esmentats. Us venc íntegrament tota l'heretat amb els seus termes que posseesc per qualsevol títol, amb les seues entrades i eixides, pel preu de quatre mancusos d'or cuit, sense que n'haja romàs res del preu, tal com és manifest. I així, tot que suara ha estat referit traspasse del meu dret al vostre domini i potestat per fer el que us plàcia. Si jo o qualsevol altre home que contra aquesta document vingués a impugnar-la, no puga reclamar el que demane, ans pague el doble per tot el menyscapte, de manera que aquesta escriptura fermament invariable romanga per sempre més.

Feta aquesta carta de venda els 5 idus de juny, en l'any vuitè del regnat del rei Hug.

Se+nyal d'Uldric, se+nyal d'Unifred, qui aquest document pregà fer i firmar.
Se+nyal de Sunyer, se+nyal d'Oliba.

Sss Rasbuari, prevere, qui aquesta escriptura de venda va escriure el dia i any més amunt indicats.

In nomine Domini. Ego, Unifred, vinditor sum vobis, Lobeto, que vocant Suniario, et uxor sua Avierna, emtores. Per anc scriptura vindicionis me vindo vobis ipsa mea ereditate que ego abeo in chomitatu Ierundense, in termino Cilrano, in locum que vocant ad ipsa Val, sic in alio loco que vocant Rirad ipsa mea ereditate que abeo in vinea que vocant Brudaleira. Sic vindo vobis ipsas meas ereditates in ipsa Val: casa cum curte et orto cum pomiferis, cum totis arboribus, ermis, incultis, in pratis, in pascuis. Sic vindo vobis ereditates meas que mihi advenit per ienitrice mea in hiis locis iam supradictis. Sic vindo vobis totum ab integrum quantum ereditate debeo in is terminibus per qualicumque voce, cum exis vel regresis eraum, propter precium mancusos IIII^{or} de auro cocto, et nihil

de ipso precio non remansit, et est manifestum. Quem vero ista omnia superius scripta de meo iure in vestro dominio et potestatem ad faciendum quodcumque volueritis. Quod si ego aut ullus omo qui contra anc ista carta per inrumpendum veneris, non oc valeat vindicare quod repetit, sed componat in duplo omnia sua inmelioracione, et modo ista carta firma stabilis permaneat omnique tempore.

Facta ista scriptura vindicionis V idus iunii, anno VIII regnante Ugo rego.

Sig+num Uldrico, sig+num Unifredus, qui ista carta fecit et firmare rogavit. Sig+num Suniarius, sig+num Oliba.

Sss Rasbuarius, presbiter, qui ista scriptura vindicione scripsit die et anno quo supra.

Transformacions del sistema *curtense*

Fundació del Castellum de Sant'Angelo en Teodice (ca. 960)

Nosaltres, Pipero y Pere, en el nostre nom i en el dels nostres representats, els noms dels quals segueixen, a saber, Joana, Joan, Joan, Joan, Domingo, Castoli, Domingo, Job, Papari, Franconio, Pere, Joan, Ildepert, Llop, Sclanioni, Adó, Pere, Adó, Joan, Pere, Joan, prevere, Àngel, Fermí, Pere Cajetan, Pere, prevere, i els seus fills, Azzoni, Urso, Joan, Llupó, Joan, Joan, Joan, Urso i Lloba, declarem que el senyor abad Aligern ens ha donat un lloc pertanyent al seu monestir, situat prop de l'església de Sant Miquel Arcàngel, i que està construït al lloc anomenat «in Theodice». Ens l'ha donat a nosaltres i als nostres descendents perquè l'habitarem, amb les nostres famílies i els nostres animals i amb totes les coses que hi posseïm. Ell s'encarrega, a més, de proporcionar-nos mestre d'obra, que proveirà, per a la construcció del mur del *castellum*. Quan aquest *castellum* estiga ben construït i fabricat, rebrem nosaltres i els nostres hereus les terres conreades i incultes que l'envolten. A l'interior del mur, cada un de nosaltres rebrà una mesura de terra de trenta passes de llarg i trenta d'ample, mesures al pas del senyor de Landon. D'aquesta manera, l'esmentat *castellum* serà dividit entre tots nosaltres i el posseïrem, nosaltres i els nostres hereus, i hi farem tot el que ens sembla necessari.

Per aquesta carta, escrita en forma de conveni i segons la llei, ens obliguem, nosaltres i els nostres hereus, a lliurar-vos, venerable senyor abat Aligern, i als vostres successors, per la presa de possessió del dit *castellum* i pel lot de terra que ens ha estat donat, un cens anual de dotze diners de plata. A més, hem de construir i fabricar el dit *castellum* i, en les terres que es troben dins els límits d'aquest lloc, hi hem de plantar-hi vinyes i treballar la terra, i cada un de nosaltres tindrà aquestes terres i aquestes vinyes per a les seues necessitats. En el temps de la verema, haurem de fer un repartiment del vi que Déu ens donarà en cada ocasió. Hi farem cinc parts: us en lliurarem dues, com també als vostres successors i als vostres enviats, i en retindrem les altres tres en el nostre poder.

I si un de nosaltres o dels nostres hereus desitja anar-se'n del *castellum* amb la seua dona, la seua família, els seus animals i les coses que hi posseeix, que tinga la llicència per fer-ho amb seguretat onsevulga, sense impediment de la vostra part o dels vostres successors; i igualment que tinga la possibilitat de tornar-hi si ho desitja.

I si nosaltres, Pipero i Pere, o un dels homes esmentats i els seus hereus, quan siga i per la raó que siga, no respectem aquesta carta o no complim el que s'ha convingut, haurem de lliurar-vos, venerable abat Aligern, o als vostres successors, una composició

de mil sous de Bizanci, i aquesta carta mantindrà la seua vigència.

Per tot el que ha estat establert entre vós, venerable abat Aligern, i nosaltres, Pipero i Pere, fem aquesta carta o conveni i demanem a Pere, notari, que la redacte.

La represa del comerç

Orígens de la fira de Saint Denis (30-VII-634)

Dagobert, rei dels francs, home il·lustre, als comtes Lethon, Vulfion, Raucon i a tots els nostres agents, veguers, centenars i d'altres ministres de la nostra cosa pública. Sàpiga la vostra sol·licitud i prudència que hem volgut i instituït, en honor del nostre senyor i gloriós patró Dionís, un mercat a construir a la calçada que va a París, al lloc anomenat «Corredor de Sant Martí», per raó de la missa que s'hi celebra una vegada a l'any, el setè dia dels idus d'octubre, per a tots els mercaders que resideixen en el nostre regne o que venen d'ultramar. I vosaltres, delegats nostres en aquest mercat, i vosaltres, habitants de totes les ciutats del nostre regne, i sobretot vosaltres, els que veniu d'ultramar pels ports de Rouen i Wicus per comprar vins, mel i roja, sabeu-ho: enguany i el següent fins al tercer any, el teloni és tal com era abans, i a partir del tercer any i en el successiu, els mercaders pagaran a l'abadia de Sant Dionís dos sous per carretada de vi i mel, i dos sous igualment per carretada de roja. Els saxons, els mercaders de Wicus i els de Rouen i tots els habitants de les altres ciutats pagaran pels seus transports fluvials dotze diners per càrrega. Manem també que aquest mercat tinga una duració de quatre setmanes perquè permeta els comerciants d'Itàlia, Hispània i de Provença i d'altres països acudir-hi. Encara volem i manem que cap mercader gose de negociar dins la zona de París en cap altra part que no siga el mercat que en honor de Sant Dionís hem instituït i instituïm. Finalment, manem i us manem expressament a tots vosaltres funcionaris, als vostres subordinats i als vostres successors, presents i futurs, que l'abadia de Sant Dionís no haja de patir mai de nostra part o de la vostra cap oposició respecte a aquest mercat, ni a l'interior de París ni en l'exterior pel que fa als peatges, a saber: *navigii, portatico, pontatico, rivatico, rotatico, vultatico, temoratico, chespetatico, pulvesaratico, foratico, mestatico, laudatico, saumatico, salutatico*. Tots aquests peatges, que podrien ser cobrats pel nostre Tresor o pel fisc públic per les transaccions comercials fetes arran d'aquest mercat, que l'abadia de Sant Dionís i els seus agents els posseeixen a perpetuïtat, en virtut de la nostra concessió i de la nostra autoritat. I perquè aquest precepte en favor d'aquest lloc sant tinga més força en el nostre temps i en els temps futurs, hem decidit corroborar-lo amb una firma feta per la nostra mà i hem ordenat segellar-la amb el nostre segell.

Dagobert, rei, subscric. Dadó hi es present. Fet el tres de les kalendes d'agost, l'any segon del regnat de Dagobert. A Compendium [Compenha], feliçment. En el nom de Déu, amén.

Trets emergents del sistema urbà occidental

La ciutat i les inicials formes de crèdit (4-II-1148)

Sàpiga tothom que jo, Ramon Sunyer, prevere, et dec a tu, Guillem Rotlan, canonge de Barcelona, nou morabatins de bon or sense engany, pels quals empenyore tota aquella altra penyora que em feu Ramon Pere de Mata i la seua dona Constança i el seu fill, anomenat Pere, per raó d'altres nou morabatins de bon or. Es tracta dels alous que aquests deuen tenir a Vilassar, Premià i Taià, i em pervingueren per la penyora que al seu torn em feren i els pervingué per títolss paterns i materns, pels dels seus progenitors i per altres títols. Estan situats dins el comtat de Barcelona, al Maresme, i afrontaten per la banda d'orient amb la riera de Vilassar, per la de migjorn amb la riba del mar, per la d'occident amb riu d'Alella i per la del cerç amb la serra Mulnera. Tot el que aquestes fites inclouen i limiten, doncs, et transferesc com a penyora per raó dels damunt dits nou morabatins de bon or sense engany, i de la millor manera que jo tinc i dec tenir per dret íntegrament sense engany ho lliure del meu poder i potestat al teu poder i potestat per la teua penyora, a fi de posseir-la i fruit-la sense impediment de cap home o dona. I que no siga permès a mi o a aquells rescatar aquesta penyora sinó de festa en festa de sant Miquel, i així d'any en any. Mentrestant, si així ho volguésseu, et siga permès empenyorar i donar per la mateixa quantitat i no per més. Si algú ho volgués impedir que res li valga, i el que ho impedís que pague el doble i tot romanga en la seua fermetat.

Fet en les tres nones de febrer, l'any onzè del rei Lluís, júnior.

Se+nyal de Ramon Sunyer, prevere, que aquesta penyora va manar escriure, lloar i firmar, i pregà els testimonis de signar. Se+nyal de Duran, se+nyal de Pere Desprats, se+nyal de Ramon Guillem, prevere. Se+nyal d'Arnau, sotsdiaca, que ho va escriure en el dia i any damunt dits.

Sit omnibus cunctis hominibus quod ego, Raimundus Suniarii, presbiter, debitor sum tibi, Guilelmo Rotlandi, canonico Barchinone, VIII morabetinos de bona auro sine enganno. Et propter quos impignoro tibi illam pignoram quam mihi fecerit Raimundus Petri de Mata et uxor eius Constancia et eorum filius, nomine Petro, propter VIII

morabetinos boni auri. Est alodia que illi habere debent in Vilazar, et in Primià sive in Taiano. Advenit mihi per meam pignoram quam ipsi mihi feceret et advenit eis per paternas ac maternas voces et progenitores eorum per multas voces. Est autem in comitatu Barchinone sive in Maritimo. Habet quantum afrontationes supradicta alodia ab oriente in riera de Vilazar, a meridie in litore maris, ab occiduo in rivo de Alella, a circio in serra Mulnera. Quantum iste afrontationes includunt vel terminatur sic mitto tibi in pignore per suprascriptos VIII morabetinos de bono auro sine enganno, et sicut ego melius habeo vel habere deo aliqua voce sic integriter sine enngano, de meo in tuum trado dominium et potestatem per tuum pignor ad possidendum et expletandum sine blandimento ullius hominis vel femine. Et nisi sit michi vel illis licitum qui hoc pignor michi fecerun redimere hoc pignor nisi de festo in festum sancti Michaelis, et sic vadat per unum quemque annum. Interim, si facere volueris, liceat tibi impignorare et dare per quantum ibi habeatis et non per amplius. Si quis hoc disrumpere voluerit nil valeat, sed ea que frengerit in duplo componat, et in super maneat firmum.

Actum est hoc III nonas febroarii anno XI regni regis Leduici, iunioris.

Sig+num Raimundi Suniarii, presbiteri, qui hoc pignoris scribi iussi, laudavi et firmavi et testes firmare rogavi, sig+num Durani, sig+num Petri de Prato, sig+num Petri Durani, sig+num Raimon Guilelmi, presbiteri. Sig+num Arnalli, subdiachoni, qui hec scripsit die et anno quo supra.

La pau de Déu i els tres ordes

Carmen ad Robertum regem, Adalberó de Laon

La societat dels fidels forma un únic cos, però el regne en comprèn tres, puix que l'altra llei, la llei humana, distingeix altres dues classes: nobles i serfs, en efecte, no estan regits pel mateix estatut. Dos personatges ocupen el primer rang: un és el rei, l'altre l'emperador; el seu govern assegura la solidesa del regne. La resta dels nobles té el privilegi de no patir la coacció de cap poder, a condició d'abstenir-se dels crims reprimits per la justícia reial. Són els guerrers, protectors de l'Església; són els defensors del poble, tant dels grans com dels menuts, de tothom en fi, i asseguren alhora la seua pròpia seguretat. L'altra condició és la dels serfs: aquesta gent malaurada no posseeix res sinó al preu del seu esforç. ¿Qui podria, amb l'àbac, comptar les preocupacions que absorbeixen als serfs, les seues llargues marxes, els seus durs treballs? Diners, robes, nodriments, els serfs subministren tot a tot el món; ni un sol home lliure podria subsistir sense els serfs. El senyor no menja sinó gràcies al serf, i són infinites les llàgrimes i els laments dels serfs.

La casa de Déu, que es creu és una, està, doncs, dividida en tres: uns preguen, els altres combaten i els altres treballen. Aquestes tres parts que coexisteixen no pateixen per estar separades; els serveis oferts per una són la condició de les obres de les altres dues; cada una al seu torn s'encarrega d'alleujar el conjunt. Així, aquesta conjunció triple no per això deixa de ser una, i és així com la llei ha pogut triomfar i el món gaudir de la pau.

Aequales igitur sunt omnes conditione,
una domus Domini lege si clauditur una.
Res fidei simplex, status est in ordine triplex.
Lex humana duas incidit conditiones:
nobilis et servus simili non lege tenentur.
Nam primi duo sunt, alter regit, imperat alter;
quorum praecepto respublica firma videntur.
Sunt alii, quales constringit nulla potestas;

crimina si fugiun, quae regum scepra coercent.
Hi bellatores, tutores Ecclesiarum,
defendunt vulgui maiores atque minores,
cunctos et sese parili sic more tuentur.
Altera servorum divisio conditionum.
Hoc genus afflictum, nil possidet absque labore.
Quis signis abaci numerando retexere possit
servorum studium, cursus, tantosque labores?
Thesaurus, vestis, cunctis sunt pascua servi.
Nam valet ingenuus sine servis vivere nullus.
Pascitur a servo dominus, quem pascere sperat,
servorum lacrymae, gemitus non terminus ullus.
Triplex ergo Dei domus est, quae creditur una.
Nunc orant, alli pugnant aliique laborant:
quae tria sunt simul, et scissuram non patiuntur.
Unius officio sic stant; operata duorum
alternis vicibus cunctis solamina praebent.
Est igitur simplex talis connexio triplex
sic lex praevaluit, sic mundus pace quievit.
Tabe cunt leges, et pax iam defluit omnis.
Mutantur mores hominum, mutantur et ordo,
rex, tunc iure tenes lancen, tunc protegis orbem
proclivos noxis cum legum stringis habenis.

Noblesa i cavalleria

Jurament de fidelitat (1053)

Jo, Rotlan, fill de la dona Adelaida, et jure a tu, vescomte Ramon, fill de la vescomtessa Guilla, que des d'ara endavant et seré fidel per directa fidelitat, sense engany, ardit o falsedat, i no et decebré mentres visques. Ni jo, ni home o homes, dona o dones, pel meu consell ni pel meu ardit, et llevarem els teus feus, els teus alous i les teues honors que avui tens i en el futur adquiriràs, i jo, ni home o homes, dona o dones, pel meu consell ni pel meu ardit te'n llevaré res. I t'ajudaré contra tots els homes o dones que et llevaran els teus feus, alous i honors o volguessen llevar-te'ls. I el castell de Calonge, juntament amb els seus termes i tot el que hi ha dins els seus termes, no te'ls llevaré i te'n llevaré res; i el sobredit castell ni jo ni persona, home o homes, dona o dones, pel meu consell ni pel meu ardit no te'l vedaré tantes vegades com me'n reclames la potestat. I si jo, l'esmentat Rotlan, sobreviuré al dit vescomte Ramon, retindré sense guany per raó del feu el referit castell de Calonge, juntament amb els feus i els alous que jo tindré, per aquells homes o dones, home o dona, o per aquell a qui llegarà l'esmentat castell i tota la resta en el seu testament, i, si no fes testament, de viva veu. I no donaré la postestat del castell de Calonge a homes o a homes que te'l lleven o te'l lleve a tu, esmentat Ramon, jo sabent-ho. I no et vedaré la potestat, sinó que la donaré sense engany a aquells o a aquell que tu em manaràs, tal com ha estat escrit, i així que tindré i compliré per Deú i els seus sants.

Iuro ego, Roldan, filius qui fui Adaleidis femine, ad te, Reimundo vicequomite, filium Guilie vicecomitissa, que de ista ora inantea fidelis tibi ero per directam fidem sine enganno, et sine male ingenio et ulla deceptione, et non *dezebré* de tua vita. Nec ego, nec omo nec omnes, nec femina nec feminas, per meum consilium neque per meum ingenium, tuos fevos, et tuos alaudios et tuas onores, que odie abes et in antea adquisieris, non it *tolré* nec *te'n tolré* nec ego, ne omo nec omnes, nec femina nec feminas per meum consilium neque per meum ingenium. Et adiutor tibi ero contra omnes omnes vel feminas qui tibi tuluerunt tuos fevos, aut tuos alodios aut tuas onores, aut tollere voluerint. Et ipsum castrum Cholonicho, simul cum eius terminos et quantum est infra eius

terminos, *no-n te tolré ne te'n tolré*; et supradictum castrum *no te devedaré* quantasque vices mihi requisieris potestatem nec ego, nec omo, nec omnes nec ominem, nec femina nec feminas, per meum consilium neque per meum ingenium. Et si ego, suprascripto Rodlan, supervicxero suprascriptum vicecomitum Reimundum, de suprascriptum castrum de Cholonicho, simul cum ipsos fevos et ipsos aloudios que ego abuero, per illum fevo *o atendré* sine lucro de avere ad ipsos omnes, aut ipsas feminas, aut ipsum ominem, aut ipsam feminam vel ad ipsum qui ipse lexaverit supradictum castrum et supradicta omnia in suo testamento, aut, si testamento non fecerit, per suis verbis. Et de suprascriptum castrum de Cholonicho potestatem *no-n donaré*, neque ad omo neque ad omnes qui tibi, surpascripto Raimundo, tollant aut tollat supradictum castrum, meo sciente, et potestatem non devedari *e donar-la n'é* sine enganno ad ipsos aud ad ipsam cui tu me demandaveris, sicut superius scriptum est, *si o tenré et o attenré* per Deum et suos sanctis.

Llinatges

La genealogia de Lambert de Watrelos (1108-1170)

Mon pare s'anomenava Adolf, ma mare Gisla. La meua àvia Hawidis de Néchin va ser de les més grans de la contrada, segons les dignitats de llavors, ja que ella va transmetre al meu avi Ingebrand totes les seues possessions de Néchin. Pel que fa al meu avi Ingebrand de Watrelos, va ser cosí d'Eduard de Watrelos, el qual va tenir tres fills: Elbodo, Balduí i un altre el nom del qual no em ve a la memòria. El primogènit Elbodo es va casar amb la germana de Gossuinus d'Avesnes, sogra de Galterus Peluchet. El meu avi Ingebrand tingué quatre fills i una filla. El primogènit Ingebrand es va casar a Tournai; va premorir a son pare i, doncs, amb ell tota la seua filiació; Ogot es va casar amb la germana de Rabodo de Douzain, anomenada Gisla, de la qual va nàixer Eduard, cavaller, home reputat per les armes i la virtut; Adolf, el darrer de tots, es va casar amb la filla de Rodolf de Watrelos, anomenada Gisla, de la qual van nàixer sis fills i quatre filles; jo en soc un d'ells. Balduí, el primogènit, va ser mort en una topada militar davant la ciutat de Soissons.

L'avi Rodolf, pare de ma mare, va ser un home riquíssim, tingué (...) fills, deu dels quals foren morts en combat en un sol dia; és per això que a casa nostra recitem versos sota la forma d'una cantilena de mims. D'aquest llinatge va nàixer Lambert, abat de Lobbes, i Ricard, portestandart de Guillem, comte de Normandia, i mort en combat. Lambert, el meu avi, es posà al servei del rei d'Anglaterra, anomenat Enric, amb una colla d'amics seus, i va ser retingut per ell en nom dels seus fidels, i ben honorablement. Aquest gran rei donà a Lambert possessions en Normandia. De Gisla, la més jove, vaig nàixer jo mateix, Lambert, i pel meu sobredit oncle Rodolf jo vaig ser fet canonge regular de l'església de Saint Aubert, en el bisbat de Cambrai.

Pater quidem meus dictus est Alulfus, mater vero Gisla. Avia scilicet mea Hawidis de Nethim fuit de maioribus, secundum seculi dignitate, totius eiusdem loci; nam omnis illa possessio de Nethim avo meo Ingebrando ex parte sua contigit. Avus vero meus, scilicet Ingebrandus de Wattlelos, fuit cognatus Evrardi de Wattlelos; iste autem Evrardus tres filios habuit: Elbodnem, et Balduinum et alium nomen cuius in presenti memoriae non

occurit. Elbodo vero primogenitus duxit uxorem Gossuini de Avesnes sororem, materteram scilicet Galkteri Puluchet. Ingebrandus vero avus quatuor filios habuit et unam filiam. Ingebrandus primogenitus Tornaci fuit maritatus; ante patris interitum defunctus est et omnis successio eius; Oghot vero duxit uxorem Rabodonis de Dossenen sororem, nomine Gislam, de qua extit Evrardus miles, vir potens armis et viribus; Alulfus igitur, quasi omnium ultimus, duxit filiam Radulfi de Wattlelos, nomine Gislam, ex qua nati sunt sex filii et quatuor filiae; a his ergo procreatus sum. Balduinus vero primogenitus eorum occisus fuit in militari acie ante Suessionum urbem.

Radulfus, avus meus, pater scilicet matris meae, vir ditissimus fuit, habuit (...) fratres, et decem ex illis in una die ab hostibus suis in pugna postrati sunt; unde apud nostrates de illis versus per cantilenam mimorum recitantur. De propagina illa plures exierunt Lambertus, scilicet abbas de Laubiis, et Ricardus, significer Guillelmi, comitis Normannie, qui in praelio necatus est. Lambertus vero avus meus transtulit se ad regem Angliae Henricum nomine, cum quibusdam amicis suis, a quo satis cum sociis honorifice retentus fuit. Lamberto vero rex optimus possessiones in Normannia contradidit. A Gisla quasi a iunore ipsemet Lambertus exii, atque ab eodem avunculo meo Radulfo canonicus regularis factus fui in ecclesia Beati Auberti, episcopi Cameracensis.

El matrimoni, les dones i els joves

Covinença entre Ramon Berenguer IV i Ponç de Cervera (9-IX-1148)

Convinença establerta entre Ramon, comte de Barcelona, príncep d'Aragó i marquès de Tortosa, i Ponç de Cervera. Atès que Ponç de Cervera, forçadament i violentament raptà la germana del sobredit comte de Barcelona, senyor seu, de sa casa i palau de Barcelona. Per aquesta raó el comte de Barcelona s'ha clamat moltes vegades de l'esmentat Ponç de Cervera, i durant molt de temps ha estat malcontent amb ell. Finalment, tot intervenint bons i entenimentats homes, hi posaren fi i conveniren la següent concòrdia doblement escrita. En primer lloc, doncs, que Ponç de Cervera, per la infàmia i injúria que causà al seu senyor Ramon, comte de Barcelona, li lliure i done el castell anomenat Castellfollit per alou franc i propi, sòlidament i lliurement sense cap retenció, i íntegrament de la millor i ferma manera que es puga concebre, a honor i utilitat seua, del referit comte Ramon. I que el seu dret siga traspasat al dret i potestat del comte sense engany. I el comte de Barcelona encomane l'esmentat castell de Castellfollit a Ponç de Cervera perquè el tinga en feu, i l'hi siga fidel, l'hi faça homenatge i sagrament i li'n done la potestat sense engany sempre que li ho requerís, per ell o pels seus, amb litigi o sense litigi pel dit feu, amb forfet o sense. Si algú atemptava contra aquesta concòrdia i carta de donació, que res li valga, ans pague el doble com a multa, i romanga en la seua fermetat per tots els temps.

Fet els 5 idus de setembre, en l'any de l'Encarnació del Senyor de 1048, en el dotzè any del regnat de Lluís, júnior.

Se+nyal de Ponç de Cervera, que feu aquesta donació, la firmà i manà firmar als testimonis [...]. Senyal + de RAMON, COMTE.

Ponç, que ho va escriure en el dia i any més amunt indicats.

Hec est convenientia que est facta inter Raimundum, comitem Barchinonensem, et Aragonensium principem et Tortose marchionem, et Poncium de Cervaria. Poncium siquidem de Cervaria fortim ac violenter rapuerat sororem suam supradicti comiti Barchinonensi, seniori suo, a domibus suis et palacio proprio Barchinonensi. Quapropter sepe et multum super Poncio prelibato conquestus est comes Barchinonensi, et ob hoc

diu sterit male cum eo. Tandem, intervenientibus bonis ac sapientissimus viris, ab finem et concordiam subterius annotatam pariter convenerunt. In primis igitur Poncius de Cervaria, pro dedecore et iniuria que domino suo Raimundo, comiti Barchinonensi, intulerat, emendat et donat ei castrum quod nomenatur Castelfulit per alodium franchum et proprium, solide et libere ac sine ullo retentu, cum integritate sicut melius et firmitus, ad honorem et utilitatem suam Raimundus, comes iamdictus, intelligere possit. Et de iure suo tradit illud in ius et potestatem iamdicti comitis, sine ullo enganno. Et comes Barchinonensis iamdictus comendat prephatum castrum Castelfulit suprascripto Poncio de Cervaria ut habeat illud per eum ad fevum, et sit ei inde fidelis, et quod faciat ei inde hominium et sacramentum, et quod donet ei potestatem de eo sine *engan* quotiencumque eam requisierit, per se vel per suos, iratus vel pachatus, cum forifectura et sine ea.

Que facta est V idus septembris, anno Dominice Incarnationis millesimo CXLVIII, regnante Ledovici iunioris, anno XII.

Sig+num Poncium de Cervera, qui hanc donationem fecit, firmavit testesque firmare mandavit [...]. Signum + RAIMUNDI COMES.

Poncii, qui hoc scripsit die annoque prescripto.

Els indicadors del creixement

Establiment (24-VI-1160)

Que sàpiga tothom que jo, Arnau de Cartellà, i la meua esposa Ermessén, ensems, per aquest document us donem a vosaltres, Berenguer de Lleó i a la teua dona Saurina, la nostra coromina que tenim i posseïm en propietat. Us la donem a vosaltres i els vostres sota aquestes condicions: que hi construïu una casa i hi habiteu, i ens feu anualment de cens un parell de gallines, quatre fogaces, una cuixa que valga 8 diners, una emina d'ordi i tasca per qualsevol fruit que Déu hi volgués donar. Tal com ho hem escrit us donem aquesta coromina a vosaltres i els vostres amb totes les seues afrontacions. I per aquesta donació hem rebut de vosaltres dos 40 sous en diners de de Girona. Tot plegat és al comtat de Girona, en la parròquia de Sant Llorenç de Maçanet i Santa Maria de Vidreres, al llo anomenat Rosars. Si algú gosarà impedir-ho, que no li valga, sinó que pague el doble i tot romanga ferm en el futur.

Fet el 9 kalendes de juliol, en l'any vint-i-dosè del regnat de rei Lluís, júnior.

Se+nyal d'Arnau de Cartellà, se+nyal d'Ermessén, els quals aquest document manàrem fer, firmàrem i pregàrem firmar. Se+nyal de Saurina, se+nyal de Berenguer de Lleó, se+nyal de Raimon Martorell, se+nyal de Pere Sant Llorenç.

SSS Bernat, prevere, que, pregat, ho escrigué en el dia i any més amunt indicats.

Sit notum cunctis quam ego, Arnadlus de Cartilinao, et uxor mea Ermessendis, nos insimul, per hanc scripturam donatores sumus vobis, Berengario de Leon et uxori tua, Saurina, ipsam nostram condaminam terre quod nos habemus et tenemus in dominio. Sic donamus vobis vel vestris in tali convento: ut vobis faciatis hibi domos et habitetis hibi, et faciatis nobis censum per unumquemque annum paria I *gallines*, et IIII^{or} *fogaces*, et pernam I de pretium denariorum VIII, et eminam I^a cibaria et de laboratione qualicumque Deus dederit tascha fideliter. Sicut superius scriptum est ipsam condaminam cum totis suis afrontationibus sic donamus vobis predictis vel vestris. Et per hoc donum acceptimus de vobis iamdictis XL solidos denariorum Ierundensis monete. Est hec omnia comitatu Ierundensis, in parrochia Sancti Laurentio de Matianeto et Sancte

Marie Vitrariis, in loco nominatur qui dicitur Rosars. Si quis hoc rumpere temptaverit non hoc valeat, set in duplo componat, et postea sit firmum omni tempore.

Actum est hoc VIII° kalendas iulii, anno XX^oII^o regni regis Ludovici, iunioris.

Sig+num Arnaldo de Cartiliano, sig+num Ermesendis, qui hac cartam fieri iussimus, firmavimus firmarique rogavimus. Sig+num Saurine, sig+num Berengarii de Leon, sig+num Raimundi Martorel, sig+num Petri Sancti Laurentii.

SSS Bernardus, presbiter, qui hoc, rogatus, scripsit die et anno quo supra.

Aldees, parròquies, famílies

L'amenança de la fam (8-II-1115)

Sàpiga tothom que jo, Saurina, viuda de Joan de Riera, juntament amb els meus fills Guillem, Maria i Ermessén, de consell i voluntat de Maria, abadessa de Sant Daniel, i de tot el convent, ben intencionadament i d'espontània voluntat, però per necessitat urgent a causa de la gran fam, et donem i et lliurem, Ramon de Riera, cunyat meu i a la teua dona Maria, i als vostres i a qui donar o lliurar perpètuament volguésseu, tot el mas íntegre de Riera, situat en la parròquia de Sant Menna de Vilablareix, i tota l'honor culta i erma que tenim i deure tenim per Sant Daniel o per alguns altres senyors, tant en la referida parròquia, en la de Sant Pere de Montfullà i en la de Sant Cugat de Salt, com en tots els altres llocs, amb entrades i exides, pertinences, tinences, vinyes, terres cultes i ermes, amb la terra on les vinyes són plantades, i amb tots qualssevols arbres pertanyents, per manera que tot plegat hagueu i tingueu vosaltres i els vostres perpètuament per obrar-hi a tota vostra voluntat i dels vostres per tots els temps, salvat el dret dels senyors. I amb aquest present document us en lliurem el domini i la postestat sense cap retenció, totes les nostres veus i raons i dels nostres perpètuament extintes. I perquè major fermetat i major solidesa tinga, jurem per Déu i sobre els quatre sacrosants evangelis de Déu, tocats amb les nostres pròpies mans, que nosaltres o algú altres per nosaltres d'ara en davant no vindrem ni venir podrem contra el que s'ha estipulat per raó del nostre dret d'esponsalici o per alguna altra raó, i si algun dret en el futur poguéssim al·legar-hi, a aquest dret enterament renunciem. Tanmateix, m'haureu de donar a mi, Saurina, manutenció i roba sempre mentre visqués, i a la meua mort feu-me enterrar com cal. Així mateix, em donareu a mi, Guillem, manutenció i roba apropiades mentre visqués, sa i malat, i m'ensenyaràs tu, Ramon, el teu magisteri mentre volgués estar amb tu; si, però, de vós me'n volgués apartar, m'haureu de donar 50 sous per raó de la meua herència. I a mi, Mara, m'haureu de donar també 30 sous per la nostra herència, i a mi, Ermessén, manutenció i vestit fins que atenyere l'edat de casament, mentre volgués romandre amb vós; però si volgués estar amb ma mare, no m'haureu de donar res. A més, us prometeu que us serem profitosos i útils mentre romandrem amb vós. Si algú volgués impugnar-ho, que no li valga.

Fet els 7 idus de febrer, en l'any del Senyor de 1115 [...].

Sit notum cunctis quod ego, Saurina, uxor Iohannis de Rieria qui fuit, et filii mei Guilielmus, et Maria et Ermessendis, consilio et voluntate Marie, abatisse Sancti Danielis, et totius conventus eiusdem loci, bono animo et spontanea voluntate, set magne famis necessitate urgente, donamus et diffinimus tibi, Raimundo de Rieria, cognato meo et uxori tue Marie, et vestris et cui dare vel dimittere perpetuo volueritis, totum illum mansum integre de Rieria sicut habetur et continetur in parrochia Sancti Menne de Villablarex, et totum honorem cultum et heremum quem habemus et habere debemus per Sanctum Danielem vel per alios aliquos dominos, tam in iamdicta parrochia, et in parrochia Sancti Petri de Montefoliano et in tota parrochia Sancti Cucuphatis de Saltu, quam in cunctis aliis locis, cum exitibus et ingressibus, et pertinentiis, ac tenedonibus, et vineis, et terris cultis et heremis, et cum terra in qua ipse vinee sedent et cum omnibus arboribus cuiuscumque modo pertinentibus, ita ut iamdicta omnia habeatis et tenatis vos et vestri perpetuo ad omnem vestram vestrorumque voluntatem omni tempore ibi et inde faciendam, salvo iure dominorum. Et cum hac scriptura presenti in vestrum tradimus dominium et potestatem sine aliquo retentu quem inde non facimus, omnibus nostris vocibus et rationibus et nostrorum inde perpetuo extinctis. Et ut hoc melius sequatur et firmiter teneatur et maius habeat robur, iuramus in Deum et super sacrosancta IIII^{or} Dei Evangelia, nostris propriis manibus tacta, quod nos vel alius aliquis per nos iure sponsalitii vel alio aliquo modo contra hoc factum de cetero non veniamus nec aliquo modo venire possimus, et si aliquo iure in futurum huic contractui obviam ire possemus, illi iuri penitus reuntiamus. Verumtamen, teneamini dare mihi, Saurine, victum et vestitum semper dum vixero, et ad obitum meum faciatis me sepeliri sicut decuerit. Similiter dabitis mihi, Guilielmo, victum et vestitum, sano et egro, sicut me deceat, et doceas me tu, iamdicte Raimundo, in tuo magisterio dum vobiscum stare voluero; si autem et a vobis recedere voluero, teneamini dare L solidos pro mea hereditate. Non minus etiam teneamini mihi, Marie, dare XXX solidos pro nostra hereditate, et mihi Ermessendi victum et vestitum donec ad etatem perveniam maritandi dum vobiscum manere voluero; set si cum matre mea stare voluero, non teneamini mihi in aliquo. Et item nos omnes iamdicti promittimus vobis quod simus vobis boni et utiles dum vobiscum manere studeverimus. Si quis hoc rumpere voluerit, non valeat.

Actum est hoc VII idus februarii, anno Domini MCXV [...].

El senyoriu

Justícies intermèdies (2-VIII-1200)

Que sàpiga tothom que jo, Bernat de Torre, concedesc, lloe i perpètuament et constituec a tu, Ramon de Mata, i els teus successors per sempre més tota la batlia íntegrament amb les seues tinences i pertinences, que tu i els teus antecessors des de fa molt de temps han tingut i posseït per mi i els meus antecessors, i que tu ara tens i posseeixes per mi al terme del castell de Mataró. La ja esmentada batlia amb les seues pertinences i tinences tu i els teus hagueu, tingueu, posseïu i espleteu per mi els meus, sota aquestes condicions: que de tots els fruits de blats grossos i menuts, vi, cens de diners, capons i altres coses, establiment, venda, noccs i redempció d'homes tingues el braçatge, i que hi sigues fidel i lleial i amb bona volença. I tingues i rebes perpètuament la corba i la templa dels procs com has acostumat de rebre, com també la cistella de raïms. Així mateix, et done a tu i als teus perpètuament tota allò que posseesc davant la casa de Mascurda, amb oliveres, figueres i arbres de diversa mena que hi són o seran, i amb la terra que hi tinc i posseesc. Amb aquesta condició: que cada any per Nadal em dones a mi i als meus un parell de gallines rebedores. No hi proclameu ni tu ni els teus cap altre senyor sinó a mi el meu, i et siga permès a tu i els teus, després del trentè dia que jo o els meus presentàrem fadiga, tot això, amb la seua completa millor feta o que s'hi farà, vendre, donar i alienar a un consemblant teu, salvat però en tot el cens, el dret i senyoratge meu i dels meus. Per tot plegat he rebut cinc sous barcelonesos, que valen 98 sous d'argent. Fet el 4 nones d'agost, en l'any del Senyor de 1200. Se+nyal de Berenguer de Papiol, se+nyal de Ramon Vilar. Se+nyal de Pere Marquès, notari públic de Barcelona, en poder del qual Ramon Voltrera signà aquest document.

Sit omnibus notum quod ego, Bernardus de Turri, concedo, laudo et perenniter constituo tibi, Raimundo de Mata, et successoribus tuis imperpetuum totam baiuliam integritè cum suis tenedonibus et pertinentiis, quod tu et antecessores tui diu tenuistis et habuistis per me et antecessores meos, et tu nunc habes et tenes per me in termino castri de Materone. Iamdictam itaque baiuliam cum suis pertinentiis et adiacentiis tu et tui habeatis, tenatis, possideatis et expletetis per me et meos, tali pacto: quod de omnibus fructibus panis grossorum et minotorum, vine, et censuum denariorum, et caporum, et

aliarum rerum, et stabilimentum, ac venditionem, sive nuptiarum vel etiam redemptionum hominem habeas braciaticum, et quod sit inde fidelis et legalis ad bonum intellectum. Et habeas et accipias imperpetuum *corba* et *templa* porcina sicut accipere consuevistis, et *cistella* racemorum. Item, dono tibi et tuis imperpetuum totum aliud universum integriter cum olivariis, et ficulneis et arboribus diversi generis que ibi sunt et erunt, et cum terra quod habeo et teneo ante domum Mascurdi. In tali pacto: quod singulis annis in festo Natalis Domini dones michi et meis unum par gallinarum recipitibilium. In predicti vero alium seniore tu vel tui non proclamatis vel faciatis nisi tamen me et meos, liceatque tibi et tuis post die XXX^a ex quo meo vel mei fatigati fueritis hec omnia cum omni melioramento ibi facto vel facturo vendere, dare, alienare vestro consimili, salvo tamen in omnibus censu, iure et senioratico meo et meorum. Et pro hanc habui inde quinque solidos barchinonenses, valenti marcha argenti LXXXXVIII solidos. Actum est hoc IIII nonas augusti, anno Domini M^oCC^o. Sig+num Berengarii de Papiolo, sig+num Raimundi Vilari.

Sig+num Petri Marchesii, publici Barchinonensi notarii, in cuius posse Raymundus de Vultraria firmavit hanc cartam.

Les explotacions pageses

Empenyorament (17-III-1193)

Sàpiga tothom que jo, Calvet de Fontajau, i la meua filla Bonadona, t'impignorem a tu, Arnau Ferrer, i la teua dona Berenguera, i als vostres i a qui donar, lliurar o empenyorar com a cosa pròpia volguésseu, una vinya davall la muntanya, a la parròquia de Sant Ponç de Fontajau, a l'alou de Sant Pere [de Galligants], amb les eixides i entrades, i amb la terra on està plantada, i amb totes els arbres de qualsevol espècie que hi haja i amb tot el que hi ha i li pertany de qualsevol manera. I també t'empnyorem el nostre celler que tenim a la cellera de Sant Ponç de Fontajau, amb entrades i eixides, amb sostres i parets, i amb tot el que hi ha i li pertany de qualsevol manera. Tot això us impinorem a vosaltres i els vostres per 40 sous barcelonesos, que reconeixem haver-ne estat ben pagats. Així doncs, tot això hagueu i tingueu fins a dos esplets collits, salvat el dret del senyor, a qui pagareu un parell de gallines i nosaltres un altre parell, i així ho farem d'any en any per Nadal, i no en cap altre moment de l'any, mentre no us lliurem els esmentats 40 sous. I ens comprometem perquè vosaltres i els vostres ho hagueu i tinguen en pau, i si cap despesa i millora hi fareu en un o altre anys tot ens comprometem a restituir-ho.

Fet en les 16 calendes d'abril, en l'any del Senyor de 1193.

Sig+ne de Calvet, sig+ne de Bonadona, filla seua, sig+ne de Gener, fill seu, que ho firmem i preguem de firmar. Se+nyal de Pere Tafurell, se+nyal de Bernat Batxer, se+nyal de Pere Guille, se+nyal de Ramon de Roca. Arnau, prior de Sant Nicolau. SSS+Pere, per la gràcia de Déu abat de Sant Pere de Gallicants.

Bernat Esteve, qui ho va escriure en el dia i any indicat més amunt.

Sit notum cunctis quod ego, Calvetus de Fonte Agello, et filia mea Bonadomina, impignoramus tibi, Arnaldus Ferrario, et uxore tue Berengarie, et vestris et cui dare, vel dimitere sive impignorare pro vestro avere volueritis, illam vineam subtus montem, in parroquia Sancti Poncii de Fonte Agello, in alodio Sancti Petri, cum exitibus et ingressibus, et cum terra in qua sedet, et cum omnibus arboribus cuiuscumque generis sint et cum omnibus in se habentibus sibique qualicumque modo pertinentibus. Et item impignoramus vobis illud nostrum cellarium quem habemus in cellaria Sancti Poncii de

Fonte Agello, cum exitibus et ingressibus, et solis ac superpositis, et cum omnibus in se habentibus sibi que qualicumque modo pertinentibus. Sic predicta omnia vobis et vestris inpignoramus pro XL solidos barchinonenses, de quibus recognoscimus nos a vobis bene paccatos. Ita ut iam dicta omnia habeatis et teneatis usque ad II expleta recipienda inde collecta, salvo iure domini, cui vos paccabitis I par gallinarum et nos alium I par, et deinde tantum ac tandiu donec nos vel nostris reddamus vobis vel vestris iamdictos XL solidos ad festum Natalis Domini de anno in anno et non in alio tempore anni. Et convenimus vobis quod hoc faciamus vobis et vestris habere et tenere in pace, et si aliqua missionem vel melioramenta ibi feceritis in anno neque in alio, totum convenimus vobis restituere.

Actum est hoc XVI kalendas aprilis, anno Domini MCXCII.

Sig+num Calveti. Sig+num Bonedomine, filie eius, sig+num Ianuarii, filii eius, qui hoc firmamus firmari que rogamus. Sig+num Petri Taffurel, sig+num Bernadi Batxerii, sig+num Petri Guillelmi, sig+num Raimundi de Ruppe. Arnallus, prior Sancti Nicolai. SSS+Petrus, Dei gratia Sancti Petri de Gallicantu, abbas.

Bernardus Stephani, qui hoc scripsit die et anno quo supra.

La mobilitat rural

L'itinerari de Guillem de Montblanc (12-III-1263)

III idus marcii. Johana, muler de Ramon Piquer, sens dreta ne forzada que no fo, confessà que ja per III vegades Guillem de Monblanch avie ela tolta a son marit, zo és a saber, en Boriana e en Castelyó, si que·l dit Guillem de Monblanc ne fo pres en poder de la justícia d'aquel logar, si que ela e son marit Ramon Piquer que·s mogueren d'aquela terra e laxaren-lo pres, e vengueren-se'n en terres de València, zo és a saber, en Cocentània, e depux anare-se'n a Seta, e estigueren aquí ab en Gozalbo Feràndez. E de sopte, en breu temps, venc lo dit Guillem de Monblanc e tramés missatge a ela que la seguís, e ela féu-lo saber a·n Gozalbo Feràndez a Seta, e tan tost com fo a Seta pres-lo en Gozalbo Feràndez e trasmès-lo a Cocentània pres, e liurà a·n Guillem de Vallebran, ladoncz justícia de Cocentània. E la dita justícia lixa'l-ne anar, e specialment quan lo trobaren en un barranc de Seta que rostie un parel que avie enblades de galines. E encara més, que·l dit Guillem de Monblanc que li tramés missatge en Cocentània per un macip, que à nom Jacme, e dix a ela que Guillem de Monblanc la saludava, e que ere de fora la vila, e que la esperave. E respòs la dita Johana e dix al missatge que digués a Guillem de Monblanc que·s n'anàs, que mala la veuria, que la mort ne pendrie. E pux tornà-y lo missatge, e dix que no se y podie partir d'ela lo dit Guillem de Monblanc, ben porie morir. E aquela nit mateixa ela anave a l'ayga e trobà aquel ome, Guillem de Monblanc, que la volia pendre, e ela cridà «via fora!», e sobre azò acorit son marit e trobà aquel ome e ocís-lo [...].

Eodem die Jacme Pelicer confessà e dix que era cosín germà del dit Guillem de Monblanc [...]. Encara fo demanat si sap de quinya vida ere lo dit Guillem de Monblanc, e dix que ere alcavot, e encara més (...) Pelicer que ell que avie enblat un mantel en Sent Matheu, per què no y gosave entrar [...].

Jacme de Munzó jurà e dix per testimoni que·l que eren un temps a Cervera d'Urgel, e viu un ome carregat de galines, que fo pres per raon d'aqueles galines, les quals avie preses e enblades lo dit Guillem de Monblanc [...]. E lo dit Guillem de Monblanc fore justiciat sinó fos que·s meté en l'aglésia de Cervera. Ítem, altra vegada vi que eren en Vals lo dit Guillem de Monblanc e que li feeren corer la vila per laor de ceba que avie emblada, e que l'à vist anar alcavot bé VIII ans per la terra e pus.

L'origen de la ciutat medieval

Carta de franquícia de Bourges, (1181, fragment)

En nom de santa i indivisa Trinitat, amén. Felip, per la gràcia de Déu, rei dels francs. Que sàpiga tothom que els homes nostres, tant de Bourges, la Setena, Dun i com de la Castellania, ara o en el futur residents, concedim els davall escrits costums per tenir-los i conservar-los perpètuament.

De tota tolta, talla i botatge en quedaran lliures i exempts. No aniran en exèrcit o cavalcada fora de Bourges.

Ningú serà pres, ni res del seu, sempre que fiança o bona seguretat podrà i voldrà prestar, i les dones viudes podran casar-se sense la nostra llicència i la del prebost.

Els homes residents a Bourges i els homes de la Setena no seran jutjats pel nostre prebost fora de Bourges.

A més, el nostre prebost res no podrà provar o pledejar contra qualsevol habitant d'aquests llocs amb el testimoni dels homes mantinguts per ell.

Així mateix mane que qualsevol que vulga construir una casa vora o a sobre la muralla de Bourges li siga permès, sense malmetre-la.

També estatuïm que a tots els homes els siga permès de dur i vendre pa a Bourges, i per cada pa que hi durà a vendre ens pague dues denariades setmanalment.

Si algú fos acusat de tenir un pes fals, que pague set sous i sis diners, i el pes siga destruït.

Els treballadors agrícoles i de les vinyes no marxen del treball abans de l'hora establerta pels prohoms, i si ho feien, que no se'ls pague el jornal.

En cap època de l'any ningú, mentre hi haurà fruit a les vinyes, podrà entrar-hi a peu o cavall, que si ho feia, o li tallen les orelles o ens pague cinc sous, a més d'esmenar el dany al qui li l'haurà fet.

A més, si algú entrarà en vinyes, prats, blats i horts, mentre hi haurà fruit, per agafar-ne, o li tallen les orelles o ens pague cinc sous, i que restituesca el dany

Si en qualsevol època de l'any els porcs entren en vinyes, mentre hi haurà fruit, que els maten, i la meitat siga per a l'amo de la vinya i l'altra per als amos dels porcs.

Finalment, de tots els delictes comesos abans de la confirmació d'aquest document fet als esmentats homes, els absolvem en tot el que a nosaltres pertany i en pau els deixem.

In nomine sacte et individue Trinitatis, amen. Philippus, Dei gratia, francorum rex. Noverint universi quod hominibus nostris, tam Bituris quam in Septena, tam Duni quam in Castellania nunc manentibus vel deinceps mansuris, subscriptas consuetudines habendas et in perpetuum retinendas concedimus:

Ab omni tolta, et tallia, et botagio exactione omnino quieti et liberi erunt. In vel exercitum vel expeditionem extra Bituriam non ibunt.

Nullus eorum capietur, nec res alicuius eorum, quamdiu salvum plegium vel bonam securitas prestare poterit et voluerit, et mulieres vidue absque nostra et prepositi nostri licentia nubere ac se maritare poterunt.

Homines Bituris manentes et homines Septena extra Bituricem urbem per prepositum nostrum non placitabunt.

In super, prepositus noster adversus aliquem supradictorum hominum, per hominem mensa et de cibo suos, nichil poterit probare vel disrationare.

Precimus etiam ut quicumque iuxta murum vel supra murum Biturice edificare voluerit domum vel aliud sine muri peioratione ei liceat edificare.

Statuimus etiam ut omnibus hominibus liceat undecumque voluerint panem affere et vendere Bituricis, et quicumque panem Biturices attulerit ad vendendum, nobis tantum duas denariatas panis et ebdomada persolvat.

Si quis convictus fuerit habere falsam minam, septem solidis et sex denariis id emendabit, et mina frangeur.

Operarii vinearum et agriculturarum ab opere suo non recedant ante horam que a probis hominibus statuentur, quod si fecerint, merces eis non reddantur.

Nulla tempore aliquis equitando venetur in vines, nec etiam pedester, fructus dum fuerit in eis, quod si fecerit, vel aurem amittet vel quinque solidos nobis emendabit, et dampnum restituet cui illud intulit.

Item, si quis in vineis, in pratis, in bladis, in ortis inventus fuerit, dum fructus erit, colligendo vel collectum habendum, vel aurem amittes vel quinque solidos nobis persolvat, et damnum restituet.

Porci, si inveniantur in vineis, quamdiu fructus in eis erit, vel in pratis fodiendo, quodumque tempore, occidantur, et medietatem occisorum habeat ille cuius vinea vel pratum erit, alteram medietatem ille cuius porci erant.

Insuper, ab omnibus forifactis que facta fuerunt priusquam predictis hominibus nostris hanc cartam confirmarem, ipsos penitus quitamus et absolvimus quantum ad nos pertinent et in pace dimittimus.

La conquesta del camp

Sentència arbitral (30-XI-1364)

[...] On yo, en Bernat de Bonastre, secretari del senyor rey, àrbitre, arbitrador e amigable composador sobredit [...]. E vistes, regonegudes e examinades ab gran diligència totes les accions e demandes, qüestions e controvèrsies, causes e raons per les dites parts proposades e contengudes en diverses processess sobre les dites coses entre les dites parts accitats e altres moltes e diverses induccions e rahons, les quals les dites parts han davant mi dites e al·legades de paraula. E vist finalment e regonegut e ab subirana diligència examinat tot ço que en lo present fet fahia a veure a regonèxer e a examinar sumàriament, emperò e per la manera que àrbitre, arbitrador e amigable composador pot e deu semblants fets de compromés veure e examinar [...], per esquivar e tolre a les dites parts messions, treballs e despeses e ocasió de escandel, lo qual leugerament se poria esdevenir entre aquelles per rahó de les qüestions damunt dites, és expedient e útil a les dites parts e a cascuna d'aquelles que'l present feyt per via arbitrària e amigable per mi sia determenat, con les dites parts hajen ja molt pledejat e la una part per l'altra haja fetes moltes messions e despeses e soferts grans enuygs e treballs, per la qual cosa és dit ésser entre aquelles gran iniquitat e rancor. Emperamor d'açò, havent Déu davant mos ulls e los sants quatre Evangelis davant mi posats, proceín per via amigable e expedient e seguín quant més puix egualtat en aquests afers, pronunciui, arbitran e composan e dich sentencialment e declarar, sots la pena de les mil lliures en lo dit compromés en mi fet apposada, que per totes e sengles accions, peticions e demandes, reals e personals, e qüestions, plets e controvèrsies, les quals e los quals la dita universitat o part sua ha e haver pot e deu contra los dit don abat, convent e monestir de Valldigna, e vassalls, e lochs e béns d'aquells per raó de qualsevol exaccions e contribucions reyals e vehinals, en les quals los dits don abat, convent e monestir de Valldigna sien tenguts, o la dita unviersitat diga ésser tenguts, contribuir ensemps ab la dita universitat per los béns que'l dit monestir havia e ha dins la dita vila d'Algezira e térmens d'aquella per questes de temps passats, presents e esdevenidors, segons Furs de València, vells e nous, e privilegis del senyor rey [...], e encara per totes e sengles accions, peticions e demandes reals e personals, qüestions, plets e controvèrsies, les quals la dita universitat e part sua ha e haver deu e pot e li pertanyen o pertànyer poden o deuen ara o en esdevenidor contra los dits don abat, convent e monestir de Valldigna e loch o granja de Raçalany e qualsevol

vassalls e béns dels dits don abbat, convent e monestir e de vassalls de aquells; e encara contra lo loch o granja de Benivayre e qualsevol habitants o habitants en aquell e béns d'aquells, segons emperò la distinció e manera davall escrita per raó, és a saber, de contribució de valls, de murs, de carreres, de ponts e de la guàrdia de la dita vila, e per raó encara de defensió de furs e de privilegis, e per raó encara de totes e sengles peytes generals e particulars, e de contribucions e exaccions reials e vehinals, patrimonials, comunes e pròpies, mixtes o entremesclades e altre qualsevol e de qualque condició sien e natura [...]; e encara per raó de qualsque subsidis per qualque nom poguessen o pusquen ésser jutgats o nomenats e per qualque encara manera, raó o causa poguessen o pusquen ésser exegides o exegits o imposats a los dits don abbat e convent del dit monestir de Valldigna, per si e per tots sos succeïdors e vassalls christians, juheus, sarrahins e altres qualsevol, e per los lochs lurs e béns, los quals han haüts e de present han en la dita vila d'Algezira e térmens d'aquella, donen e paguen, e donar e pagar, o fer donar e pagar o assignar per la manera que davall se conté, sien tenguts a la dita universitat o als jurats d'aquella o a l'un d'ells cascun any en per totstemps en la festa de Paschua de la Resurrecció de Nostre Senyor set lliures de reials de València tant solament. E si en la dita festa o dins VIII dies après següents la dita paga de les dites set lliures no hauran feta complidament, la dobla de les dites set lliures sien tenguts de pagar a la universitat damunt dita. E axí, per la dita ànnua contribució com per la pena de la dita dobla, si comesa serà, la dita universitat pusca per sa pròpia auctoritat de qualsevol béns del dit monestir privilegiats o no privilegiats, los quals en la dita vila o térmens d'aquella seran atrobats, penyorar, e los béns penyorats vendre e distraure dentró que a la dita universitat sia satisfet complidament, axí de la dita contribució e pena de la dobla com encara de les messions per aquella raó fetes o faedores.

Dada la present sentència en l'alberch del dit en Bernat de Bonastre, divendres vers hora de tèrcia, a XXX dies d'agost en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCLXIII [...].

L'embranchida comercial: mercats, rutes i tècniques

Societat mercantil (1296)

En nom de Déu. Sàpiga tothom que jo, Ramon de Capcir, habitant de Perpinyà, d'una part, i Ramon de Tarascon, ciutadà de Barcelona, d'altra, de grat i amb total coneixença fem i constituïm entre nosaltres societat, que fidelment tindrem i observarem mentre ens plaurà. En aquesta societat jo, Ramon de Capcir, pose i fique 1.420 lliures de la dita moneda de tern, i jo, Ramon de Tarascon, 350 lliures de la dita moneda. Tot plegat fa que pugue el capital de la dita societat a la suma de 1.770 lliures, distribuïdes en els següents deutes i mercaderies: 1.105 lliures i 8 diners en deutes que avui dia ens deuen a Barcelona diverses persones; 70 lliures que Joan de Cervià i Berenguer Guerau se'n dugueren en comanda d'aquesta nostra societat en un viatge a Xipre; 273 lliures i 14 diners amb què foren estimades quatre càrregues de pebre, les quals tenim a Perpinyà; 190 lliures menys 9 diners amb què foren estimades sis càrregues de cera, les qual tenim a Perpinyà, i 132 lliures amb què foren estimades dotze saies, que tenim a Barcelona. Amb aquesta societat prometem traure profit, mercadejar i percassar, comprant i venent mercaderies útils, de la millor manera que a nosaltres i cada un de nosaltres millor vist serà, ço és, jo, Ramon de Capcir, a Perpinyà, i jo, Ramon de Tarascon, a Barcelona, concedint mútuament l'un a l'altre que poguem mútuament enviar-nos i rebre diners i mercaderies de la dita societat, com també lliurar-los en comanda per mar i terra a qualsevol part que a nosaltres i cada un de nosaltres millor vist serà. I volem i concedim mútuament l'un a l'altre que ara i sempre que per necessitat de la dita societat calga anar, ço és, a mi, Ramon de Capcir, fora de Perpinyà, i a mi, Ramon de Tarascon, fora de la ciutat de Barcelona, que les despeses vagen a càrrec de la dita societat. Totes les altres despeses, però, que ens calgués fer per a la dita societat o per causa seua, paguem-les per sou i per lliura. Tanmateix, jo, Ramon de Capcir, us concedesc, Ramon de Tarascon, que de la part a mi pertanyent en el benefici de la dita societat per 400 lliures del meu capital, tingueu la quarta part de gràcia que us hi faig. De totes les quals coses prometen mútuament l'un a l'altre ser fidel i lleial i venir-hi a just i legal compte, i de tot dir veritat, tractar i procurar per bé de la dita societat segons les nostres possibilitats. I per complir-ho, hi obliguem mútuament un a l'altre tots els nostres béns mobles i immobles, haguts i per haver. Aquesta, però, societat vaja, romanga i funcione onsevulga a voluntat de Déu

i a risc i fortuna nostre per sou i per lliura. Així mateix, volem i concedim mútuament un a l'altre que si nosaltres o un dels dos afegim quelcom ultra el seu propi capital, que tot aquell benefici producte de l'adició siga del qui l'ha feta, i tota l'adició vaja a risc del qui l'ha feta. Fet el 9 de les calendes de junt, en l'any del Senyor de 1296.

Se+nyal de Ramon de Capcir, se+nyal de Ramon de Tarascon, que ho lloem i firmem.

Testimonis de tot això són fra Ramon Pauqueri, fra Arnau de Vila i fra Jaume Solvià, de l'orde dels predicadors.

Se+nyal de Pere Llobet, notari públic de Barcelona, que ho ha escrit i ho ha clos.

In Dei nomine. Sit omnibus notum quo ego, Raimundus de Capcir, habitator Perpiniani, ex una parte, et Raimundus de Tarascone, civis Barchinone, ex altera, gratis et ex certa scientia facimus et contrahimus inter nos societatem, tenendam fideliter et observandam dum nobis placuerit. In quaquidem societate mito et pono ego, Raimundus de Capcir, mille et quadringentas viginti libras monete barchinonensis de terno, et ego, Raimundus de Tarascone, trescentas quinquaginta libras dicte monete. Et sic ascendit capitale dicte societatis ad summam mille et septingentarum septuaginta librarum, que sunt in debitis et mercibus subscriptis: videlicet, mille et centum quinque libre et octo denarii in debitis que hodie nobis debent in Barchinona diverse persone; et septuaginta libre quas portaverunt in comanda de societate predicta in viatico de Xipre Johannes de Cerviano et Berengarius Geraldii; et ducente septuaginta tres libre et quatuordecim denarii, ad quas fuerunt extimate quatuor cargue piperis, quas habemus in Perpiniano; et centum nonaginta libre minus novem denarii, ad quas fuerunt extimate sex cargue *de cera*, quas habemus in Perpiniano, et centum triginta due libre, ad quas fuerunt extimate duodecim saye, quas habemus in Barchinona. Cum quaquidem societate promittimus lucrari, mercari et percassiare, emendo et vendendo utiles merces, prout nobis et utriusque nostrum melius visum fuerit expedire, videlicet, ego, Raimudus de Capcir in Perpiniano, et ego, Raimudus de Tarascone, in Barchinona, concedentes ad invicem alter alteri quod de pecunia et mercibus dicte societatis possimus alter alteri transmittere et portare uterque nostrum et comandare per mare et terram ad quascumque partes nobis et utriusque nostrum melius videatur. Et volumus et concedimus ad invicem alter alteri quod quodcumque

et quotiensumque oportuerit nos ire pro dicta societate vel ratione eiusdem, scilicet, me, Raimundum de Capcir, extra Perpinianum, et me, Raimundum de Tarascone, extra civitatem Barchinone, vivamus super dicta societate. Omnes autem alie missiones, quas nos oportuerit facere pro ipsa societate vel ratione eiusdem, solvantur inter nos per solidum et libram. Tamen, ego, Raimundus de Capcir, concedo vobis, dicto Raimundo de Tarascone, quod de parte michi pertinente in lucro dicte societatis pro quadringentis libris dicti mei capitalis, habeatis quartam partem ex gratia quam inde vobis facio. De quibus omnibus promittimus ad invicem alter alteri esse fidelis et legalis et inde venire ad iustum et legale computum, et de toto dicere veritatem, et tractare et procurare comodum et utilitatem dicte societatis pro posse nostro. Et pro predictis complendis, obligamus ad invicem alter alteri omnia bona nostra mobilia et immobilia, habita et habenda. Predicta autem societas eat, maneat et redeat ubique ad voluntatem Dei et ad nostrum redegum et fortunam nostra per solidum et libram. Volumus etiam et concedimus ad invicem alter alteri quod si nos vel alter nostrum addiderimus aliquid in dicta societate ultra dictum suum capitale, quod totum lucrum illius quod ibi fuerit additum ultra dictum capitale sit illius qui dictum addimentum fecerit, et totum illud addimentum sit ad redegum illius cuius erit ipsum addimentum. Actum est hoc IX° kalendas iunii, anno Domini MCC^oXC^o sexto.

Sig+num Raimundi de Capcir, sig+num Raimundi de Tarascone predictorum, qui hec laudamus et firmamus.

Testes huius rei sunt frater Raimundus Pauqueri, frater Petrus Arnaldi de Villa et frater Iacobus Solvanni, de ordine predicatorum.

Sig+num Petri Lupeti, notarii publici Barchinone, qui hec scripsit et clausit.

La manufactura

Contracte d'aprenentatge (1-XI-1396)

Sàpiga tothom que jo, Bernat Soler, llaurador, resident a la parròquia de Sant Esteve de València, amb ple coneixement us pose i aferme, Pere Saplana, seder, veí de la dita ciutat, present i acceptant, Guillem Soler, fill meu, d'edat d'uns onze anys, més o menys, d'ací als primer set anys vinents i continus com a servidor vostre per aprendre el vostre ofici de seder i fer tots els vostres manaments justos i honestos, de dia i nit, de manera que durant aquest temps feu per ensenyar-li el vostre ofici segons les vostres possibilitats i donar-li de menjar, beure, vestit i calcer per a les seues necessitats. I a la fi d'aquest termini feu i doneu-li les robes següents, és a dir, gramalla, túnica, capús i calces de drap nou de llana, de preu o valor de deu a onze sous l'alna. I així promet que durant tot aquest temps us serà a vós i a la vostra família bo i fidel i no se n'anirà o fugirà del vostre servei, que si ho feia us done llicència i plens poders perquè puguen prendre'l o fer-lo prendre en qualsevol lloc, fer-lo venir sense llicència de cort de justícia o de qualsevol altre oficial, i reintegrar-lo, tornar-lo i tenir-lo en la pristina servitud tant i mentres tot el temps perdut, danys, costos i despeses per culpa seua fets i sostinguts us siguen per mi restituïts i pagats a vostra completa satisfacció, obligant-hi amb ple coneixement tots els meus béns mobles i immobles, haguts i per haver onsevulga. I jo, Pere Saplana, acceptant de vós, Bernat Soler, el vostre fill Guillem Soler com a servidor meu durant el temps esmentat, sota la manera, formes i condicions assenylades, us promet ensenyar-lo en el meu ofici segons les meues possibilitats, i observar i complir totes condicions sobredites tal com han estat escrites i especificades, que si no ho feia i per això algun dany sosteníeu o us ocasionava algunes despeses, tot ho promet costejar i pagar d'acord amb la vostra voluntat, obligant-hi amb ple coneixement tots els meus béns mobles i immobles, haguts i per haver onsevulga.

Fet a València el primer dia de novembre, en l'any de la Nativitat del Senyor de 1396. Se+nyal de Bernat Soler, se+nyal de Pere Saplana, que mútuament ho concedim i firmem.

Hi fan de testimonis Joan Claver, seder, i Joan Alegret, sastre, veïns de València.

Noverint universi quod ego, Bernardus Soler, laborator, comorans in parrochia Sancti Estefani Valencie, scienter mitto et afirmo vobiscum, Petro Saplana, sederio, vicino dicte civitate, presente et acceptante, Guillelmum Soler, filium meum, qui est de etate undecim annorum, parus plus vel minus, hinc ad septem annos primo venturos et continue computandos in mancipium vestrum ad adiscendum officium vestrum sederii et faciendum omnia mandata vestra iusta et honesta, nocte dieque, ita quod infra dictum tempus teneamini eidem docere officium vestrum iuxta posse vestram et dare eidem comestu, potu, vestitu et calciatu prout sua interest. Et in fine dicti temporis faciatis et detis sibi raubas sequentes, scilicet, gramasiam, tunicam, capucium et caligas de panno lanne novo, de precio seu valore decem vel undecim solidorum pro qualibetalna. Et sich promitto quod ipse erit vobis et familie vestre per totum dictum tempus bonus et fidelis et a vestro servicio non recedet neque fugiet, quod si fecerit dono vobis licencia et plenum posse quod possitis ipsum capere seu caperi facere in quocumque loco, ipsum invenire poteritis sine licencia curie iusticie et alterius cuiuslibet officialis et in vestram prestam servitatem reducere, tornare et tenere tantum et tamdiu donech totum tempus per ipsum vobis defectum et dampna, sumptus et expensas ob sui culpam factas et sustentas sint per me vobis restituta et pactata vestre omnimode voluntati, obligando scienter ad hoc vobis omnia bona mea mobilia et immobilia, habita et habenda ubique. Ad hoc autem ego, dictus Petrus Saplana, acceptans a vobis, dicto Bernardo Soler, dictum Guillelmum Soler, filium vestrum, in mancipium meum ad dictum tempus, modis, formis et condicionibus antedictis, promitto vobis eidem docere officium meum iuxta posse meum, et omnia alia et singula supradicta attendere et complere prout superius sunt scripta et narrata, quod nisi fecero et propter hoc dampnum aliquod sustinueritis aut missiones aliquas inde feceritis, totum illud vobis persolvere et paccare promitto vestre omnimode voluntati, obligando scienter ad hec vobis omnia bona mea mobilia et immobilia, habita et habenda ubique.

Quod est actum Valencie prima die mensis novembres, anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo nonagesimo sexto. Sig+num Bernardi Soler, sig+num Petri Saplana, predictorum, qui hec adinvicem concedimus et firmamus.

Testes huius rei sunt Iohannis Claveri, sedacerius, et Iohannes Sanxis, sartor, vicini Valencie.

Tècniques agràries

Un clam (1275)

X^o kalendas februarii.

En Guillem de Figuerola se clama d'en Nomdedéu, fil d'en Bernat de Val, deffunct, posant contra el que feu per sa pròpria autoritat cèquia nova per sa terra per a son molín. E encara, que en II troços de la sua terra fa.xaguadors, per los quals exaguadors pert la sua terra e li affolla, e an perdut son sementer. Encara se clama d'el que li tayllà una rama de una olivera carregada de olives, e encara se clama d'él que li ac enderrocades les seues màrgens e li desfeu un pont. Per on demana lo dit Nomdedéu ésser condemnat en refer a si les dites injúries a si feytes segons fur, e n emenar lo dan a si donat, lo qual esma ésser L sous, ho d'el a el ésser fet compliment de dret segons fur de València. Açò posa salvu son dret de créxer e minguar, etcètera. Fon assignat a respondre a divenres primervinent.

V^o kalendas februarii.

Guillem de Figuerola comparech en cort, e en nom de Déu deffalí, e en Bernat de Val [...] deffalí. E fos citat per segona scitacion al dimerces primervinent a comparar e respondre per si ho per son convinent procurador, al qual dia no comparech per si ho per son convinent procurador. E fo scitat per tercera scitacion perhementòria a comparar per si ho per son convinent procuradors al divenres primervinent.

XII° kalendas marcii.

Guillem de Figuerola comparech denant en Martín d'Azagra, justícia de Cocentània, suplican a el que·l men a exsecucion la sentència per el donada e contra en Nomdedéu, en desfer la cèquia nova i los exaguadors, e lo pont en refer.

Bernardus Ferrer e Almerich Ferrer e na Domenja, muler que fo d'en Bernat de Vals, deffunct, prometen de fer cèquia nova per al seu molín per aquel loch per on en Guillem de Figuerola a els assignà ho assignarà, la qual cèquia nova prometen de fer entrò en la Paschua florida primeravinent. E si aquel dia no la an feyta, que sian tengutz en pagar XXX sous de pena. E per açò complir obligan totz sos béns segons fur de València.

Nonas octubris.

En Guillem de Figuerola se clama d'en Bernat Ferrer e de n'Almerich Ferrer e de na Domenja, muler que fo d'en Bernat de Vals, e posa com els que no an feyta la cèquia complida, axí com degren, per aquel loch que el los assignà, la qual degren aver feyt u mes après de Pascha florida, ara present passada, lo qual mes li alargà per pregàries. Per

on demana els ésser condampnatz en pagar XXX sous de rials dels quals els se obligaren, açò demana ab missions feytes e per fer. Encara se clama d'els que tenen II cèquies per la sua terra per les quals la sua terra és afollada e n pertz sos espletz, per on demana que la una cèquia sia desfeta e que li sien tengutz d'esmenar los espletz que ha perdut per rahon de la una cèquia, la qual demana que sie defeyta, los qual espletz estima ésser IIII faneques de paniç.

Organització social dels paisatges

Ordenances de la vila d'Alcoi (4-V-1432)

Los honrats en Bernat Loret, justícia de la vila de Alcoy en lo present any, en Joan Martí, en Bernat Jover, n'Anthoni Pérez, jurats de la dita vila en lo dit any, en Berthomeu Alçamora [...] e n Pere Ferrandiç, pròmens de la dita vila, tots ensemps ajustats en la casa de la cort de la dita vila, Consell fahent concordantment e en res no discrepant, per profit e utilitat de la cosa pública e per guardar los olivars, vinyes e orta no sia talat ne destrohit, com per neguna calònia los qui tenen los bestiar no·ls vullen traure dels dits olivars, vinya e orta, e per foragitar aquells, fon ordenat que negú de qualsevol ley, stament o condició sia no gos o presomexgua metre bestiar negú en los olivars, vinyes e orta si doncs una cabeça, mes de aquí ensús no. E si lo faran, ço és, que meten lo bestiar en los dits olivars, vinyes e orta, e serà al dit justícia manifestat per lo guardià de la dita vila o altre vehí de la dita vila, que lo justícia sia tengut de anar a fer degola d'aquell bestiar que serà atrobat dins los dits olivars, vinyes e orta, e la degola aya ésser feta de una res per caucun dia que y serà atrobat en los dits olivars, vinyes e orta, la qual res que serà degolada sia partida en la manera infrasegüent, ço és, lo quint del senyor e lo quint del senyor de la possessió, e lo quint d'aquells qui acompanyaran lo dit justícia a fer la dita degola. E més, aquell qui lo dit bestiar metrà en los dits olivars, vinyes e orta, sia tengut a la pena de X sous en lo altre establiment de la dita vila contingut. E que lo justícia sia tengut de anar a fer la degola tantost que li serà manifestat. E si lo bestiar serà exit de los olivars, vinyes e orta, que onsevulla que aquell bestiar sia atrobat, puix sia estat vist en los dits olivars, vinyes e orta e sia estat acusat al dit justícia, sia fetea la dita degola. E si al dit justícia serà fet lo dit manifest o acusament e no hirà a fer la dita degola, que en tal cars lo dit justícia sia tengut pagar de sos diners un moltó e aquell aga a executar lo batle. E lo dit justícia dix que li playà.

Els conreus

Pagaments de jornals (15-I-1402)

Sàpiga tothom que jo, Miquel Andrés, llaurador, veí de Morvedre, etcètera, de grat i de total coneixença meua, amb aquest present document reconec i en veritat us reconec, honorable Simó Despí, un dels tutors i curadors de Joan Gavarda, fill i hereu de l'honorable Francesc Gavarda, difunt, mercader, present i als vostres, que de la manera infraescrita m'haveu donat i pagat, a requisició meua, totes les 20 lliures, 14 sous i 6 diners moneda reial de València a mi degudes *per rahó de LXVI jornals de laurar les vinyes de la dita cura, a rahó de IIII sous jornal; CC diners 4 òbols, per deu jornals de exarmentar, a rahó de hun real jornal; (...) sous per quatre jornals scurar la cèquia, a rahó de hun real; VI sous per regar les vinyes; XVI sous per scanyotar quatre jornals, a rahó hun real jornal; VI sous per segar forment XVI hòmens, a rahó de III sous, XXXXVIII sous; per set jornals de batre lo dit forment e hordi, a rahó de IIII sous VI diners, XXXI sous VI diners; per tirar lo forment e ordi a la hera, VIII sous. Ítem, per netejar l'ordi e forment, VI sous; per sporgar les vinyes, XXXV sous*. Totes aquestes quantitats pugen a les dites 20 lliures [...]. La forma de pagament ha estat així: que m'heu donat 6 cafissos d'ordi a raó de 16 sous el cafís, la qual suma puja a 4 lliures i 16 sous, vi «gastat» per valor de 5 lliures i 5 sous i la resta en diners.

Fet a València el dia 15 de gener, en l'any de la Nativitat del Senyor de 1402.

Sit omnibus notum quod ego, Miquael Andrés, agricultor, vicinus ville Muriveteri, et cetera, de certa mei sciencia et gratis, cum hoc presenti publico instrumento confiteor et in veritate recognosco vobis, honorabili Simoni Dezpí, altero ex tutoribus et curatoribus Iohannis Guavarda, filii et heredis honorabilis Francisci Guavarda, quondam, mercatoris, presenti et vestris, quod in modum infrascriptum dedistis et solvistis michi mee omnimode voluntati omnes illas viginti libras, quatuordecim solidos, sex denarios monete regalis Valencie michi debitas *per rahó de LXVI jornals de laurar les vinyes de la dita cura, a rahó de IIII sous jornal; CC diners 4 òbols, per deu jornals de exarmentar, a rahó de hun real jornal; [...] sous per quatre jornals scurar la cèquia, a rahó de hun real; VI sous per regar les vinyes; XVI sous per scanyotar quatre jornals, a rahó hun real jornal; VI sous per segar forment XVI hòmens, a rahó de III sous, XXXXVIII sous; per*

*set jornals de batre lo dit forment e hordi, a rahó de IIII sous VI diners, XXXI sous VI diners; per tirar lo forment e ordi a la hera, VIII sous. Ítem, per netejar l'ordi e forment, VI sous; per sporgar les vinyes, XXXV sous. Quequidem quantitates sumant capiunt dictarum viginti librarum, quatuordecim solidorum, VI denariorum [...] Vero solucionis talis fuit: quod dedistis michi sex cafficia ordeï ad rationem XVI solidos pro caficio, quod suma capit IIII libras, XVI solidos, et restantes quinque libras, quinque solidos in vino *guastat*, et restantem quantitatem in denariis. Et quia hec est rey veritas, renuncio et cetera.*

Quod est actum Valencie die intitulata quintadecima mensis ianuarii anno a Nativitate Domini M^o CCCC septuagesimo secundo.

La ramaderia

Comanda i mitgeria (1399)

Sia a tots coneguda cosa que yo, Abrafim Maçuet, moro del loch de Alfarrazí del terme de la vila de Gandia, de certa sciència confés e en veritat regonech a vós, Berenguer Monroig, vehín de la vila de Gandia, present, e als vostres, que me havets liurats e comanats e yo de vós he haüts e rebuts en comptants, en presència del notari e testimonis dejús scrits, en comanda quaranta florins d'or comuns d'Aragó, los quals me havets liurats e comanats a obs e per raó de comprar bestiar a la fira d'Onda, on presente vaig. E com axí és lo fet de la veritat, renuncie scientment a tota excepció de la dita comanda dels dits quaranta florins per obs de comprar lo bestiar per mi no haüts e no rebuts, segons dit és. E per pacte special fon convengut entre mi e vós que yo anàs a comprar lo dit bestiar, e sinó en comprava, que, decontinent vengut, fos tengut tornar a vós o als vostres los dits quaranta florins. E si comprava e smerçava los dits quaranta florins en bestiar, que lo dit bestiar tengués yo a miges per mi e per vós, e yo fos e sia tengut tenir a miges lo dit bestiar com serà comprat; e sia aquell tenir de fer guardar e provehir de ço del meu propi e a ma pròpia missió, e dur tant la dita companyia de miges com a vós e a mi plaurà e no més avant. E com lo dit bestiar serà venut, primerament e abans vós hajats e rebats los dits quaranta florins vostres, e lo sobrepús que Déus darà de guany del dit bestiar siam tenguts partir abduy a mig per mig, axí que vós hajats la meytat e yo l'altra meytat. E lo dit bestiar sia e vaja a risch, perill e fortuna de nostre Senyor Déu e de abduy nosaltres mig per mig, que si per ventura se moria lo dit bestiar, ço que Déus no vulla, et sic perdia alguna cosa, que la pèrdua vaja per abduy nosaltres mig per mig segons lo guany. Enaprés confés e en veritat regonech yo deure a vós, dit en Berenguer Monroig, present, e als vostres, per raó de la meitat del dit bestiar, vint florins d'or d'Aragó, los quals a vós o a qui vós volrets promet e sia tengut pagar com lo dit bestiar vendrem o la dita companyia partirem. E si no u faré, vul que sia procehit contra mi e mos béns a fer execució per aquell jutge seglar que vós volrets e elegirets dins regne de València, al for e destret del qual ara de present me sotmet [...] E per totes les dites coses per mi a vós atenidores e complidores oblich a vós e als vostres la mia persona e tots mos béns mobles e no mobles, haüts e per haver onque sien. Les quals coses foren fetes en la vila de Gandia a huyt dies de setembre, en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCXC nou. Se+nyal de mi, dit Abrafim Maçuet damunt dit, que les dites coses atorgue, lohe e ferme.

Testimonis foren presents a les dites coses en Michel Gaschó, vehí de la vila de Gandia,
e Mahomet Çot, moro de Pardines.

Una conjuntura adversa

El retorn d'un molí (2-I-1375)

A 2 de gener, en l'any de la Nativitat del Senyor de 1375.

Que sàpiga tothom que jo, Pere Bisanya, moliner, ciutadà de Mallorca, sabedor que tinc i posseesc per vos, reverend en Crist pare, senyor fra Nadal, per la gràcia de Déu abat de Santa Maria de la Real, un molí anomenat Molí Nou, situat en terme de la vostra granja d'Esporles, a la prestació del cens de divuit quarteres de forment, pagadores anualment. Sabedor, a més, i atenent que aquest molí m'és inútil i damnós a causa del la malícia de temps i dels blats, i que arran de les fams que hi ha al regne de Mallorca una gran part de les gentes del dit regne se n'han anat cap a València, Catalunya i d'altres parts del món, i arran també de la càrrega excessiva dels censos, i que m'és a mi més útil lliurar i desembarassar-me del dit molí que tenir-lo i posseir-lo. Per això, ateses aquestes i moltes altres més raons, per mi i els meus, de grat i amb total coneixença, us lliure, restituesc i deixo, senyor abat, present i admetent, l'esmentat molí nou amb tots els seus casals, termes, drets i pertinences. I per títol i per causa d'aquest lliurament done i cedesc a vós i als vostres successors en dit monestir tots els meus drets, veus, raons i accions reals i personal, útils, mixtes i directes, i d'altres qualssevols que m'hi pertanyen o em deuen pertànyer, les quals us lliure i restituesc amb tots els seus títol i drets, constituint-vos ara i ací i als vostres successors en el monestir senyors i procuradors com si fos cosa vostra pròpia per començar una causa i defendre-la dins i fora d'un judici, i per haver-la, tenir-la i posseir-la, donar-la, vendre-la i establir-la i per qualsevol altra manera alienar-la i fer-hi segons totes les vostres voluntats. I prometem aquest lliurament i tota la resta sempre tenir-ho com una cosa ratificada, vàlida i ferma, i contra ella i les altres qüestions esmentades no oposar-me de dret o de fet per qualsevol raó, sota l'obligació de tots els meus béns presents i futurs onsevulga.

Fet a Mallorca, tal com s'ha indicat més amunt.

Secunda die mensis ianuarii, anno a Nativitate Domini M^oCCC^oLXX^o quinto.

Noverint universi quo ego, Petrus Bisanya, molendinarius, civis Maioricarum, sciens me habere et tenere pro vobis, reverendo in Christo patre, domino fratre Natali, Dei gratia

abbate monasterii Beate Marie de Regali, quoddam molendinum vocatum Molí Nou, situatum in termino grangie vestre de Spurlis, ad prestationem decem octo quarteriarum frumenti censualium annuatim solvendarum. Sciens inquam et attendentes dictum molendinum fore michi inutile et dampnosum propter temporis malitiam et bladorum, qui propter fames que sunt in regno Maioricarum magna pars gentium dicti regni trasfretavit ad partes Valentie, Catalonie et ad alias mundi partes, et propter etiam nimii census onerationem, et quod utilius est michi dictum molendinum reddere et deserere quam illum tenere et possidere. Predictis et pluribus aliis de causis attentis, idcirco, per me et meos, gratis et ex certa scientia, reddo, restituo ac derelinquo vobis, dicto domino abbati, presenti et admittenti, predictum molendinum novum cum omnibus suis casalibus, terminis, iuribus et pertinentiis eiusdem [...] Et titulo et ex causa huius redditionis do et cedo vobis et vestris successoribus in dicto monasterio omnia iura mea, voces, rationes et actiones reales et personales, utiles, mixtas et directas, et alias quascumque michi et meis pertinentes et pertinere debentes in predictis que vobis reddo et restituo cum titulis et iuribus quibuscumque, constituens etiam ibi et inde vos et vestros successores in dicto monasterio dominos et procuratores ut in rem vestram propriam ad agendum et deffendendum in iudicio et extra, habendum, tenendum et possidendum, dandum, vendendum, stabiliendum et alio quolibet modo alienandum indeque faciendum omnes vestras voluntates. Promittens hoc reddimentum et omnia alia supradicta sempre habere rata, grata, valida atque firma, et contra illa vel aliquid premissorum non facere vel venire de iure vel de facto aliqua ratione, sub omnium bonorum meorum presentium et futurorum ubique obligatione. Actum est hoc Maioricus ut supra.

Testes inde sunt Raymundus Andree, curritor, Nicolaus Castilionis et Anthonius Ferrarii.

El malestar del senyoriu

Reducció de censos (28-V-1355, extracte)

Sàpiga tothom que el venerable Berenguer Dalmau, habitant de València, senyor del lloc de Catarroja, considerant i atenent que tots i cada un dels habitants en aquest lloc de Catarroja i d'altres que posseeixen terres o predis en el seu terme, és a dir, davall la cèquia anomenada d'Albal i fins a l'Albufera, les tenen a la tercera i alguns a la quarta part dels fruits i esplets, tal com contenen els documents d'adquisició d'aquestes terres i predis. Atès que la càrrega insuportable que suposava a tots els que menaven els dits predis pel fet de pagar la tercera i quarta part dels fruits i esplets que s'hi obtenien, i que a causa de la penúria i carestia que s'imposà entre els bracers i entre aquells que solien llogar-se en els dits predis arran de la general mortalitat que fa temps es propagà en dit regne, les retribucions d'aquests jornalers pujaren al doble, tot plegat feu que aquests predis estiguessen i romanguessen en la seua major part incultes i erms, en evident perjudici i dany de l'esmentat senyor Berenguer Dalmau i dels seus drets i dels que tenien predis dins els límits assenyalats. I Berenguer Dalmau, desitjant posar remei a aquest mal i dany, ordenà a tots i a cada un dels que hi tenien predis o possessions que dins cert termini els treballaren o els desempararen al dit senyor Berenguer, i similar manament feu als que tenien terres camps ermes i incultes al secà del dit lloc sota certs censos agraris. És per això que, tot suplicant al dit Berenguer per part de la universitat i prohoms del dit lloc, o pels síndics i procuradors de la dita universitat, que proveís sobre les dites coses benignament i amb clemència, puix que els qui tenen aquests predis no poden treballar-los ni llaurar-los còmodament pagant la quarta parts dels fruits i esplets i els agrers per les terres camps del secà. Així doncs, el dit Berenguer Dalmau, admesa benignament la dita suplicació, d'una part, i Domingo Vicent, domingo Soriano, Ferrando Xilvella, Bernat Galter i Bartomeu de Lamata, veïns i habitants de Carratoja, síndics i procuradors del lloc esmentat de Catarroja, arribaren als pactes, composició i avinença sobre les dites qüestions continguts i declarats en els capítols més avall inserits, que en el present contracte volgueren posar i escriure en llengua romanç, de la manera que segueix:

Primerament fonch convengut que de tots e qualsevol blats los quals de ací avant seran cullits en qualsevol terres e possessions situades en lo terme de Catarroja, de la sèquia de Albal a *ensús*, tro a la Albufera, sia donada al dit en Berenguer Dalmau e als seus per tots

temps, cascun any la quinta part dels dits blats, ço és, en la era o eres hon seran batuts com lo blat serà batut e aparellat de metre en graner, e la quarta part de la palla de aquelles. Ítem, sia donada la dit honrat en Berenguer Dalmau la quinta part del dit lli, ço és, com lo dit li serà amerat o treyt de l'aygua ans que sia picat. Ítem, que tot lo oli lo qual serà collit en lo terme de Cataroja, així de la cèquia de Albal a ensús, com de la cèquia damunt dita o ensús, sia fet en lo molí del dit honrat en Berenguer Dalmau e dels seus, lo qual ha en Cataroja, del qual oli sia donada al dit en Berenguer e als seus la quinta part. Ítem, fonch convengut e posat en pactes entre les dites pars que tot e qualsevol havent terres campes en lo dit terme de Cataroja, axí en secà com en regadiu, sien tenguts fer e fassen residència personal tenint casa poblada e lur domicili e cap major continuament en lo dit lloch o terme de Cataroja; en altra manera, si açò fer no voldran o no juraran ab acabament de creu, crexquen o desemparan ho derehisen desemparar sien tenguts al dit honorat en Berenguer Dalmau e als seus, per tot temps, les dites terres campes sens alguna retenció, preu o vendició.

A més, el venerable Berenguer Dalmau, a suplicació dels síndics i procuradors, lloà, aprovà i confirmà, la present composició, els quals acceptaren amb totes les seues clàusules i volgueren pagar i pagaren cadascú la seua pròpia quantitat en diners la suma de trenta mil sous, que han de pagar al dit Berenguer Dalmau per la concessió continguda en el present document. Aquestes coses foren fetes a València, el 5 de les calendes de juny, en l'any del Senyor de 1355.

Noverint universi quod venerabilis Berengarius Dalmacii, habitator Valentie, dominus loci de Cataroia, considerans et attendens quod universi et singuli habitatores in loco predicto de Cataroia et alii habentes terras seu predia in termino eiusdem loci subtus videlicet cequiatu vocata de Albal usque ad Albufariam in universo, habebant et possidebant in dominio alodio ipsius Berengarii Dalmacii, easdem possessiones et predia ad tertiam et in parte ad quartam partem fructuum et expletorum, ut instrumentis acquisitionum dictarum terrarum atque prediorum latius dicitur contineri, unde cum propter importabile omnis quod habebant ipsi habentes dicta predia subeuntes antedictos de solvenda tertia et quarta parte fructuum et expletorum habendorum in eisdem prediis et etiam propter penuriam seu carestiam que in regno Valentie invalescit de hominibus braceriis seu de illis qui solebant dicta predia pro eorum logeris laborare propter

generalem mortalitatem que viguit in considerans et attendens predictis et aliis que attendenda et considerata fuerant in premissis ad commodum et voluntatem, utriusque partis venerunt super predictis ad pacta, compositionem et avinentiam de contentis et declaratis in capitulis subinsertis, que in presenti contractu apponi ac scribi voluerunt in romana lingua, in modum qui sequitur: dicto regno temporibus retroactis, cum logerium eisdem mercenariis in duplo habent solvi eadem predia erant et remanebant in maiori parte inculta et herma, quod in evidens preiudicium atque dampnum ipsius domini Berengari Dalmacii, et iurium ipsius ac omnium habentium dicta predia infra limites antefactis veniuntur redundare. Iamvero idem Berengarius Dalmatii, huic morbo seu damno medelam cupiens adhibere, iniunxit quatenus infra certum tempus dicta predia seu possessiones laborarent aut easdem dicto domino Berengario et suis penitus desenperassent, et simile mandatum conabatur facere habentibus terras campas et hermas et incultas in sicano dicti loci sub certo agrario, qua propter supplicato eidem Berengario per universitatem et probos homines dicti loci, aut per syndicis et procuratores eiusdem universitatis super predictis, de benignitate atque clementia provideri cum ad predicta predia seu possessiones laboranda seu fovenda ut decet idem habentes dicta predia commode sufficienter non possent solvendo totam videlicet quartam partem fructuum et expletorum predictorum et solvendo agretium quod nunc habent solvi pro predictis terras campas sicani predicti; immo, haberent dictas possessiones et terras penitus derelinquere seu desemparare quod verteretur in maximum damnum hominum habitantium dicta predia et possessiones. Igitur, dictus Berengarius Dalmau dicta supplicatione benigna admissa ex una parte, ac Dominicus Vincentii, Dominicus Soriano, Ferdinandus Chilvella, Bernardus Galter et Bartholomeus de Lamata, vicini et habitatores in Cataroia, syndici et procuratores universitatis loci predicti de Cataroia, venerunt super predictis ad pacta, compositionem et avinentiam de contentis et declaratis in capitulis subinsertis, que in presenti contractu apponi ac scribi voluerunt in romana lingua, in modum qui sequitur:

[...]

Preterea, dictus venerabilis Berengarius Dalmacii, ad supplicationem dictorum syndicorum et procuratorum laudavit, aprobavit et confirmavit presentem compositionem, qui voluerint acceptare cum omnibus suis clausulis universis, et qui voluerunt solvere et solverint partem eosdem solvere contingentem in pecunie quantitate triginta mille solidorum qui habent solvi eidem Berengario Dalmacii pro concessione contenta in presenti instrumento. Que acta fuerunt Valentie, quinto kalendas iunii, anno Domini millesimo tricentessimo quinquagesimo quinto.

Les revoltes camperoles

Remences en armes (11-XII-1484)

Instruccions per lo Il·lustríssim senyor infant, lochtinent general, ab deliberació del Consell Reyal, dades e fetes al noble mossèn Requesens de Soler, governador de Catalunya, per execució de les coses que té de fer en la província de Ampurdà per les revolucions e commocions fetes per en Pere Johan Sala e altres seus:

Primerament [...], que'l dit governador procehesca contra los delats e que aquells prenga e aport al dit senyor infant [...] E axí, ab les presents instruccions, inseguint la deliberació feta en lo dit Consell, sa Il·lustríssima vol e mana que qualsevol persones preses per dit noble governador, si seran dels caporals, axí de aquells qui hauran cabut, sentit, entrevengut, fet o consellat en les resistències fetes a mossèn Gilabert Çalba, algutzir del senyor rey, veguer de Gerona e altres oficials reyal, sien executats, si haver se poran, e penjats, e los béns de aquells sien tots apresos a mans de la règia cort, ab bons inventaris e idònies e suficients manleutes a coneixença del dit noble governador.

Ítem, si seran presos alguns altres delats dels qui han adherit al dit Pere Johan Sala, prenent càrrech de ell de capitanyes, ajustant gent e concitant-los, fahent cloca e manipoli, e per ço sa Il·lustríssima senyoria vol e mana que tots los dits hòmens sien presos e los béns de aquells inventariats, e los pus caporals que poran haver de aquells sien presos e executades les persones, perquè sia càstich a ells e exempli als altres. E tots los altres sien presos e tenguts en aquells lochs càrçres e custòdia que a la discreció del dit noble governador serà ben vist.

Ítem més, en lo prop dit cas de aquells delinqüents qui no són estats en dita resistència, sinó sols han adherit, concitant e avalotant tot lo poble, vol e mana sa Il·lustríssima senyoria que los béns de aquells sien inventariats per forma que en persones e en béns se pugua fer una exemplar punició e càstich.

Ítem, si eran algunes persones delinqüents qui ab la cort se voldran concordar e rembre lurs delictes e malefics ab pactes, que lo dit noble governador [...] ho puixa fer, tenint cregut sa Il·lustríssima senyoria tots temps lo dit noble governador guardarà la honor de la dita règia cort e procurarà la utilitat de aquella [...].

Data et expedita in civitatis Barchinone, a XI die mensis decembris anno a Nativitate Domini MCLCCIII.

Vidit Bardaxí, regens.

Vidit Monfort pro generale thesaurario.

Vidit Malet, fisci advocatus.

La precarietat de la vida material

Inventari de béns (15-VII-1460)

[...] *Primo*, hun alberch, franch e quiti, en lo qual lo dit deffunct mentres vivia stava e habitava e finí sos darrers dies, situat e posat en la dita vila, dins lo qual foren trobats los béns següents: *Primo*, en la cambra que ix a la carrera, hun lit de sis posts, peus e màrfega. Ítem, hun matalaf vermell ab la botana groga, e hun traveser vermell ple de borres. Ítem, dos lençols de lli nous, e dos flaçades blanques, la una quasi nova e l'altra sotil. Ítem, hun cortinatge de cinc cortines negres, pintades ab brots e figures al mig, ab ses tovalloles e bastiment. Totes les quals dites coses mobles per lo dit deffunct són stades legades a la dona na Nicholaua, muller sua. Ítem, hun matalafet blanch de lli ple de borres. Ítem hun cofre pintat dins lo qual foren trobades les coses següents: *Primo*, hun mongil de drap negre de dona mig usat. Ítem, huna vanoveta de creatura ja usada. Ítem, un brialet de fadrina de cotonina de casa usat. Ítem, unes faldetes molt sotils de nina burelles. Ítem un parell de borceguins negres quasi nous del dit deffunct. Ítem, hun torquaboca d'estopa usat, e molts pedaços de drap de lli e d'estopa de molt poca valor.

Ítem, altre cofre pintat desgavellat, dins lo qual foren trobats los béns següents: *Primo*, hun lençol vell de lli de tres alnes. Ítem, dos liures de fil d'estopa cuyta. Ítem, unes bonetes noves. Ítem, en la dita cambra quatre cafiços e mig de forment. Ítem, tres spases, les dos del temps antich e la una del temps, ab lo guarniment vell. Ítem, hun stoch ab lo guarniment vell. Ítem, una verga sardesca e una darga e una lanceta sotil. Ítem, dos posts, la una de portar pa al forn e l'altra de plega sotil. Ítem, hun sach squexat de sayal. Ítem, hun banch baix de fust davant lit.

Ítem, en la cambra que stà al peu de la scala attinent de la dessús dita, foren atrobats los béns següents: *Primo*, hun lit de cinc post e peus prou sufficient ab una màrfega sotil, e hun matalaf vermell... Ítem, una caixa dins la qual havia hun marraçà e dos podadores. Ítem, dos frens vells e desguarnits de poca valor. Ítem, una gerra vinadera buyda, que pot colar XVIII cànters. Ítem, huna tabayra farinera ab un poca de farina e hun sedaç.

Ítem, en la cambreta que stà al mig de la dita scala foren atrobades les coses següents: *Primo*, dues ballestes velles de fusta sotils. Ítem, dos exades, e hun legó, e una rella e una barcella de mesurar forment. Ítem, una portadora. Ítem un fre de gineta sotil. Ítem, davall

en la cuyna foren atrobades les coses següents: *Primo*, dos aladres. Ítem unes graelles sotils e dos astets de ferre sotils, dos cresols de ferre e una caldereta de hun cànter. Ítem, uns ferres de cuyna e una paella ab sa giradora.

Ítem, en lo pati del peu de la scala foren trobades les coses següents: *Primo*, dihuyt faxcats de lli tot picat, exceptat hun feix que resta per picar. Ítem, una gerreta vinadera buyda, que pot colar XVIII cànters, e una sarrieta d'espart molt sotil. Ítem, hun librell de pastar e un cociolet de fer bugada. Ítem, en lo patiet del celler foren atrobades les coses següents: *Primo*, tres gerres vinaderes, la una plena de vi vermell e les dos buydes. Ítem, quatre gerretes buydes vinaderes. Ítem una ampolla, hun cànter, una taça de vidre e una tauleta ab quatre peus de menjar. Ítem, dins lo celler foren atrobades les coses següents, ço és a saber, deu gerres vinaderes, la una plena de vi vermell, e altra quasi miga de vinagre blanch e totes les altres buydes.

Ítem, en la entrada de la carrera foren atrobades les coses següents: *Primo*, una stora de junch streta de paret e altra d'espart de peus vella. Ítem, dos lances de Xerez velles, hun bach de venemar e hun follador. Ítem, hunambut petit de mesurar vi. Ítem, cent dotze rajoles noves. Ítem una post que stà per cuberta sobre la trescoladora del trull. Ítem, fora casa hun rocí de pèl castany vell e coxo ab sa albarda. Ítem, hum mulat de pèl negre. Ítem, dihuyt fanecades de vinya situades en lo terme de la dita vila en la partida del Castell, tingudes sots cert cens. Ítem dos fanecades de vinya franques e quíties, restants de aquelles cinch que lo dit deffunct tenia al Salt d'en Canterelles, com les tres vers lo riu a compliment de les cinch fanecades lo dit deffunct ne haja fet legat a la dona na Nicholaua, muller sua... Ítem, nou fanecades de terra campa a Rafalcayt, tengudes sots cert cens. Ítem, tres fanecades de terra alfaç situades prop les dites nou, tengudes sots cert cens. Ítem, hun alberch situat en la dita vila vers lo cantó del bany, tengut sots cert cens [...].

Una societat convulsa

«Clam» per injúries entre dones (14-III-1323)

Die lune, II idus marcii. Denant vós, sènyer en Mateu de Çagra, tinentloch d'en Bernat Berenguer, justícia d'Alcoy, claman proposa en Bernat d'Ortoneda, marit de na Dolça, contra na Guillamona Torregrossa, afirman en juý contra aquella, dient que dicmenge *proxime* passat, hac VIII jorns, que la dita na Guillamona, a tort e sens rahon vench a casa del dit en Bernat acordadament e ab acorda pensa e injuriosament, e cridà a la dita Dolça, muller sua: «Çaputa, filla del pagès merdós!». E com la dita Dolça li dixés que no y deya bé, que ella ni son pare no eren aquells, la dita Guillamona vench ab los dits en los ulls, los quals dix que los trauria, e pres-la per la mà e donà-li gran empenta. E, enaprés, dix-li injuriosament: «Na filla, cul de capellans!». E perquè la dita Dolça dix que no plàcia Déu que ella ni sa mare fosen aquelles, la dita na Guillamona pres I bana qui era en la carrera e dix-li: «Vec, Dolceta, aquest és lo teu senyal!», e gità-la dins la casa del dit en Bernat.

On com aytals injúries que sien dites ho feites a la dita Doça pertany al dit Bernat, axí com a marit d'aquella, [fer] demanda segons fur de València, et semblantment les dites injúries no dejen romanir sens pena ho penes en lo dit fur, emperaçò lo dit Bernat d'Ortoneda demana e requer a vós, sènyer dit justícia, que la dita na Guillamona, per vostra sentència, li sia condemnada en aquella pena ho penes que·l dit fur mana donar contra aquell o aquells qui aytals injúries diran o faran a altre, assegurada la qualitat e condició del feit e per tal que altres persones sia exempli e càstich. E açò posa sàul dret de créxer e de minvar, corregir e esmenar tro a la fi del pleit. Et protesta de les mesions feites e per fer, les quals requer que li sien ajudgades, requerín que de la dita Guillamona sia presa conivent fermança de pagar la cosa jutgada.

Encontinent, fon donat libell personalment a la dita na Guillamona, assignat aquella a respondre a a dita demanda, atorgan ho negan, a dimecres primervinent e hora de cort.

La reconstrucció agrària i la irrupció de l'agricultura comercial

Mitgeria (1472)

Dia 15 de gener de l'any de 1472.

Jo, Francesc Miquel, mercader i ciutadà de València, de grat i plenament conscient, etcètera, us done i concedesc a mitges, Lloreç Martí, llaurador, i a la teua dona Justina, presents i acceptants i als vostres, un casalici, anomenat d'Albuixec, amb terres, camps, vinyes, cultes i ermes, durant quatre anys, comptant des del dia present en avant, segons els capítols següents. Promet fer, haver, tenir, etcètera. Hi obligue tots els meus béns, etcètera.

E primerament és concordat, pactat e avengut que los dits cònjuges, durant les dites miges, sien tenguts e obligats de llaurar e conrear les terres e vinyes que en la dita heretat de Arboxech són bé e diligentment, a hús e costum de bon llaurador.

Ítem, són concordades que lo dit honorable en Francesch Miquel sia tengut e obligat que la labor e lavors que los dits cònjuges volran sembrar en la dita heretat, de comprar o donar a aquells en esta manera: que al collir primerament e abans de totes coses lo dit en Francesch Miquel, del que Déus hi darà, ho aja de cobrar, e tot lo restant se haja de partir entre les dites parts.

Ítem, és concordat que totes les despeses que's faran en les dites terres sien e vagen a càrrech dels dits cònjuges, exceptat segar e batre, que s'haja de pagar a miges entre los dits cònjuges e en Francesch Miquel.

Ítem, és concordat que lo dit en Francesch Miquel haja de comprar de sos diners hun parell de bèsties que sien suficiens per a llaurar. E al for que costaran, aquell les haja de lliurar als dits cònjuges, e aquells hagen a pagar aquelles al dit en Francesch Miquel per tot lo dit temps de quatre anys, ço és, cascun any hun troç.

Ítem, que lo dit en Francesch Miquel sia tengut lexar lo catiu negre als dits cònjuges hun any per preu o loguer de huyt lliures, lo qual any corre del present dia avant.

Ítem, que los dits migés sien tenguts a la fi del temps lexar la dita heretat de la casa e la miga jovada que huy és sembrada de forment e la jovada de una rella, axí com ara stà.

Ítem, que los nodriments e altres coses que los dits migés pendran del dit en Francesch Miquel, ço és, porchs e truges, deduhit lo preu que costaran, lo restant se haja de partir a miges.

I nosaltres, els esmentats Llorenç Martí i la meua dona Justian, ambdós plegats i cada un de nosaltres, acceptant les dites mitgeries de vós, Francesc Miquel, amb els capítols i les condicions especificades, prometem observar-ho i complir tal com han estat escritets, per les quals coses, etcètera. Finalment, prometem, etcètera, sota la pena de C sous [...].

Fet al raval anomenat de Guillem davant la Trinitat, etcètera.

Testimonis, Joan Lledó i Miquel Aragonès, llauradors, habitants de València.

Die intitulata XV^a dicti mensis ianuarii anno predicto [1472]

Ego, Franciscus Miquel, mercator et cives Valencie, gratis et de mei certa scientia et cetera, do et concedo ad medias vobis, Laurencio Martí, agricultori, et Justine, eius uxori, presentibus et acceptantibus et vestris quoddam meu casalitium cum terris, campis, vineis, cultis et incultis, nucupatum Arbuxech, cum capitulis sequentibus, ad tempus quatuor annorum a die presenti in antea computandorum. Promito facere, habere, tenere et cetera. Obligo omnia bona mea et cetera.

E primerament és concordat, pactat e avengut que los dits cònjuges, durant les dites miges, sien tenguts e obligats de llaurar e conrear les terres e vinyes que en la dita heretat de Arboxech són bé e diligentment, a hús e costum de bon llaurador.

Ítem, són concordes que lo dit honorable en Francesch Miquel sia tengut e obligat que la labor e lavors que los dits cònjuges volran sembrar en la dita heretat, de comprar o donar a aquells en esta manera: que al collir primerament e abans de totes coses lo dit en Francesch Miquel, del que Déus hi darà, ho aja de cobrar, e tot lo restant se haja de partir entre les dites parts.

Ítem, és concordat que totes les despeses que's faran en les dites terres sien e vagen a càrrech dels dits cònjuges, exceptat segar e batre, que s'haja de pagar a miges entre los dits cònjuges e en Francesch Miquel.

Ítem, és concordat que lo dit en Francesch Miquel haja de comprar de sos diners hun parell de bèsties que sien suficiens per a llaurar. E al for que costaran, aquell les haja

de lliurar als dits cònjuges, e aquells hajen a pagar aquelles al dit en Francesch Miquel per tot lo dit temps de quatre anys, ço és, cascun any hun troç.

Ítem, que lo dit en Francesch Miquel sia tengut lexar lo catiu negre als dits cònjuges hun any per preu o loguer de huyt lliures, lo qual any corre del present dia avant.

Ítem, que los dits migés sien tenguts a la fi del temps lexar la dita heretat de la casa e la miga jovada que huy és sembrada de forment e la jovada de una rella, axí com ara stà.

Ítem, que los nodriments e altres coses que los dits migés pendran del dit en Francesch Miquel, ço és, porchs e truges, deduhit lo preu que costaran, lo restant se haja de partir a miges.

Ad hec autem nos dicti Laurencius Martí et Justina, uxor eius, ambo insimul et uterque nostrum insolidum, acceptantes predictas medias a vobis dicto honorabile Francisco Miquel, cum capitulis et conditionibus dessuper expresatis, promitimus attendere et complere ut dicta sunt desuper et narrata, pro quibus, et cetera. Ulterius promitimus et cetera, sub pena C solidorum [...].

Actum in ravallo nuncupato de Guillem, coram la Trenitat, et cetera.

Testes, Iohannes Ledó et Miquael Aragonès, agricultores, habitatores Valentie.

La difusió del crèdit

Carregament d'un censal (15-I-1401)

En nom de Déu, amén. Sàpiga tothom que jo, Antoni Ferrer, hostaler, habitant de Borriana, per tal de reunir el dot de la meua filla Úrsula, i comprar un arquibanc, una gonella i un llit de posts amb el seus matalàs, amb aquest present públic document valedor fermament per tots els temps onsevulla, i en res modificant-lo o revocant-lo, venc i per títol de pura, pròpia, perfecta i irrevocable venda, concedesc i lliure o quasi lliure a vós, Arnau Sapujada, mercader i veí de València, 30 sous moneda reial de València censals, rendals i anuals sense llüisme i fadiga, però amb tot altre ple dret emfitèutic i el dret a percebre'ls segons fur de València, els quals, francs, quitis i exempts de qualsevol peita, quèstia, cisa, donatiu, servei, subsidi, morabatí, imposició, host i cavalcada i les seues redempcions i de qualsevol altra mena de servitud, despesa i exaccions i honors, reial, dominical i veïnal, real i personal, assigne a vós i els vostres sobre una casa meua franca, situada a Borriana, que confronta amb la casa de Jaume Coll, amb la casa de Joan Sanç i amb atzucac, donadors i pagadors anualment en una sola paga, ço és, per sant Joan de juny [...].

La venda d'aquests 30 sous de la dita moneda censals a vós i als vostres faig de la millor, plena, sana i útil manera que pot dir-se, escriure i pensar, i a major profit i utilitat vostra i dels vostres, per preu de 500 sous de la dita moneda, que hem rebut en diners comptants a tota la nostra voluntat i ben pagats en som.

Fet a València, el 15 del mes de gener de l'any de la Nativitat del Senyor de 1401. Se+nyal d'Antoni Ferrer, se+nyal d'Arnau Sapujada, que ho concedim i firmem.

Se+nyal meua, Pere Burguera, notari públic per tota la terra i domini del senyor rei d'Aragó, que tot l'anterior he fet escriure i cloure en el lloc, dia i any anteriorment dits.

In Dei nomine, amen. Noverint universi quod ego, Anthonius Ferrer, hostalerius, habitator Borriane, ad opus constitutione dotis filie mee Ursula, et ad emendo quodam *arquibanc*, et *una gonella* et un *lit de posts ab son matalàs*, cum hoc presenti publico instrumento cunctis temporibus ubique firmiter valituro et in aliquo non violando seu

revocando, vendo et titulo huius pure, proprie, perfecte et irrevocabilis venditionis concedo ac trado seu quasi trado vobis Arnaldo Sapujada, mercatore, vicino Valentie, triginta solidos monete regalium Valentie censuales, rendales et annuales sine laudimio et faticha, sed tamen cum toto alio pleno iure emphiteotico et iure ipsos percipiendi secundum forum Valentie, quos, francos, quitios et exemptos ab omnium genere peyte, queste, sise, doni, servitii, subsidii, morabatini, impositionis, hoste et cavalcate ac redemptionibus eorumdem et a quolibet alio modo et genere servitutis, missionibus et exactionibus et honoris, regalium, dominalium et vicinalium, realum et personalum, assigno vobis et vestris super quodam domus mee franca, sita in Borriana, confrontata cum domum Iacobi Coll, et cum domum Iohannis Sanç et cum *atzucach*, dandos atque solvendos anno quolibet unica solutione, videlicet, in festo Sancti Iohannis iunni [...].

Hanc autem venditionem dictorum triginta solidos dicte monete censualium vobis et vestris facio sicut melius, plenius, sanius et utilius dici potest scribi seu etiam intelligi ad comodum et salvamentum vestri et vestrorum pretio videlicet quingentorum solidorum dicte monete, quos omnes a vobis numerando habuimus et recepimus et ad totam nostram voluntatem inde bene vestri pacati sumus.

Quod est hoc actum Valentie, quinta decima mensis ianuarii anno a Nativitate Domini millesimo CCCC^o primo. Sig+num Anthonii Ferrer, sig+num Arnaldi Sapujada, predictorum, qui hec concedimus et firmamus.

Sig+num mei, Petri Bruguera, notarii publici per totam terram et dominationem domini regis Aragonum, qui predictis scribi fecit et clausit loco, die et anno prefixis.

Economia urbana: de la crisi a la reconversió

Societat de giponers (12-VII-1454)

En nom de Déu sie, amén.

Capítols fets, inhits e concordats entre en Johan Martra, giponer, ciutedà de Barchinona, de una part, e en Francesch Martra, giponer, ciutedà de Gerona, de la part altra, sobre la companyia, Déus volent, entre ells fahedora, sobre la qual són fets e concordats los capítols següents:

Primerament, lo dit Johan Martra, de una part, e lo dit Francesch Martra, frare seu, de la part altra, fan companyia entre ells duradora per deu anys primers vinents, en la qual companyia cascuna de les dites parts met del seu propri, entre peccúnia nombrant e robes stimades, CCL lliures, axí que en lo munt de la dita companyia hage entre abdues les parts D lliures, les quals les dites parts manegen en lur ofici de giponer com en altres coses a lur coneguda per tot lo dit temps. E de aquells, que hagen a pagar tots los càrrecs de la dita companyia, axí com són soldades, messions o provisions de mangar e beura a ells e a lurs mullers, companyes, vestidures, loguers de cases, com de totes altres despeses qui ordinàriament vinguen a les dites parts ne altre companyia o càrrecs de aquells. Lo guany de la qual companyia, levat e deduït primer lo munt o cabal de aquella, se hage a partir mig per mig entre les dites parts, del qual guany, romanent lo munt de aquells, durant lo dit temps cascuna de les dites parts puxa fer a ses voluntats.

Els progressos del comerç i noves àrees de desenvolupament

Comanda mercantil (1390)

A 19 d'octubre de l'any de la Nativitat del Senyor de 1390.

Que sàpiga tothom que jo, Jaume Mataró, veí de la vila de Gandia, amb ple coneixement i del tot conscient, per mi els meus, per tenor del present públic document amb la seua força i validesa ací i arreu i en res que pugua ser modificat o revocat, confesse i en veritat reconec haver, tenir i rebre en comanda de vós, Guillem Sicre, mercader, ara resident en aquesta vila de Gandia, present i rebent i als vostres, 320 florins d'or comuns d'Aragó i 10 sous reials de València, tots els quals m'haveu lliurar en comanda, ço és, mercadejats i invertits en les coses i mercaderies següents: 50 quintars i mitja arrova d'«adzebip» i 250 quintars de figues blanques, tota la qual cosa m'haveu lliurat i fet a mans ací al Grau de la mar de la vila Gandia, carregades, pesades i expedides «a la vela» en la barca de Francesc Curçà de Barcelona, anomenada «Santa Cristina», per dur-les, Déu volent, en la dita barca a les parts de Narbona o Avinyó, o prop d'aquests dos llocs, d'acord amb el noliejament ací fet [...] Promet i en bona fe convinc portar i transportar aquesta vostra comanda en la dita barca a les parts esmentades i allí vendre el millor que podré, sense cap frau. I amb el preu aconseguit de nou invertir en aquelles coses i mercaderies que creuré millor a major profit i utilitat de la vostra comanda. I les coses i mercaderies per mi adquirides en aquestes o en altres parts promet d'enviar-les per mar o per terra mitjançant canvis, si així convenia i per major seguretat de la vostra comanda, ací a Gandia o a València. Així mateix, promet ser lleial i fidel i atènyer-me a la veritat d'acord amb les pràctiques dels bons mercaders. A més, promet i em compromet a restituir-vos i lliurar-vos la vostra comanda juntament amb el benefici que Déu hi donarà de seguida i en el moment que hauré tornat del dit viatge, i de la comanda i benefici retreus bon i legal compte, ací a la vila de Gandia o a la ciutat de València. Deduïda, però, la quarta part del benefici i les justes despeses contingents tant al principi com al final del viatge, valga pel meu salari i treball, i que no em siga llevat de cap manera. I si mai per observar i complir fermament els compromisos us causava algun dany o haguéssiu de fer algunes despeses, tot això i de seguida que es produís, us promet restituir i esmenar d'acord amb la vostra voluntat, obligant-hi a vós i els vostres la meua persona i tots els meus béns mobles i immobles onsevulla, haguts i per haver. Aquesta, però, comanda

vostra vaja i torne al vostre risc, perill i fortuna de Deu, i de gent de mar. I jo, Guillem Sicre, ho lloe i signe. Fet a Gandia, el 19 d'octubre de l'any de la Nativitat del Senyor de 1390. Se+nyal de Jaume Mataró, se+nyal de Guillem Sicre, que ho lloem, concedim i firmem.

Són testimonis Guillem de Garrigues i Bartomeu de Vallebat, pescadors, veïns de la vila de Gandia.

XIX octobris, anno a Nativitate Domini M^oCCC^o nonagesimo.

Noverint universi quod ego, Iacobus Materó, vicinus ville Gandie, scienter et ex certa scientia et consulte, per me et meos, tenore presentis publici instrumenti suo robore hic ubique valituro et in aliquo non violandi seu revocandi, confiteor et in veritate recognosco me habere, et tenere ac recepisse in comanda a vobis, Guillelmo Cicre, mercatore, nunc degente in eadem villam Gandie, presente et recipiente et a vestris, trecentos vincti tres florenos auri comunis Aragonie et decem solidos regalium Valentie, quos omnes michi comendastis, videlicet, exmerciatos et implicitos in rebus et mercibus sequentibus, scilicet, in quinquaginta quintalibus et media arrova *de adzebip*, et in ducentis quinquaginta quintalibus ficuum albarum, que omnia tradidistis et delliberastis hic in Gradu maris ville Gandie, caricata, videlicet, et onerata et expedita *a la vela* in quadam barca Francisci Curça Barchinone, vocata *Sancta Crestina*, pro deportando ea, Domino concedente, cum dicta barca apud partes Narbone vel Avinione vel circa locorum predictorum iuxta formam nauticamenti dicte barche inde facti [...] Promitto et fide bona convenio predictam vestram comandam portare et deferre cum dicta barca apud partes predictas et eam in eisdem vendere ut melius potero, omne fraude cessante. Et pretium ex ipsa comanda habiturum de novo exmerciare in illis rebus et mercibus prout mihi expediens visu fuerit ad maius commodum et utilitatem dicte vestre comande ipsasque rebus et merces per me exmerciatas in partibus predictis aut alias per modum cambii, casu quo exmerciari michi contingat, tam per marem quam per terram ad maius salvamentum dicte vestre comande vobis transmittere promitto huc Gandia vel Valentie. Et etiam promitto esse legalis et fidelis et ducam vobis veritate ut interest boni mercatoris. Promitto insuper et convenio vobis in bona fide restituere et delliberare vobis dictam vestram comandam simul cum lucro quod ex ipsa et pro ipsa Deus dederit statim et illa hora quod reversus fuero de dicto viagio, et ex ipsa comanda simul cum dicto lucro vobis

reddere bonum computum et legalem hic in villa Gandie aut in civitate Valentie. Deducta tamen quarta parte dicti lucri, deductis iustis missionibus contingente tam in introitu quam in exitu dicti viagi, valeam pro me salario et labore, et de predictis vel aliquo premissorum non me extraham vel extrahere valeam aliquo modo. Et si forte pro me attendendis firmiter acomplendis ac inconcusse observandis dampnum aliquod seu interesse sustinueritis vel gravamine aut missiones aliquas inde feciritis seu expensas, totum illud quicquid et quantumcumque sit vel fuerit vobis et vestris restituere et emendare promito vestre cofestim voluntate [...], obligando scienter ad hec vobis et vestris me in persona et omnis bona mea mobilia et immobilia ubique habita et habenda. Dicta autem vestra comanda in presenti viagio eat sic ac redeat ad vestrum riscum, periculum et fortunam Dei, gentium atque maris. Et dictus Guillelmus Cice hoc laudo et firmo. Actum est hoc Gandie, decimanona die octubris anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo nonagesimo. Sig+num Iacobi Materó, sig+num Guillelmi Cice predictorum, qui hec laudamus, concedimus et firmamus.

Testes huius rei sunt Guillelmus de Garrigas et Bartholomeus de Vallebar, piscatores, vicini ville Gandie.

Els mercats i l'economia camperola

Demanda (1457)

Die martis, XVIII^a ianuarii anno a Nativitate Domini millesimo CCCCL septimo.

Constituït personalment davant vós, honrat sènyer en Guillem Coll, justícia del loch de Çueque, en Johan Frígola, menor de dies, laurador, vehí del dit loch, diu e proposa denant vós que com ell, dit proponent, haja acció e demanda vers e contra los béns e heretat jacent d'en Bernat Marquo, defunct, per causa e rahó de aquells DLXXX sous, los quals lo dit en Bernat Marquo, *quondam*, li deu per rahó de preu de un tros de terra e vinya que de aquell comprà, e més per causa e rahó de aquells 20 sous restants de major quantitat per rahó de preu de trenta cànters de vi que de aquell comprà, les quals accions ell, dit proponent, no pot intemptar com lo dit en Bernat Marquo sie mort sense que no ha feyt testament ni altra ordinació de sos béns, e, per consegüent, sense que no ha dexat persona alguna legitima contra la qual les dites sues accions ni altres puxen ésser intemptades. Requer, per tal, que per vós, dit honorable justícia e cort vostra, sia assignat un bon hom en curador dels béns e heretat jacent del dit en Bernat Marquo, *quondam*, a les accions *tantum* de ell, dit proponent. Et com en lo dit loch no sàpia present alcú ni conjuncta persona del dit en Bernat Marquo al qual la dita requesta e assignació de cura de justícia pogués ésser decretada sinó hun fill, lo qual encara no és domiciliat en lo dit loch ne dispost a entervenir en juhí, e n'Anthoni Tarraça, lo qual era gendre llur, requer, per tal, que al dit n'Antoni Tarraça sie decretada la dita cura e donat poder *in forma solita*, com axí de justícia procehescha.

Dictavit Miquahel Badia, notarius, fuit assignatus n'Anthonius Tarraça, iuravit, et cetera.

Testes, Iacobus Bertran et Iacobus Jover, vicini Çueque.

Percepció i representació de la ciutat

Pagaments del clavari de la ciutat de València

[20-V-1396]

De nós, etcètera. Metets en compte de vostra data doentes setanta-cinch lliures, dos sous e deu diners a suma de les quals fet e finat compte de la raó dejús escrita. Munta tot lo cost de les pintures de pinzell de la Sala Major e de la cambra de Consell Secret de la dita ciutat, les quals per mans de mestre Marçal de Sas, pintor alamaný, són estades fetes de volentat e ordenació verbal del Consell de la dita ciutat per les raons dejús escrites, ço és, en lo front mellor de la dita Sala ab moltes e diverses ymatges e figures notants lo Juhí Final del fill de Déu e paradís e infern. E en lo front de la dita cambra ab figura de la Majestat divinal e de l'Àngel tenint en guarda la dita ciutat e pregant per aquella e ab altres figures. Ítem, totes les altres parets de les dites Sala e cambra de pintura de cayrons de roses e ligaments. E tot açò per induir devoció e per esquivar breus e pintures leges de màscara que's fahien sovén en les parets blanques de les dites Sala e cambra. Lo qual cost de pintar és estat axí en salaris del dit mestre pintor e d'altres a ell ajudants com en compres de pans d'or e d'argent, azur e altres colors e altres despeses d'aquesta raó, enclòs en aquelles lo cost de la taula de fusta de noguer e de pi, e mans de maestres fusters e altres despeses de la taula e del respatlle del siti dels justícia e jurats en la dita Sala Major, segons que de tot lo dit cost e summa d'aquell per relació de l'honrat lo racional de la dita ciutat e ocular vista del compte d'aquesta raó és cert a nosaltres. E retenits etcètera, *fiat et data ut supra*.

[1-VIII-1438]

Los jurats, *et cetera*. Pagats a la dona na Guillamona, muller *quondam* d'en Domingo Crespí, il·luminador, usufructuària, a mossèn Arcís Crespí, rector de Cherafull, a mossèn Galceran Crespí, rector de Càrrec, marmessors e hereus dels béns que foren del dit defunct, e ncar a n Leonard Crespí, hereu ensemps ab los dits sos frares, ab testament e codicil del dit en Domingo Crespí reebuts per lo discret en Luís Torra, notari, set-cens quatre sous, quatre diners de reys de València, los quals han a cobrar de aquells DCCCCXXXIII sous que foren tatxats per en Johan Moreno, pintor, e en Domingo

Adzuara, il·luminador, als quals la dita tatxa fon comanada per il·luminar certa part de uns *Furs* nous de la ciutat que lo dit en Domingo Crespí havia il·luminat, és saber, CXVII sous per il·luminar XIII letres grans de principis acabades, a VIII sous la peça. Ítem, per il·luminar CLXXXIII letres de fulles redones, a dos sous la peça, CCCCXXVII sous. Ítem, per CCCCXXVII letres d'or champides, a III diners la peça, CXXXII sous, III diners. Ítem, per CCL letres florejades, a X sous lo cent, XXV sous. Ítem, per dos ystòries acabades, a LXXXVIII sous la peça. Ítem, per tres ystòries deboxades e daurades a XXII sous cascuna, LXVI sous. Ítem, per una ystòria solament deboxada, XI sous. E per lo preu de pergamins que de l'obrador del dit en Domingo foren preses a obs dels dits *Furs*, e dels quals DCCCCXXXIII sous, III diners foren pagats al dit en Domingo Crespí CCXX sous, los quals, deduïts dels dits DCCCCXXXIII sous, III diners, romanen los dits DCCXIII sous, III diners, segons de les dites coses som stats certificats per lo honrat racional de la dita ciutat ab son albarà dreçat al scrivà de la sala. E cobrats, *et cetera*.
Datum Valentie, prima die augusti anno a Nativitate Domini M^oCCCC^oXXXVIII^o. Loís Garcia.

Marc d'integració social: parròquies i confraries

Una ajuda concedida per l'almoyna de Belltall Vives (24-III-1403)

Conexeran tots com yo, en Domingo Montreall, habitant en la Mata, confès mi aver agut e rebut de vós, n'Antoni Terriça, e de vós, en Miquel Polo, veyns del Forcal, marmesors de la almoyna de Domingo Sancho, és a saber, CL sous, los quals me donàs de la dita almoyna per a hobs de matrimoni de Sancheta, fila de Johan Barachina e de na Clariana, muller de aquell, germana mia, veyns del loch de Holocau. Ítem més, he rebut de vosaltres, de la dita almoyna, per a hobs de proveyr hun fill meu qui és debelitat, és a saber, dos kafis e dues faneques de forment.

Testimonis, en Sancho Hosset e en Berenguer Montreall.

Feta XXIIII del mes de març, any MCCCCIII.

Pobresa, treball i mendicitat

Dues èpoques de l'hospital d'En Clapers (1433)

Dimarts, 11 de maig de l'any de la Nativitat del Senyor de 1433.

Alfons Sanxis, obrer de vila de València, de grat, etcètera, firma rebut a l'horable Bernat Joan, administrador de l'hospital d'En Clapers, absent, per mà del venerable i discret Dionís Cervera, notari, d'una part, 28 sous per la soldada de Francesca, dona seua, per la lactància de Joan, xiquet de bolquers pobríssim del dit hospital, durant un mes i vint-i-sis dies, que acabaren avui, i d'altra part, 6 sous per la compra de pollastre per al dit Joan per haver estat malalt.

Testimonis, Pere Cruïlles i Joan Eiximenis de Poyo, sastres de València

Dimarts, 1 de juny de l'any de la Nativitat del Senyor de 1423.

Maria, dona de Domingo Bunyol, llaurador, habitants al raval de la ciutat de València, a la partida de Sant Julià, de grat, etcètera, firme rebut a l'honorable Bernat Joan, administrador de l'hospital d'En Clapers, absent, que per mans del venerable i discret Dionís Cervera, notari, ciutadà de la dita ciutat, em pagàreu en diners, etcètera, 50 sous i 4 diners reials de València per l'alimentació d'Isabel, xiqueta de bolquers pobríssima del dit hospital, durant cinc mesos i deu dies, que han acabat avui, etcètera. On, etcètera.

Testimonis, Bernat Jornet i Antoni París, mercaders de València.

Die martis, XI^a madii anno a Nativitatis Domini M^oCCCC^oXXXIII^o.

Alfonsus Sànxez, operaris ville Valencie, gratis, et cetera, firmat apocham honorable Bernardo Iohannis, administratori hospitalis d'En Clapers, absentis, per manus venerabilis et discreti Dionisii Cervera, notarii, ex una parte, de viginti octo solidos pro solidata Francisce, uxore sue, lactandi Iohanne, puerulum pauperrimum dicti hospitalis, unius mensis et XXVI dierum, qui finierunt hodie, et ex alia parte de sex solidos ad opus emendi pullos ad opus ipsius Iohannis cum essent infirmus.

Testes, Petrus Cruylles et Iohannes Eximénez de Poyo, sartoris Valencie.

Die martis, prima iunii anno a Nativitate Domini M^oCCCC^oXXXIII^o

Maria, uxor Dominici Bunyol, agricultoris, habitantes in suburbio civitatis Valencie, in partita Sancti Iuliani, gratis, et cetera, firmat apocham honorabile Bernardo Iohannis, administrator hospialis d'En Clapers, absentis, quod per manus venerabilis et discreti Dionisii Cervera, notarii, civis civitatis eadem, solvistis mihi numerando, et cetera, quinquaginta solidos et quatuor denarios regalis Valencie pro provisione Isabelis, puerule pauperrima dicti hospitalis, V mensius et X dierum, qui finierunt hodie, et cetera. Unde, et cetera

Testes, Bernardus Jornet et Anthoniu París, mercatores Valencie.

Ideals domèstics

Restitució de dot (2-V-1345)

Anno Domini millessimo trecentesimo quadragesimo quinto die lune, intitulata VI nonas madii. Comparech davant la presència de l'honrat en Pere Colom, justícia de la ciutat de València en lo civil, en Garcia Pèriç, notari, en lo nom davall scrit, de la una part, et en Domingo Gil, falconer, en lo nom davall scrit, de la altra, et lo dit en Garcia Pèriç posa per scrit la demanda següent:

Davant vós, senyor en Pere Colom, justícia de la ciutat de València en lo civil, posa clam en Garcia Pèriç, notari de la dita ciutat, procurador de na Beveguda, muller d'en Francesch de Roures, pintor e vehí de la dita ciutat, contra en Domingo Gil, falconer, procurador del dit en Francesch Roures, dién e affirman en juhí contra aquell que la dita na Beveguda, principal del dit en Garcia, aportà en temps del matrimoni seu e del dit seu marit en dot e per dot sua MC sous reals de València, et per los quals MC sous de dot lo dit en Francesch feu e promès fer a la dita muller sua de creix DL sous de la dita moneda, e los quals són entre dot e creix MDCL sous de la dita moneda, los quals assignà havedors e rehebedors sobre tots sos béns en cas de restituir la dita dot. E com lo dit en Francesch sia mal administrador, consumidor e deguastador del béns e haja aquells tots consumats, alienats e venuts, axí per mal administració sua com encara per molts e diversos crehedors de aquell, et per la dita rahó sia vengut lo cas de restituir la dita dot e creix, requer per tal lo dit en Garcia, el dit nom, que per vós, senyor dit justícia, sia inicialment condempnat lo dit en Francesch de Roures o procurador seu en retre, restituir e tornar a la dita muller sua, principal del dit en Garcia, o al dit en Garcia, en nom de procurador de aquella, los dits MDCL sous de dot e creix, faén a aquell compliment de justícia sobre les dites coses per tot dret que li pertangua ho pertànyer li puxa de fur e de rahó. Et açò demana ab les mesions del present pleyt feytes e per fer, *salvo iure addendi et cetera* [...]

Et en après, que hom comptava *XIII° kalendas septembris, anno predicto*, comparech devant lo dit justícia lo dit en Domingo Gil, falconer, de la una part, et lo dit en Garcia Pèriç de l'altra. Et lo dit justícia enantà donar sentència en lo dit feyt en la forma següent:

On nós, en Pere Colom, justícia de la ciutat de València en lo civil, vista la demanda por lo dit en Garcia Pèriz, en lo nom damunt dit, contra lo dit en Domingo Gil, falconer, procurador damunt dit, et la resposta a aquella feta per lo dit en Domingo Gill, en lo dit

nom, et la carta dotal dessus en prova treta, et tot ço que per les dites parts en lo present pleyt és stat dit, posat et al·legat, haüt acort et consell ab nostre assessor, jutges et prohòmens consellers de la dit ciutat, Déus avén davant nostres hulls et los sants IIII Evangelis de Déu devants nós posats, seén com a jutge en loch acostumat de jutgar, com a nós sia cert bastantment de la intenció de la dita dona, axí per concessió de la part adversa com per la carta dotal dessus en prova treyta, per tal lo dit en *Franciscus* de Roures, jasia absent, et per ell lo dit en Domingo Gil, procurador d'aquèn, present, en dar, restituyr et tornar a la dita dona, jasia absent, e per ella al dit en Garcia Pèriç, procurador d'aquella, present, los dits mill DCL sous entre dot e creix per aquella demanats sentencialment condempnam. *Lata* sentència per lo dit justícia en València, presens les parts damunt dites, *XIII kalendas septembris anno Domini M° CCC° XL° V°*.

Presentis testimonis foren a la damunt dita sentència en Domingo [...] e en Ramon Bageta, *scriptores* de Valencia.

Jueus, una minoria significativa

Conspiració (6-VI-1389)

En Johan, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, de València, de Mallorca, de Sardenya e de Còrsega, e comte de Barcelona, de Rosselló e de Cerdanya, als secretaris e als XXX del Consell e als capellans, *alias* appellats *atzanim*, de la aljama dels jueus de Mallorca, la sua gràcia. Sapiats que Aron Abdalhach, e Jucef Alatzar e Struch Duran ab scriptura escrita de lur mà, la qual per testimonis dignes de fe és stada provada en nostra cort ésser scriptura lur pròpria, la qual vos tramatem en sa forma ab la present, se són col·ligats e entre si de tota lur vida han feta unió, gabella e conspiració de valer e ajudar-se contra la comunitat de la aljama dessus dita e singulars d'aquella de ésser una cosa e de no deffallir los uns als altres, en special sobre lo regiment d'aquella aljama, segons que clarament en la dita scriptura podets compendre e veure. E hajam entès que en virtut de la dita unió e gabella hagen comensats e fets diverses tractaments e actes e capítols inichs e orribles que tornen a gran dan e perjudici e destrucció de la cosa pública de la dita aljama, e, noresmenys, a gran menyspreu e offensa de la nostra reyal preheminència, contra la qual, se diu, ells e cascun d'ells haver maxinat, que és cosa orrible a Déu e contra ley divinal e humanal. Per la qual cosa no és dubte, segons informació e consell en nostra cort haüt ab savis jueus experts en sciència judayca, que aytals qui semblants coses fan contra son senyor e príncep e contra la cosa pública exercent e tinents offici públich de secretaria de la dita aljama han encoreregut vet [*e*] *alamna*, lo qual vol dir *adherem e niduy*, axí com en la carta serien convenguts si contrafaesen. E axí com ells par que faessen contra la dita scriptura de unió [*e*] gabella sots encorrimet del dit vet, e de no ésser soterrats ab jueus ells ni lurs infants. Per consegüent, per lo contrari, tro hagen sufferta la pena e penitència que per aquestes coses deuen sostenir, per ço a vosaltres e cascun de vosaltres e sots pena de mil reys d'or, dels béns de cascun contrafahent havedors, vos dehim e manam que, vista la present, encontinent sens tota altra dilació e enaprés tots dissaptes, de mentre que la major multitud de la aljama serà ajusta en les scoles, publiquets en cascuna d'aquelles ab lo Rolle en la mà lo translat que us tramatem de la dita unió e gabella, e aquells, axí com a separats per dret de tots officis e benifficis [*e*] sepultures judayqyes, separets, e sobre aquells per les dites raons lo vet e *alamne*, lo qual vol dir *adherem e nitduy*, gitets, tant e tant longament tro que per nós altra manament hajats en contrari.

Datum en Montçó sots nostre segell comú a XXIII dies de maig de l'any de Nostre Senyor MCCCLXXX nou. *Rex Iohannes*.

L'ascens de les elits rurals

Testament (20-X-1428)

En nom de Déu sia, e de la sua beneyta gràcia, amen, yo, Martí Simó, laurador, vehí del loch de Ruçafa, degut per malaltia de febra de la qual tem morir, stant emperò en mon bon seny, sancera memòria, ferma e entrega paraula, apellats los notaris e testimonis deiús scrits, en presència e audiència d'aquells e de n'Anthoni Simó, fill meu, de Pere Nadal, nét meu, fill d'en Vicent Nadal, *quondam*, ciutadà de València, e de la dona na Lúcia, muller de aquell, filla mia, muller ara de present d'en Pere Steve, ciutadà de Barcelona, faç e ordén mon derrer testament e la mia última volentat, per lo qual e la qual revoque, casse e anulle tots e qualsevol altres testaments e últimes voluntats per mi ça enrere feyts e feytes e ordenades, mas sols aquest stiga en sa plenera força e valor. En lo qual posse e faç marmessors e de la dita mia última voluntat execudors, ço és, los dits n'Anthoni Simó, fill meu, e Pere Nadal, net meu [...]. E primerament, ans de totes cosses vull, ordén e man tots mos deutes esser pagats, e los torts e iniúries esser [...]. Enaprés elegesch sepultura al meu cors esser feta com serà de la ànima separat, en lo fossar de Sencet Valero del loch de Ruçafa, en aquella fossa on jaen mos pare e mare e alguns fills meus. E prenc per ànima mia a ornaments de la mia sepultura, aniversari e cap d'ay e altres funeràries al meu cors necessàries, dos-cents sous de reals de València, dels quals vull e man esser fetes les dites mies sepultura, aniversari e cap d'any [...]. Ítem, enaprés, descarregant la mia ànima, confés que la dona na Jacmeta, de present muller mia ha en mos béns cent lliures de la dita moneda, les quals ella em portà en temps del seu e meu matrimoni. Ítem, vull, ordén e man que ultra les dites cent lliures haja la dita muller mia de mos béns deu lliures de la dita moneda, les quals li lexe graciosament après òbit meu, e les quals vull que no'n puxa haver ne demanar dins dos anys après òbit meu. Ítem, done e lexe a la dita muller mia, ultra les dites deu lliures, un lit de dos, que yo tinch, és a saber, posts, petges, una màrfega, un matalaf, un travesser, e dos llançolls dels de casa, e una flaçada, açò sia emperò a coneguda del hereu deiús scrit. Tots los altres béns e drets meus a mi pertanyents e pertànyer devents lunny o prop per qualsevol títol, causa, manera o rahó, done e lexe al dit Pere Nadal, nét meu, e aquell dit Pere Nadal en los dits béns e drets meus a mi hereu propi e universal, faç e instituesch a fer d'aquelles totes ses pròpies voluntats, emperò tots temps sots tal emperò vincl e condició: que tota hora e

quantquequant mora sens fills legítims e de legítim matrimoni procreats, que en tal cas los dits béns e drets meus sien e tornen al dit n'Anthoni Simó, fill e marmessor meu. [...]

Ítem, encara instituesch a mi hereu lo dit Pere Nadal sots tal pacte e condició: que per null temps ell ne altri per ell no facen, faça o facen debat o demanda al dit n'Anthoni Simó, fill meu, en los béns que aquell té e posseeix de present o per avant posehirà, e si u fahien o fahia, en tal cas deserete aquell dels dits béns e drets e aquell vull haver per deseretat e lexe tots los dits béns e drets meus al dit n'Anthoni Simó, fill meu, e d'aquell en aquells, en lo dit cas, a mi hereu propi e universal faç e instituecsch a tots ses pròpies volentats. Aquest es mon derrer testament e ma derrera voluntat, lo qual vull que valga per tots aquells drets, furs, costumes e bona rahó que mils valer e tenir puxa. Lo qual fon fet en lo loch de Ruçafa dins casa e habitació del dit n'Anthoni Munyoç, dimecres, que era comptat vint del dit mes d'octubre de l'any de la Nativitat de nostre Senyor mil quatrecents vint-i-huit.

Se+nyal de mi, dit en Martí Munyoç, qui lo present meu testament e última voluntat, faç e ordén e aquell prega als dits marmessors meus ésser duyt a deguda fi.

Presentis testimonis foren apellats e pregats en Bernat Verdú, en Pere Beneyto e en Johan Soriano, lauradors, vehins del dit loch de Ruçafa, havents ensemps ab lo notari dejús scrit, plenera notícia del dit testador.

Cultura pagesa, cultura popular

Exemplum del sant llebrer, Etienne de Bourbon († 1261)

Cal parlar de les supersticions injurioses, algunes de les quals són injurioses a Déu i d'altres al proïsme. Són injurioses a Déu les supersticions que atorguen els honors divins als dimonis i a qualsevol altra criatura [...]. És el que s'esdevingué recentment en la diòcesi de Llió, on em trobava predicant contra els sortilegis, quan, tot escoltant les confessions, nombroses dones confessaren que havien dut els seus fills a sant Guinefort. I com creia que era algun sant, vaig fer una investigació i vaig comprendre finalment que es tractava d'un gos llebrer, que havia estat mort d'aquesta manera.

En la diòcesi de Llió, prop de Neuville, hi hagué un castell, el senyor del qual tenia un fill menut de la seua dona. Un dia, com el senyor i la seua esposa haguessen eixit de sa casa i la dida havia fet el mateix, tot deixant el nen tot sol al bressol, una serp enorme va entrar a la casa i es va dirigir cap al bressol del nen. En veure-la, el llebrer, que havia quedat a l'estança, va perseguir la serp i la va atacar sota el breçol i va omplir de mossos la serp, que es defensava i mossegava al seu torn el gos. El gos acabà per matar-la i la llençà lluny del bressol. Va deixar el bressol i, també, el sòl, el propi musell i el seu impregnats amb la sang de la serp. Esgotat per la lluita contra la serp, el gos es mantenia dempeus prop del bressol. Quan entrà la dida, va creure, davant aquesta visió, que el nen havia estat devorat pel gos i llançà un terrible crit de dolor. En sentir-lo, la mare del nen hi acudí, va veure i va creure el mateix i proferí un crit semblant. De la mateixa manera, el cavaller, en arribar a l'estança, va creure també el mateix, va traure l'espasa i matà el gos. Llavors, apropant-se al nen, el trobaren sa i estavi, dormint dolçament. Tot buscant una explicació, descobriren la serp destrossada i morta pels mossos del gos. En reconèixer la veritat del que havia succeït, no sense deplorar haver-lo matat de manera tan injusta un gos tan sumament útil, el llançaren a un pou situat davant de la porta del castell, el cobriren amb una gran quantitat de pedres i plantaren en les proximitats uns arbres en memòria d'aquest fet. No obstant això, el castell va ser destruït per la voluntat divina i la terra, convertida en un desert, abandonada pels seus habitants. Però els pagesos que arribaren a assabentar-se de la noble conducta del gos i de com havia estat mort, encara que innocent i per una acció de la qual degué obtenir recompensa, visitaren el lloc, honraren el gos com a un màrtir, li pregaren per les seues malalties i les seues necessitats i molts foren víctimes de les seduccions i de les il·lusions de diable que, per aquest mitjà,

empeny els homes a l'error. En particular, les dones que tenien fills dèbils i malalts foren sobretot les qui els hi dugueren. En un poblat fortificat, distant com una llegua d'aquest lloc, anaven a buscar una dona vella que els ensenyava la manera ritual de procedir, de fer les ofrenes als dimonis, d'invocar-los, i que les conduïa fins a aquest lloc. Quan hi eren, oferien sal i d'altres coses; penjaven dels arbres dels voltants els bolquers dels nens; clavaven un clau als arbres que hi havien crescut; feien passar el nen nu entre els troncs de dos arbres: la mare, col·locada en un costat, sostenia el nen i el llançava nou vegades a la vella, que estava situada a l'altre costat. A l'invocar els dimonis, suplicaven als faunes que residien en la selva de Rimate que acolliren aquest nen malalt i debilitat, i que els el retornaren gros i llustrós, viu i sa, que ells s'havien endut.

Una vegada fet això, aquestes mares infanticides tornaven a agafar el seu fill i el col·locaven nu al peu de l'arbre sobre la palla d'un bressol, i amb el foc que havien dut, encenien a un costat i altre del cos dues llantietes que medien una polsada i les fixaven al tronc per damunt del bressol. De seguida es retiraven fins que les llantietes s'haguessen consumit, de manera que no poguessen escoltar el plany del nen, ni veure'l. D'aquesta manera, en consumir-se les llantietes cremaren i mataren diversos nens, com hem sabut [...].

Ens traslladarem a aquest lloc, convocarem els habitants d'aquestes terres i els predicarem contra tot el que hem referit. Férem exhumar el gos mort i talar el bosc sagrat, i ordenarem cremar-lo amb els ossos del gos. I jo vaig fer que els senyors de la terra emeteren un edicte preveient l'embargament i l'expropiació dels béns d'aquells qui en endavant acudiren a aquests lloc per perpetuar aquests ritus.

Dicendum est de supersticionibus contumeliosis, quarum quedam sunt contumeliose Deo, quedam proximo. Deo contumeliose sunt supersticiones que divinos honores demonibus attribuunt, vel alicui alteri creature [...]. Sic faciebant nuper in diocesi Lugdunensi, ubi, cum ego predicarem contra sortilegia et confessiones audirem, multe mulieres confitebantur portasse se pueros suos apud sanctum Guinefortem. Et cum crederem esse sanctum aliquem, inquisivi, et audivi ad ultimum quod esset canis quidam leporarius, occisus per hunc modum.

In diocesi Lugdunensi, prope villam Noville, fuit quoddam castrum cuius dominus puerum parvulum habebat de uxore sua. Cum autem exivissent dominus et

domina a domo et nutrix similiter, dimisso puero solo in cunabulis, serpens maximus intravit domum, tendens ad cunabula pueri; quod videns leporarius qui ibi remanserat, eum velociter insequens et persequens sub cunabulo, evertit cunabula, morsibus serpentem invadens, defendentem se et canem similiter mordentem; quem ad ultimum canis occidit et a cunabulis pueri longe proiecit, relinquens cunabula dicta cruentata, et terram et os suus et caput, serpentis sanguine, stans prope cunabula, male a serpente tractatus. Cum autem intrasset nutrix et hec videret, puerum credens occisum et devoratum a cane, clamavit cum maximo eiulatu; quod audiens, mater pueri similiter accurrit, idem vidit et credidit, et clamavit similiter. Similiter et miles, adveniens ibi, idem credidit, et, extrahens spatam, canem occidit. Tunc, accedentes ad puerum, invenerunt eum illesum, suaviter dormientem; inquirentes, inveniunt serpentem canis morsibus laceratum et occisum. Veritatem autem facti agnoscentes, et dolentes de hoc quod sic iniuste canem occiderant sibi tan utilem, proiecerunt eum in puteum qui erat ante portam castris, et acervum maximum lapidum super eum proiecerunt, et arbores iuxta plantaverunt in memoriam facti. Castro autem divina voluntate destructo, et terra in desertum redacta, est, ab habitatore relicta. Homines autem rusticani, audientes nobile factum canis, et quomodo innocenter mortuus est pro eo de quo debuit reportare bonum, locum visitaverunt, et canem tanquam martyrem honoraverunt et pro suis infirmitatibus et necessitatibus rogaverunt, seducti a diabolo et ludificati ibi pluries, ut per hoc homines in errorem adduceret. Maxime autem mulieres que pueros habebant infirmos et morbosos ad locum eos deportabant, et in quodam castro, per leucam a eo loco propinquo, vetulam accipiebant, que ritum agenti et demonibus offerendi et invocandi eos doceret eas, et ad locum duceret. Ad quem cum venirent, sal et quedam alia offerebant, et panniculos pueri per dumos circumstantes pendebant, et acum in lignos, que super locum creverant, figebant, et puerum nudum per foramen quod erat inter duos truncos duorum lignorum introducebant, matre existente ex una parte et puerum tenente et proiciente novies vetule que erat ex alia parte, cum invocatione demonum adiurantes faunos, qui erant in silva Rimate, ut pureum acciperent morbicum et languidum, et suum reportarent eis pinguem et grossum, vivum et sanum. Et hoc facto, accipiebant matricide puerum, et ad pedem arboris super stramina cunabuli nudum puerum ponebant, et duas candelas ad mensuram pollicis in utroque capite, ab igne quem ibi detulerant, succendebant et in trunco superposito infigebant, tandium inde recedentes quo essent consumpte et quod nec vagientem puerum possent audire nec videre; et sic candele candentes plurimos pueros concremabant et accidebant, sicut ibidem de aliquibus reperimus [...].

Ad locum autem accesimus, et populum terre convocavimus, et contra dictum predicavimus. Canem mortuum facimus exhumari et locum succidi, et cum eo ossa dicti canis pariter concremari, et edictum poni a dominis terre de spoliacione et redempcione eorum qui ad dictum locum pro tali causa de cetero convenirent.

Xarxes de sociabilitat

Montalho

—[*Confessió de Peire Gaillac (1320)*]

Fa catorze anys vaig viure sis mesos en casa del notari Arnaud Teisseira, per a escriure els contractes que es rebien al seu despatx. Un dia en què jo mirava en els seus lligalls per a recuperar els seus llibres de notes, entre aquests expedients vaig trobar un llibre en paper redactat en llengua vulgar, enquadernat en un vell pergamí. Em vaig posar a llegir-lo durant algun temps. Hi vaig trobar raonaments i discussions en llengua vulgar, relatius a les idees dels herètics maniqueus i dels catòlics. El llibre tan aviat aprovava les opinions dels maniqueus i desaprovava les dels catòlics, com el contrari. Mentres jo llegia aquell llibre, arribà el meu patró, misser Arnaud Teisseira i, de sobte i ple de fúria, me'l va arrancar de les mans. El va amagar, i vaig escoltar que la nit següent colpejava la seua dona, com també Guilhem, el seu fill bastard, perquè jo havia aconseguit descobrir aquell llibre. Completament avergonyit i envermellit, me'n vaig tornar a ma casa de Tarascon. Un altre dia, en una nit de lluna plena d'estiu, m'havia alçat abans de l'alba, per portar els meus bous a les pastures. Hi vaig veure homes que llegien un text escrit, a la llum de la lluna, en el prat de darrere de la casa d'Arnaud Teisseira. Estic persuadit que aquelles gents eren els herètics.

—[*Confessió de Raimon de l'Aire*]

Fa vint anys poc més o menys jo havia comprat herba o fenc, en ferm, en un prat que hi ha a la vora de Junac, i que pertany a Peire Rauzi, de Causson. Ens posàrem els dos d'acord per quedar citats un dia en aquell prat per tal de segar-lo. Quan ens hi trobàrem, ell procedent de Causson, i jo de Tignac, Peire Rauzi es va posar a agusar la seua falç per tallar l'herba del prat. I alhora que afilava aquella falç, em va dir:

—¿Creus que Déu o la benaventurada Maria són realment alguna cosa?

Jo li vaig respondre:

—Sí, i tant que ho crec.

Llavors, Peire em va dir:

—Déu i la benaventurada Verge Maria no són res més que el món visible que ens envolta, res més que el que veiem i oïm.

Com que Peire Rauzi tenia més edat que jo, vaig considerar que m'havia dit la veritat. I vaig romandre en aquesta creença durant set anys, convençut sincerament que Déu i la Verge Maria no eren més que aquest món visible que hi ha entorn de nosaltres.

Els pagesos i la literatura burgesa

Sermó del bisbetó

Llauradors són de gran cura
e treballants,
mas fan dues faltes molt grans
e molt sobreres:
que donen del blat les porgueres
als drets de Déu;
après los llegums trobareu
tots plens de ronya,
raïms podrits, que sens vergonya
bo els fa apurar;
que Déus qui florir e granar
fa los esplets,
los pot donar neula e freds,
vents e secades,
finalment males anyades
los sovintegen.
dejunis e festes es passegen
palesament,
e saben cert que és manament
de Santa Església;
han, quant tendria si us ho deia
tot ço que en sé!
Mas al present ho lleixaré
perquè és gran dia.

LLIBRE DE LA CORT DEL JUSTÍCIA DE COCENTAINA. FRAGMENTS (1277)*

* Josep Torró (ed.): *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina (1269, 1275-1278, 1288-1290)*, fonts històriques valencianes, núm. 43^A, Publicacions de la Universitat de València: 2009.

1

Die Mercurii, XIII kalendas februarii.

P(ere) Cetina fo caplevador per Estevan de Rojals que aquel torn mort o viu denant la justícia, e si aquel no porà tornar, que sia tengut de pagar C morabatins alfonsins per los quals obliga totz sos béns segons fur de València. E aquesta caplevadoria fo presa per rahon que fo encollpat de furt d'un cabrit.

2

Diluns, VIII° kalendas februarii.

Martín Malet se clama de Michel, fil de na Maria Costurera, e de Michalet Péreç e de Pere Nadal, e posa contra els que, a tort e meyns de rahon, vingueren contra el ab coltels treytz e lo dit Michel donà e ferí a el ab una pera en lo braç, e lo dit Pere Nadal donà-li e ferí lo ab I^{na} pera en lo costat. Per què demana los ditz Michelet, e Michel Péreç e Pere Nadal ésser condampnatz en pagar en les injúries e ferides a si feytes, ho d'els a el ésser feyt compliment de dret segons fur de València. Fo presa fermança, per l'actor, Arnau de Pina, la qual cosa atorgà; e per los demanatz, per Pere Nadal, Bertholomeu Çabater; e per Michalet, Pere Martínez.

Als clams posatz contra Pere Nadal per Martín Malet respon lo dit Pere Nadal, e diu e nega que el no vingué ab coltel treyt contra lo dit Martín Malet, ni l ferí de pera en lo costat.

Als clams posatz per Martín Malet contra Michel Péreç respon lo dit Michel Péreç, e diu e nega que el no vingué contra lo dit Martín Malet ab coltel treyt.

Als clams posatz contra Michalet, fil de na Maria Costurera, per Martín Malet, respon lo dit Michalet, e diu e nega que el no vingué contra el ab coltel treyt, ni ferí a el ab pera en lo braç.

Reebut sacrament de calúmpnia, l'actor perseverà en sa demanda.

Reebut sacrament de calúmpnia, en Pere Nadal dix e negà que no·l ferí de pera en lo costat, mas dix que verament li trach lo coltel quan viu que Martín Malet acasava a Michalet ab coltel treyt.

Reebut sacrament de calúmpnia de Michel Péreç, perseverà en sa negació.

Reebut sacrament de calúmpnia de Michalet, perseverà en sa negació.

||^{4r} Fo demanat Martín Malet si pot provar. Dix que sí, que ho provaria per la filla d'en Bernat Capeler e per les ferides de les peres que ten en lo costat e en lo braç. E fo assignat dia a provar dinç X dies.

3

Kalendas februarii, die lunis.

Johanet, macip d'en Guillerm de Castayla, se clama de Bernat Marín, e posa contra el que a tort e sens rahon li donà una puynada en la boca dintre la vila de Cocentània, de la qual puynada li feu exir sanch. Per on demana lo dit Bernat Marín e totz sos béns ésser condampnats en lo dit crim a si feyt segons fur de València, etc. Fo presa fermança de dret Ramon Calandri per lo demanador, e per lo demanat [*en blanc*].

4

Kalendas februarii, die lunis.

Respon en Bernat Marín als clams posatz contr·el per Johanet, macip d'en Guillem de Castayla, e diu e nega que el no donà puynada al dit Johanet.

Reebut sacrament de calúmpnia, l'actor perseverà en sa demanda. E fo demanat Bernat Marín que feés sacrament de calúmpnia, e dix que s'acordaria. E fo-li assignat al dimercres primervinent.

5

Abraym Annaquex, alamín del raval de Cocentània, comparech denant la justícia, e demostrà e denuncià a la justícia que una mora, filla de Abén Xayhan, e un moratel, que s'eran perduz en la orta de Cocentània. E que avia sospita que la agués presa Bertholomeu, fil de na Saragoça, e el que y usàs de son offici que no·s perdés la mora ni·l moratel.

Abén Xayhan, moro, comparech denant la justícia, e dix e denuncià a el que Bertholomeu, fil de na Saragoça, avia furtada sa filla. E dix li:

—No demanatz per ma filla, si el rey vén en la terra yo me'n clamaré a el!”.

6

Miquel Lópeç, alcayd de Planes, comparech denant la justícia, e denuncià a el que I mora e I moratel que estavan en Planes, pres e furtà Bertholomeu, fil de na Saragoça. E que creya que·l moratel era en València e la mora en la val de Cocentània, e la dita mora que era filla de Aben Xayhan, que el que usàs per son offici.

Axa, muler de Abén Cibrehi, comparech denant la justícia e denuciant demostrà a el que Bertholomeu de Saragoça, Domingo de Cortes e I macip de Cocentània, que vist gonela vermella, furtaren son fil en la orta de Cocentània, lo qual fil seu à nom Cibit. Per què prega a la justícia que el que faça enquisicion contra aquels per son offici, que ella no perda son fil. E dix que fo pres en dia de dicmenge, ben ha v setmanes. E açò denuncia denant Pere de Rochaffort, jurat, Martín d'Azagra, jurat, Pere de Golumés, baylle.

7

Idus februarii.

Berenguer d'Oltra, Domingo Blascho foren e intraren caplevadors de Domingo de Cortes, que aquel tornen mort ho viu denant la justícia, quant que quant la justícia aquel deman. E si aquel tornar no poran, que sian tengutz de pagar C morabatins alfonsins, per los quals a pagar obligan totz sos béns segons fur de València. E açò perquè fo encolpat de furt d'una mora e d'un moratel.

8

Divenres, *III° idus marcii*, fo transladada esta carta, la ordenança de la qual axí va:

Als amatz e honratz batles, cortz, justícies, jutges, alcaldes e alcaitz e totz aquels tenent logar de seynoria qui aquesta carta veuran. De nós, en Domingo de Monsó, tenent loch de justícia en Xàtiva per en Simon Guasc, batle e justícia de Xàtiva per lo seynor rey, salut e amor. Fem-vos saber que Pero Sanxes de Navarra, almocatén, comparec denant nós dién e demostran que Estevan Navarro, Johan Suares, e Pascual Domingo e Simon de Calatayub e lurs conpayons, a tort e sens rahó, acordament e plega feita ab armes contra el, e nafraren Sanxo de Cedrelles e Aparici de Terol, conpayons d'el, Pero Sanxes, dins en la vila de Xàtiva, e donaren al dit Pero Sanxes moltz colps d'espaa e de costaler, e fugiren e absentaren-se. Per on pregam la vostra amor e la vostra amistat que si·ls ditz malfeiters o alcun d'aquels seran trobatz en vostre logar, que vós aquels recaptetz en tal gisa e en tal manera que d'els pusca ésser fait compliment de dret. E en semblantz coses e en majors som aparelatz d'obeir vostres prec.

Datum Xative, VI° idus marcii M° CC° LXX° sexto.

9

Die sabbati, III° idus marcii.

Prenguem confessió d'en Pere de Pugvert, ab sacrament, sobre·l furt que feyt fo a n'Hivaynes, menucier del rey, per raó d'una 1ª caxa ab diners que el tenia en casa del Pere de Pugvert. E axí dix en sa confessió, pel sacrament que feyt avia, que el no tenia negun tort en lo dit furt, sinó que esta nuyt, que no era miga nuyt encara, que sentí anar homes sobre la teulada; e que sentí caure 1ª teula e·l corral. E levà's primerament, e gardà defores e no veé res, no dix res en Hivaynes. E a l'intrar que feu, dix-li n'Ivaynes:

—Qui va?

—Yo —dix en Pere Pugvert, que sentí anar hòmens sobre la teulada—, e leví-m'i.

E axí jagé 1ª estona e levà's, e dix a n'Hivaynes:

—Levar-m'e. Si per ventura aquel qui anava sobre la teulada si s'auria trencada la cama al saltar que feu, e si seria assèn entorn”.

E posà-y la escala e pugà en lo terrat per guardar [si·n] seria entorn. E axí despuís, al matí quan foren levatz, dix n'Ivaynes:

—Qui m'à levada la mia caxeta d'assí?.

Dix Pere Pugvert:

—No·u sé.

E açò confessà denant en Roger de Lòria, e el alguazir de seynor rey e en Guillem de Castalla, justícia, e en Martín de Sagra, jurat de la villa.

[Dissabte, *III° idus marcii*.

En aquel metex dia prengem confessió de na Maria, muler d'en Pere Pugvert e ab sacrament. E axí dix que ela e son marit que jahien dintre casa en un lit alt, e en Hivaynes jahia a la porta d'aquela casa en 1ª màrrega, e dix que ela no sentí negun anar sobre la teulada, ni sentí levar son marit del lit la primera veu, mas después ela despertà's e dix:

—¿Que és axò?

Dix son marit:

—Sentí anar i home sobre la teulada e leví-mi, e sentí que s'enderrocà de l'altra part.

E después levà's la segona vegada, quan ac jagut un poc levàs e dix que veuria si s'avia trencada la cama o si jahia alý entorn. E maravelava's com era pogut saltar per alèn. E al matí levà's n'Ivaynes primer e trobà la porta del corral uberta e regonegé la caxa e un anap d'argent, e dix ela:

—L'ànap d'argent yo·l metí en esta caxa mia.

E axí no trobà la caxeta. E aquesta confessió prengem denant en Roger de Lòria, e denant l'alguazir del seynor e denant en G(uillem) de Castaylla, justícia, e denant Martí de Çagra, jurat de la villa.

Eadem die, prenguem confessió de Johanet, troter de n'Hivaynes, menucier del seynor rey, ab sacrament, sobre·l furt. E dix per sacrament que el no·y tin negunt tort, mas lo més que el hi sab, anuyt n'Ivaynes tancà la porta del corral, e al matí levà's n'Ivaynes pus primer e dix:

—Johanet, la porta he trobada uberta, e la caxeta m'an emblada.

E axí regonegé la caxeta e no la trobà. E axí altre no y sab. Esta confessió prengem davant los ditz prohomes.

Hoc est translatum bene et fideliter sumptum a quadam litera iusticie Xative in papiro scripta cum sigillo sigillata XIII° kalendas aprilis, cuius tenor talis est:

Al molt alt e noble don Pere Ferràndeç, fil del molt alt seynnor rey d'Aragon sa enrere, e a la justícia de Cocentània, de nós en Domingo de Monçon, justícia en Exàtiva per en Simon Guasch, batle e justícia de Xàtiva per lo seynnor rey, salut ab tota reverència e honor. A la vostra discreció fem saber que nós avem presa fermança de dret don Alfonso Péreç, honrat veÿn nostre, sobre la demanda que pot ésser feyta contra Johan Suàreç e Paschual Domíngueç per rahon de les ferides e de les naffres on foren encolpatz que avien feytes en Xàtiva a peons e a hòmens strayns, sobre-l qual feyt vis carta nostra per la qual feés aquels Johan e Paschal pendre. Per on vos pregam que vós aquels façatz absolve de la preson, e que vingen salvuus e segurs, e que facen dret si clams an d'els. E en aquest cas e en tot altre manatz-nos en ço que vós tingatz per ben.

Datum Xative, XVII° kalendas Aprilis anno Domini M° CC° LXX° sexto.

11

Sexto idus madii.

Gil, el del alcaid de Travadel, se clama de Monçon de la Moças e posa contra el que·l fo furtador d'una vacca de pèl vermel, la qual vaca el conegué en les vaquas del dit Monçon. E dix encara al dit Monçon que no matàs aquella vacca, que sua era. E lo dit Monçon matà la dita vacca. Per on demana lo dit Monçon ésser condampnat en retre a si lo preu de la dita vacca, lo qual estima ésser XXX sous, ho d'el a el ésser feyt compliment de dret segons fur de València.

12

Na Maria Colomera se clama d'en Sancho d'Espín, e posa contra el que, a tort e sens rahon, li donà l colp ab lo peu en lo costat. Per on demana aquel ésser condampnat en pagar a ella v morabatins alfonsins, car li donà ab lo peu, ho d'el a a el ésser feyt compliment de dret segons fur de València. Fo presa fermança per lo demanador [*en blanc*], e per lo demanat [*en blanc*].

E fo assignat dia a respondre al dimercres primervinent.

13

Pridie kalendas iunii.

Simon se clama de Paschual de Cuenqua e de Pere Ximénez d'Olit, e posa contra aquels que a tort e meyns de rahon feriren e nafraren a el, ço és saber, que n Paschual ferí a el i colp en lo braç ab lo coltel, del qual colp isqué sanc, e Pere Ximénez naffrà a el d'un colp en lo cap. Per on demana los sobreditz a el ésser condampnatz en les naffres e en les injúries a si feytes segons fur de València.

Fo assignat dia a respondre al dimercres primervinent.

14

Simon Escaçan, de bon cor e de bona voluntat e no forçat, perdon a vós, Paschal de Conqua, totes paraules injurioses que vós a mi dixés, e aquela naffra que vós a mi feríís ab coltel en lo braç. Semblantment, perdonem a vós, Pere Ximénez d'Olit, totes paraules injurioses que vós a mi dixés e la naffra que vós a mi feríís en lo cap ab coltel, en aquesta manera, que yo ni ls meus, ni negun hom per mi ni per rahon de mi, a vós ni als vostres neguna demanda no puxcha fer nuyl temps quant a part de calònia a mi pertanyent per les dites ferides, prom[e]tent que contra aquesta absolució ni perdonament no aniré.

Presentz Johan Martínez de Deça, Johan Alegre, Ramon de Cepillo.

15

Na Maria Cetina se clama de Guillerm, fil de na Talavera, e posa contra el que, a tort e meyns de rahon, ferí e donà X colps en les costes ab baston, en carera pública e n dia de mercat. Per on demana aquel ésser condampnat en les injúries a si feytes segons fur de València. Fo presa fermança.

16

XVIII° kalendas iulii.

Na Ferrera de Talavera se clama de na Maria Cetina, e posa contra ella que li posà metcinas dejús la sua porta, no sab per ben o per mal. Per on demana aquela ésser condampnada de la injúria a si feyta segons fur de València. Fo presa fermança de dret per la demanadora, Guerau Calandri, e per la demanada, Johan Martínez de Deça.

17

Na Maria Cetina se clama d'en Johan de Bitòria, e posa contra el que li clamà puta denant la cort. Per on demana lo dit Johan de Bitòria ésser condampnat de la injúria a si dicta segons fur de València, ho d'el a el ésser feyt compliment de dret segons fur de València. Fo presa de dret per la demanador Johan Martínez de Deça, la qual cosa atorgà, e obligà sos béns segons fur de València; e per lo demanat [*en blanc*]. E fo assignat dia a respondre al dimercres primervinent.

Respon na Maria Cetina als clams posatz contra ella per na Ferrera de Talavera, e diu e nega que ella no mes metcins dejús la porta de la dita Ferrera, e que no diu ver. Reebut sacrament de calúpnia, la actor perseverà en sa demanda, e la deffenedor en sa negacion. E fo demanada si ho pot provar, e dix que sí, e vanà provar per algunes persones de les quals no sab lurs noms. E fo assignat dia a provar dinç X dies primersvinentz.

18

XI° kalendas iulii.

P(ere) Ximénez jurà per testimoni. Fo demanat el que oý a Mahomat Alhomemi dir que·l rey d'Aragon que faya tracion de talar Montesa, pus que LX mília sous n'avia presos. E encara oý dir al dit Mahomat que·l rey que faya tracion, que tenia el girman de Abdulmomín, pus que el avia pagada sa reemçó. E el, testimoni, dix-li que mala parlava tant e que mala avia begut tant vin. Fo demanat el dit testimoni si el dit Mahomat era embriach. Dix que sí, segons son vijayre. Fo demanat de loch, dix que denant l'obrador que fo d'en Bernat Çabater. De temps, dix que quan el rey amenà la regina a Xàtiva.

Domingo Perivaynes, veyn de Cocentània, jurà per testimoni. Fo demanat el que oý dir a Mahomat Alhomemi de mal del seynor rey d'Aragon. Dix que el que viu e present

fo que·l dit Mahomat parlava ab Pere Ximénez, e deïa que·l rey d'Aragon no pertaynia per a rey perquè el avia prengutz XIII milia sous de Montesa e depús que·ls talà. E encara oý-li dir que·l rey d'Aragon no mereyxia per a rey perquè el avia prenguda la reemçó d'aquel ginet que tenia pres en València e no·l volia lexar ni soltar, e perquè terres de València no auran pau. Fo demanat de loch, dix que denant l'obrador d'en Bernat Çabater que fo. De temps, dix que pot aver XV dies. Fo demanat si el dit moro era embriach, dix que sí segons son vijayre.

Mahomat Alhomemi jurà per ça Çunna. Fo demanat el si dix mal del rey d'Aragon, que faya traycion de prender LX milia sous de Montesa e depux que·ls avia talatz. Dix que anc no dix mal. Ítem, fo demanat si el dix que·l rey d'Aragon faya tració e no merexia per a rey perquè el avia prengut la reemçó d'aquel ginet que tenia pres en València e no·l volia soltar. Dix que anc no·n dix ren. Ítem, dix per son sagrament, quan fo demanat per l'alamín, que tot aquel mal pot ésser que el digués del seynnor rey e més perquè el era enbriach.

Presentz la justícia e els juratz e el alamín Abnaxay, Abraym Alançarí, Alí Almurcí.

XVIIº kalendas septembris.

Na Maria de Clarmont se clama de na Elicssén, muler d'en Pere Cetina, e posa contra ella que la clamà putana estrò en X vegades, e que li tirà III pedras, de las quals li ferí de la una en les costes. E encara se clama d'en Pere Cetina, e posa contra el que, a tort e meyns de rahon, ferí a ela de III colps ab baston, dels quals colps li donà I colp en lo cap, del qual colp ixqué sanch. E encara que la tirà de los cabels ab les dues les mans. Per on demana los ditz marit e muler ésser condampnatz de las injúrias a si ésser feyt compliment de dret segons fur de València. Fo presa fermança de dret Bernat Claver, la qual cosa atorgà, e obligà sos béns segons fur de València; e per los demanatz, Pere Blanch, la qual cosa atorgà, e obligà sos béns segons fur de València. Fo assignat dia a respondre al dimercres primervinent, e fo donat libel.

XVII° kalendas septembris.

Pere d'Alberola se clama de Paschalet, fil d'en Johan Alegre, e posa contra el que antayn, mentre estaven en lo castel, li matà una somera sua que valia XXX sous. Per on demana aquel ésser condampnat en restituir a si los ditz XXX sous que valia la dita somera, ho d'el a el ésser feyt compliment de dret segons fur de València. Fo presa fermança de dret per lo demanador A. d'Estayna; e per lo demanat Bernat de Bas, la qual cosa atorgaren segons fur de València.

Fo assignat dia a respondre al dimerces primervinent.

Respon Johan Alegre als clams posatz per en Pere d'Alberola contra Paschalet, fil seu, e diu e nega que no creu que son fil matàs la somera del dit Pere d'Alberola, ni creu que valgués los XXX sous demanatz.

Reebut sacrament de calúmpnia, l'actor perseverà en sa demanda, mas diu que creu que valgués XX sous la dita somera. Reebut sacrament de calúmpnia, el deffensor perseverà en sa resposta. E lo dit Pere d'Alberola establí procurador seu A. d'Estayna en la dita demanda, e atorgà aver per ferm tot ço que per el serà procurat e feyt. E fo demanat Pere d'Alberola si ho pot provar. Dix que sí, e vanà provar per el fil d'en Santa Pau, e per la tia de Nadal e per en Guillem Lópeç. E fo assignat di a prova dinç X dies primersvinentz, e fo creegut el sacrament en l'escrivan.

En Garcia Lópeç de Lerga se clama de Maria, filla d'en Domingo Navarro, e posa contra ella que, a tort e sens rahó, li dix e li cridà que era fals e desperjur, e açò li dix ben per III vegades dinç la vila de Cocentàina. Per on demana ella e sos béns ésser condampnada en les dites injúries a si dites segons fur de València. Açò demana ab missions, etcètera. Fo fermança per lo demanador Guerau Calandri, e per la demanat [*en blanc*].

Respon na Maria, filla d'en Domingo Navarro, als clams posatz contra ela per en Garcia Lópeç de Lerga, e nega que ella no li cridà fals ni desperjur.

Reebut sacrament de calúmpnia, l'actor perseverà; la deffenedor, reebut sacrament, perseverà en sa negació. E fo demanat Garcia López si pot provar. Dix que sí, e vanà provar per A. Davins, e per Pere de Rochaffort e per altres dels quals no sab lurs noms. E fo assignat dinç dies primersvinentz. Fo creegut el sacrament en l'escrivan.

22

Lorenç Guerau se clama d'en Johan Péreç d'Aras e posa contra el que, a tort e sens rahon, lo naffrà ab lo coltel en lo braç dinç la vila de Cocentània, de la qual naffra ixqué sanch. Per on demana aquel e totz sos béns ésser condampnatz en pagar a si LX morabatins alfonsins per rahon de la dita naffra, ho d'el a el ésser feyt compliment de dret segons fur de València. Fo presa fermança de dret per lo demanador Martín d'Azagra, e per lo demanat [*en blanc*].

Johan Péreç d'Aras respon als clams posatz contra el per Lorenç Guerau, e diu e nega que no creu que el anc lo nafràs ni·l ferís, que no·l nuia nulla ren feyta perquè el lo ferís.

Reebut sacrament de calúmpnia, l'actor perseverà en sa demanda, e lo deffensor perseverà en se negació. E fo demanat Lorenç si ho pot provar, e dix que sí, e vanà provar per Ramon de Canet, e per Johan Alcoç, e per Vilavert, e per en Paschal de Calataiub, e per en Rochaffort, e per Domingo d'Avynon, e per Martín Aznàreç e per altres. E fo dada la provacion dinç X dies primersvinentz, e fo creegut el sacrament en l'escrivan.

Domingo Panevín fo caplevador per Joan Péreç d'Aras, que aquel torn mort ho viu denant la cort d'ací entrò en la nuyt, e si aquel tornar no porà, que sia tengut pagar per pena LX morabatins alfonsins, e per açò complir obliga sos béns segons for de València.

23

Na Maria, germana d'en Bernat de Clarmont, comparech en cort, e na Elicssén, muller d'en Pere Cetina, e Pere Cetina deffalliren. E foren scitatz a comparar, per si o per sos covinentz procuradors, al divenres primervinent.

A. de Capcir fo fermança de dret per Johan Péreç d'Aras, per los clams que d'el ha Lorenç Péreç, batejat, per la naffra que li féu, la qual cosa atorga e obliga sos béns segons fur de València.

XIII° kalendas septembris.

Na Maria, girmana d'en Bernat de Clarmont, comparech en cort, e en Pere Cetina e la muler del dit Pere Cetina no comparegren ni procurador d'els. E foren scitatz per segona scitacion a comparar a respondre, per si ho per son covinent procurador, al diluns primervinent.

X° kalendas septembris.

Na Elicssén e Domingo Cetina, girman d'en Pere Cetina, comparegren en cort, e la Elicssén e Domingo Cetina e demanaren avocat, e la justícia absoltà a els avoccat Martín Scrivan.

En Pere Cetina e na Elicssén, muler d'el, establiren e feeren procurador seu en la demanda que a els fa na Maria, girmana d'en Bernat de Clarmont, Domingo Cetina, e atorgà aver per ferm tot ço que per el serà feyt.

En Domingo Cetina, girman d'en Pere Cetina, procurador, respon als clams posatz contra els lo dit Pere Cetina e contra n'Alicssén, e negà totes les coses posades contra els en lo libel per la dita Maria.

Reebut sacrament de calúmpnia, la demanador perseverà en sa demanda. E lo deffensor, reebut sacrament, perseverà en sa negacion. E na Elicssén, muler de Pere Cetina, reebut sacrament, perseverà en sa negacion.

E fo demanada na Maria si pot provar. Dix que sí, e vanà provar per en Domingo Forner, e per na Elicsén de Nagales, e per na Toda, e per Sanceta del Capcir, e per na Paschala e

per la muler d'en Blascho. E fo assignat dia a provar dinç X dies primersvinentz. E fo creegut el sacrament en l'escrivan. Dix que sí.

27

VIIIº kalendas septembris, die mercurii.

A. d'Estayna, procurador de Pere d'Alberola, e Johan Alegre comparegren en cort, e lo dit Johan Alegre diu a la dita dels testimonis donatz per A. d'Estayna contra son fil. E diu Johan Alegre que·ls testimonis donatz contra si e contra Paschalet, fil seu, per en Pere d'Alberola no li noen en res. Primerament diu que Pericon, fil d'en Santa Pau, no li nou en res per ço car no à complida hedat de XII ans, e mana fur de València en rúbrica de testimonis que degun menor de XIII ans no pucha fer testimoni. E·ncara, que diu que no creu que per la ferida que feu Paschalet a la somera demandada morís, e com moltes bèsties són ferides e nafrades, que per alò no moren. Per totes les dites rahons diu que·l dit Pericon no prova ne val son testimoni, ne nou res al dit Johan Alegre ni a son fil Paschalet, jasié ço que diu que Paschalet naffràs aquela somera no prova que la matàs ne pot fer testimoni.

Ítem, diu al testimoni de na Ponça Sareyal que no li nou en res per ço car fa testimoni per dita d'altri e no de vista, e diu que no creu que Paschalet matàs aquela somera, per què no prova res. E encara, que abdós los testimonis són discordantz en lo preu de la somera, que la un li posa preu de XX sous e l'altre de V sous, per què diu que no·l noen en res. E diu lo dit Johan Alegre que valen a si e al dit fil seu en ço que dien amdós los testimonis, que no creen que Paschalet matàs la somera demandada, ne dien que morís per res que el li feés, perquè lo dit Johan Alegre demana si e lo dit Paschalet, fil seu, ésser absoltz, e lo dit Pere d'Alberola ésser condampnat en la demanda e en les missions feytes e per fer en est pleyt.

Fo demanat A. d'Estayna, procurador d'en Pere d'Alberola, si vol ren dir als contradimentz dels testimonis. Dix que sí, e fo demanat si·n vol còpia. Dix que sí, e fo-li donada. E fo assignat dia a les partz a comparar al divenres primervinent.

Sexto kalendas septembris.

Johan Alegre e A. d'Estayna comparegren, e diu e posa als contradimentz dels testimonis posatz per en Johan Alegre que Pericon, fil d'en Santa Pau, que és d'edat que

deu fer testimoni. Encara diu que tothom que fer bèstia ab coltel, que u fa per volentat que la mat. Que en aquel loch metex on Pericon veé ferir la somera am lo coltel a Paschalet, en aquel loch metex la veé morta na Ponça Sarial. Encara, que n'exia la sanch, e encara que trobà na Ponça Sareyal a Paschalet e a la serventa en aquel logar metex, que encara no se'n eran partitz, e dix-li la serventa que Paschalet ho avia feyt. E aquestz testimonis deuen ésser creegutz, que són de vista e de oyda. E aquestz testimonis són a prou e dejen estar del dit A. d'Estayna e a dan del dit Johan Alegre, e axí prega a la justícia que aquestz testimonis sien creegutz axí com fur de València ho mana. Encara, que Paschalet és encolpat que matà III bèsties en aquella viyna, totes ab coltel. Fo demanat Johan Alegre si vol ren dir. Dix que sí, e demanà còpia e fo-li dada. E fo assignat dia a les partz a comparar al diluns primervinent.

IIIº idus septembris.

A. d'Estayna, procurador d'en Pere Alberola, e Johan Alegre comparegren en cort, e Johan Alegre diu e posa alegan que Pericon de Sancta Pau ya fos ço que fos de edat de provar, ço que no és, e na Ponça Sareyal que no noen res al dit Johan Alegre ne a Paschalet, fil seu, per ço car són discordatz en lo preu de la somera, e no proven ni dien que Paschalet la matàs, ans dien en lur creença que Paschalet la matà, per [...] deu ésser absolt lo dit Johan Alegre e fil seu. E la on fos provat que·l dit Paschalet la agués naffrada, ço que no és gens, per aquela rahon no deuen esmenar la somera demanada ne·l preu, per ço com mules e bèsties e encara hòmens són feritz e naffratz e per aquela rahon no moren. Hon com lo dit Pere d'Alberola és plenerament defalit en sa prova e negun per suspecció no deu ésser condampnat, e tot jutge deu ésser apparelat d'absolre que de condampnar. Per totes les dites rahons lo dit Johan Alegre demane si e son fil absolvre, e lo dit Pere d'Alberola ésser condampnat en la demanda e en les missions feytes e per fer en aquest pleyt.

Fo demanat A. d'Estayna si volia ren dir. Dix que no, e renuncià a tot lo pleyt. E J(ohan) Alegre, semblantment, renuncià. E fo assignat dia a oyr sentència al divenres primervinent.

Idus septembris.

Alí Almurcí se clama de Lorenç, e posa contra el que li donà dos colps en la cara, ab la man del plan la I colp, e l'altre colp ab la man en revés. Per on demana aquel e totz sos béns ésser condampnatz en la injúria a si feyta segons fur de València. Fo presa fermança de dret, per l'actor, Bernat Claver, e per lo demanat fo caplevador en Martín d'Azagra, lo qual promès aquel tornar denant la cort al dia de dijous primervinent, al qual dia li fo donat dia de respondre.

29

X^o kalendas octobris.

Gil de Darocha se clama de Bertholomeu, fil d'en Polo, e posa contra el que, a tort e sens rahó, ferí sa muler per nom na Maria, sí que li tolch la sàvena del cap e que la tirà per los capels am abdues les mans, e que la ferí ab r^a pera en lo braç, e que li clamà puta, bagasa, enbriaga.

Per on demana lo dit Bertholomeu ésser condampnat en les injúries dades, e feytes e dites segons fur de València. Fo fermança de dret per l'actor Blascho Carnicer, e per lo demanat, Polo, son pare, la qual cosa atorgaren e obligaren sos béns.

Bertholomeu, fil d'en Polo, respon als clams posatz contra el per Gil de Darocha e nega totes les coses posades en lo libel, treyt que diu que la pres per los cabels perquè ella, la dita Maria, pres a el primerament per los cabels.

Reebut sacrament de calúmpnia, na Maria perseverà en sa demanda, e lo deffensor en sa negacion. E fo demanada na Maria si pot provar. Dix que sí, e vanà provar per en Paschal de Calatayub, e per en Pere de Raphals e per Pere de Rochaffort. E fo assignat dinç X dies primersvinentz.

30

XVIII° kalendas ianuarii, die mercurii.

Gilet, procurador d'en Domingo Abat, per rahon de procuració se clama de na Maria, muler d'en Nicholau de Catral, e posa contra ela que trobà l'ase en poder d'ela que fo

furtat a·n Domingo Abbat en lo mes de octubre present passat. Per on demana lo dit ase a el ésser tornat, ho d'ela a el ésser feyt compliment de dret segons fur de València, ho d'ela a el ésser feyt compliment de dret. Fo presa fermança de dret per lo demanador Monçon de las Moças, la qual cosa atorgaren, e per la demanada, [*en blanc*].
Fo assignat dia a respondre al divenres primervinent.

Monçó de la Moça fo fiança per l'ase que a·n Domingo Abbat fo furtado, lo qual fo trobat en poder de na Maria, muler d'en Nicholau de Catral.

III° idus Ianuarii.

Maria Colomera jurà per sacrament. Fo demanada ella què sab en lo furt del cot que fo furtat en casa de Domingo del Grado. Dix que ella que trobà Marieta, femna del segle, ab Garcia Péreç al canton de les cases de Bernat Çabater, de part de les barreres, abrigada ab 1ª capa de brun nova, e que tenia gran sobacada e demanà-li que què tenia. E dix Marieta que en què n'era ella, e que's partís d'ella. E ela partí's d'ella, e encara que ella tantost dix-lo a Michel de Montalvà, que Marieta alguna cosa avia furtada, que gran sobac portava.

Pridie idus ianuarii.

Maria Gòmeç se clama d'en Pere Fuster e posa contra el que, a tort e meyns de rahon, ferí a ella en casa d'en Ponç Guillem on ella era entrada per foch, sí que donà a ela ab la man reversada en la cara, sus en lo uyl e en la boca, sí que n'ixí sanch. E encara que la ferí ab l'espedo¹ sus en la man dreta, sí que li féu naffra e li n'ixí sanch. E encara que la gità en terra, e que la ferí ab los peus aytant quant a el plagué, e que la clamà puta alcavota. Per on demana lo dit Pere Fuster e totz sos béns ésser condampnatz en pagar en les injúries a si feytes segons fur de València, ho d'el a ela ésser feyt compliment de dret segons fur de València. Fo presa fermança de dret per l'actor Pere de Rochafort, la qual cosa atorgà segons fur de València, e per lo demanat [*en blanc*].

Dijous, *III° idus februarii.*

¹ Ferro llarg.

Martín Pérez, batejat, perdona a Ferrando tot mal e naffres que a el feés ni digués, e promet que negun temps a el ni al seus nulla demanda no farà. E per açò obliga sos béns segons fur de València.

Presentz Arnau de Sérvoles, Ramon de Canet, Bertholomeu de Fontz.

Bibliografia de suport

Chiffolleau, J. (1984): *Les justices du pape: déliquance et criminalité dans la région d'Avignon au quatorzième siècle*, Publications de la Sorbonne, Paris.

Escartí, V.J. i Roca, R. (eds.) (2021): *Identitats i violències. Documentació i literatura*, Afers, Catarroja- Barcelona.

Ferragud, C. (2003): *El naixement d'una vila valenciana. Cocentaina, 1245-1304*, Publicacions de la Universitat de València, València.

Garcia-Oliver, F. (2019): «Comunitats convulses», en *Els murs fràgils dels calls. Jueus i jueves dels Països Catalans*, Afers, Catarroja-Barcelona, pp. 111-156.

Narbona, R. (1992): *Pueblo, poder y sexo. València medieval (1306-1420)*, Diputació de València, València.

Skoda, H. (2015): *Medieval Violence. Physical Brutality in Northern France, 1270-1330*, Oxford Historical Monographs, Oxford.

Torró, J. (1992): *La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305*, Diputació de València, València.

Torró (2009), J.: *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina (1269, 1275 – 1278, 1288 – 1290)*, Universitat de València, València.